МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНЖЕНЕРНИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ

Кафедра інформаційної економіки, підприємництва та фінансів
(повна назва кафедри)

Кваліфікаційна робота

другий (магістерський)
(рівень вищої освіти)

на тему: Економічна стратегія України в контексті розвитку підприємницької діяльності

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0764-еп-з
спеціальності 076 «Підприємництво та торгівля»
(код і назва спеціальності)
страхування»

освітньої програми економіка підприємства та управління бізнесом

спеціалізації _____
(код і назва спеціалізації)

Білогуб В.Є.
(ініціали та прізвище)
Керівник доцент кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів,
д.е.н., проф. Метеленко Н.Г.
(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)
Рецензент професор кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, д.е.н, проф. Коваленко О.В.
(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Запоріжжя
2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНЖЕНЕРНИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ім. Ю.М. ПОТЕБНІ

Кафедра інформаційної економіки, підприємництва та фінансів
Рівень вищої освіти другий (магістерський)
Спеціальність 076 «Підприємництво та торгівля»
(код та назва)
Освітня програма Економіка підприємства та управління бізнесом
(код та назва)
Спеціалізація _____
(код та назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри *д.е.н., проф.*
Клопов І.О.

«____» _____2024 року

З А В Д А Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТА

Білогуб Віктор Євгенійович
(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи (проєкту) Економічна стратегія України в контексті розвитку підприємницької діяльності
керівник роботи Метеленко Н.Г., *д.е.н.*
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)
затверджені наказом №318-с від «27» лютого 2025 року
2. Строк подання студентом роботи 21 листопада 2025 р.
3. Вихідні дані до роботи *Публічна інформація, що досліджується в роботі; статистичні макроекономічні дослідження. Фахові періодичні видання. Наукові роботи. Публічна інформація за темою. Відкриті джерела інформації*
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)
Теоретична частина. Досліджено концептуальні підходи до формування економічної стратегії України в контексті розвитку підприємницької діяльності. *Аналітична частина.* Здійснено дослідження вітчизняного та зарубіжного досвіду формування економічної стратегії. *Проєктна частина.* Удосконалено підходи до формування економічної стратегії України в контексті розвитку підприємницької діяльності в умовах повномасштабної війни та у період повоєнного відновлення.
5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень):
Рис. 1.1. Динаміка частки банківських кредитів у ВВП України, 2005–2024 рр.,
Рис. 1.2.Динаміка капітальних видатків державного бюджету України та рівня

тіньової економіки у 2005 – 2024 рр., Рис. 1.3. SWOT-аналіз економіки України в умовах війни та відновлення, Рис. 2.1. Індекси активності бізнесу в Україні, Рис. 2.2. Нові зареєстровані ФОП за період війни по місяцях, Рис. 2.3. Динаміка індексу прямих іноземних інвестицій у Польщі та Україні, 2011 – 2019 рр., Рис. 2.4. Динаміка темпів зростання обсягів промислового виробництва в Польщі у період 2000-2019 рр., Рис. 2.5. Динаміка обсягу ВВП Польщі, утвореного цифровими технологіями, млрд євро, 2015 – 2019 рр., Рис. 2.6. Динаміка витрат на охорону навколишнього природного середовища за джерелами фінансування, Рис. 3.1. Повоєнна модель економічного розвитку України.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	*Метеленко Н.Г., професор кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, д.е.н.*	17.09	17.09
2	*Метеленко Н.Г., професор кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, д.е.н.*	19.10	19.10
3	*Метеленко Н.Г., професор кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, д.е.н.*	29.10	29.10

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	*Досліджено концептуальні основи формування економічної стратегії України*	*29.09.2025*	
2	*Огляд джерел інформації з законодавчих та нормативно – правових засад з питань стратегії розвитку країни*	*03.10.2025*	
3	*Збір даних та опрацювання публічної інформації щодо вітчизняного та зарубіжного досвіду формування економічної стратегії*	*20.10.2025*	
4	*Досліджено підходи до формування економічної стратегії*	*01.11.2025*	
5	*Запропоновано нове бачення зв'язку економічної стратегії з основами розвитку підприємницької діяльності під час повномасштабної війни та повоєнного відновлення України*	*20.11.2025*	

Студент _____ В.Є. Білогуб
(підпис) (ініціали та прізвище)

Керівник роботи (проєкту) _____ Н.Г. Метеленко
(підпис) (ініціали та прізвище)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ І.І. Менсітов
(підпис) (ініціали та прізвище)

ЗМІСТ

ВСТУП…….. 6
РОЗДІЛ 1 КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ……... 10
1.1. Економіка України під час війни: виклики і можливості ..…… 10
1.2. Побудова економіки рівних можливостей та формування стратегії економічного зростання України: проблеми та шляхи подолання…….. 20
1.3. Національна економічна стратегія України до 2030 року: концептуальні положення ……..…… 24
РОЗДІЛ 2 ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ТА ПЕРСПЕКТИВ ПІДПРИЄМНИЦТВА В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД….. 35
2.1. Проблеми та завдання бізнесу під час війни, перспективи розвитку та відновлення…… 40
2.2. Формування національної стратегії розвитку України в контексті євроінтеграційних процесів: досвід Польщі для України …… 45
2.3. Досвід Індії у формуванні стратегії економічного розвитку……. 57
РОЗДІЛ 3 УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В ПЕРІОД ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ …….……..…... 75
3.1. Обгрунтування концептуальних основ повоєнної моделі економічного розвитку України …….…… 75
3.2. Пошук стратегічних підходів економічного розвитку для України на підставі міжнародного досвіду …….……... 87
ВИСНОВКИ…… 93
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…… 106
ДОДАТКИ……. 116

АНОТАЦІЯ

Білогуб В.Є. Кваліфікаційна робота магістра «Економічна стратегія України в контексті розвитку підприємницької діяльності»: 116 стор., 10 рис., 10 табл., 78 джерел.

Ключові слова: ЕКОНОМІЧНА СТРАТЕГІЯ, ВІДНОВЛЕННЯ, ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ, ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ, ПІДПРИЄМНИЦТВО

Обгрунтовано концептуальні основи формування економічної стратегії України в контексті розвитку підприємницької діяльності. Досліджено проблеми та перспективи підприємництва в контексті його економічного розвитку (досвід України та міжнародний досвід). Запропоновано підходи до удосконалення економічної стратегії України в період війни та повоєнного відновлення.

ABSTRACT

Belogub V.E. Master's thesis «Economic strategy of Ukraine in the context of business development»: 116 pages, 10 figures, 10 tables, 78 sources.

Keywords: ECONOMIC STRATEGY, RECOVERY, STATE BUDGET, ECONOMIC GROWTH, ENTREPRENEURSHIP

The conceptual foundations of the formation of the economic strategy of Ukraine in the context of the development of entrepreneurial activity are substantiated. The problems and prospects of entrepreneurship in the context of its economic development (experience of Ukraine and international experience) are studied. Approaches to improving Ukraine's economic strategy during the war and post-war recovery are proposed.

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Економіка України під час війни опинилася в умовах багатовимірної системної кризи. Збройна агресія спричинила руйнування виробничих потужностей, порушення ланцюгів доданої вартості, масові переміщення населення, скорочення трудового потенціалу й втрату інвестиційної привабливості. Близько третини економічної активності зупинено або переміщено, що посилило регіональні дисбаланси та залежність від зовнішньої фінансової й гуманітарної підтримки. Водночас війна актуалізувала мобілізаційний потенціал окремих секторів – оборонної промисловості, аграрного експорту, IT-індустрії, логістики, які утримують критичні функції економіки та забезпечують валютні надходження. Економічна політика балансує між фінансуванням оборони, соціальним захистом, стабілізацією макроекономічних показників і створенням основ для повоєнного відновлення. Виникає потреба переосмислення розвитку через концепт «економіки виживання», що поєднує оперативну реакцію на виклики з формуванням засад модернізації. Війна не лише руйнує матеріальні активи, а й трансформує інститути, поведінкові моделі, зовнішньоекономічні пріоритети, змінює інтеграцію в міжнародні ланцюги вартості, створює нові залежності й ризики. Відновлення економіки вимагає відповіді на стратегічні запитання: які галузі стануть драйверами; як перейти від відбудови інфраструктури до модернізації; як поєднати відбудову з цифровою, зеленою, інклюзивною економікою; як зберегти баланс між зовнішньою допомогою та внутрішньою мобілізацією ресурсів без втрати економічного суверенітету.

Для того, щоб сформувати концептуальні основи економічної стратегії України під час війни необхідно переосмислення економічних процесів, які відбуваються в ці важкі часи тому, що економіка України під час війни зазнала комплексних структурних змін щодо ключових макроекономічних показників. Ці зміни характеризуються поєднанням кризових явищ – падінням валового

внутрішнього продукту, зростанням бюджетного дефіциту, накопиченням державного боргу – та окремими ознаками адаптації економічної системи. Аналіз макроекономічних індикаторів дає можливість виявити основні тренди та закономірності економічного розвитку в умовах війни, а також оцінити глибину структурних дисбалансів. Однією з ключових ознак функціонування української економіки в умовах війни є переважання фінансування поточних потреб над інвестиційними, що супроводжується зростанням боргового навантаження та скороченням податкових надходжень у структурі доходів бюджету. У цьому контексті важливим стає комплексний огляд макроекономічних показників, що відображають фінансову й економічну стійкість країни під час війни та в період перехідної стабілізації.

Тому, тема магістерського дослідження є актуальною та своєчасною.

Об'єкт дослідження магістерської роботи – процеси формування економічної стратегії України в контексті розвитку підприємницької діяльності.

Предмет дослідження – сукупність теоретичних та практичних підходів до формування економічної стратегії України в контексті розвитку підприємницької діяльності.

Мета магістерської роботи – розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення економічної стратегії України в контексті розвитку підприємництва в період війни та повоєнного відновлення.

Для досягнення зазначеної мети в магістерській роботі ***вирішено наступні завдання***:

– досліджено концептуальні основи формування економічної стратегії України в контексті розвитку підприємницької діяльності;

– досліджено концептуальні положення Національної економічної стратегії України до 2030 року;

– виконано дослідження проблем та перспектив підприємництва в контексті економічного розвитку під час війни (досвід України та міжнародний досвід);

– обгрунтовано концептуальні основи повоєнної моделі економічного розвитку України;

– здійснено пошук стратегічних підходів економічного розвитку для України на підставі міжнародного досвіду.

В магістерській роботі використано такі загальнонаукові і спеціальні методи дослідження: діалектичний метод і метод спостережень, методи критичного та порівняльного аналізу і синтезу, системний підхід.

Наукова новизна одержаних результатів магістерського дослідження полягає у наступному:

– ***удосконалено*** теоретичний підхід до формування повоєнної моделі економічного розвитку України, яка, на відміну від існуючих, *грунтується* на багатокритеріальній візії; *охоплює* базові характеристики, принципи та можливості реалізації моделі; *враховує* єдність держави та регіонів щодо справедливої трансформації;

– ***набула подальшого розвитку*** концепція пошуку стратегічних підходів економічного розвитку для України на підставі узагальнення міжнародного досвіду, яка, на відміну від існуючих, враховує поточні українські реалії і включає шість стратегічних орієнтирів повоєнного економічного відновлення для України.

Інформаційною базою магістерської роботи є методичні та наукові праці з теми дослідження, нормативні та законодавчі акти України, статистична інформація, фінансова звітність.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що результати магістерського дослідження пройшли апробацію на Міжнародній науково-практичній конференції «Інженерні інновації та розбудова національної економіки : матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції Інженерного навчально-наукового інституту ім. Ю. М. Потебні (15–16 травня 2025 року, м. Запоріжжя) / наук. ред. Н. Г. Метеленко ; Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2025. –

960 с., тема доповіді «Державний інструментарій підтримки бізнесу під час війни» (С. 210 – 214).

Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи 116 стор. Робота містить 10 рисунків, 10 таблиць. Список використаних джерел включає 78 найменувань літературних джерел.

РОЗДІЛ 1
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Економіка України під час війни: виклики і можливості

Економіка України під час війни опинилася в умовах багатовимірної системної кризи. Збройна агресія спричинила руйнування виробничих потужностей, порушення ланцюгів доданої вартості, масові переміщення населення, скорочення трудового потенціалу й втрату інвестиційної привабливості. Близько третини економічної активності зупинено або переміщено, що посилило регіональні дисбаланси та залежність від зовнішньої фінансової й гуманітарної підтримки. Водночас війна актуалізувала мобілізаційний потенціал окремих секторів – оборонної промисловості, аграрного експорту, IT-індустрії, логістики, які утримують критичні функції економіки та забезпечують валютні надходження. Економічна політика балансує між фінансуванням оборони, соціальним захистом, стабілізацією макроекономічних показників і створенням основ для повоєнного відновлення. Виникає потреба переосмислення розвитку через концепт «економіки виживання», що поєднує оперативну реакцію на виклики з формуванням засад модернізації. Війна не лише руйнує матеріальні активи, а й трансформує інститути, поведінкові моделі, зовнішньоекономічні пріоритети, змінює інтеграцію в міжнародні ланцюги вартості, створює нові залежності й ризики. Відновлення економіки вимагає відповіді на стратегічні запитання: які галузі стануть драйверами; як перейти від відбудови інфраструктури до модернізації; як поєднати відбудову з цифровою, зеленою, інклюзивною економікою; як зберегти баланс між зовнішньою допомогою та внутрішньою мобілізацією ресурсів без втрати економічного суверенітету.

Останні дослідження економічного розвитку України під час війни концентруються на структурних змінах, адаптаційних процесах і пошуку стратегічних можливостей відновлення. Біла І. та Ілюхіна В. звертають увагу на те, що війна поряд із втратами актуалізувала нові конкурентні переваги через розвиток оборонної промисловості, логістики, цифрових сервісів [1]. Григорук А. А. і Литвин Л. М. акцентують увагу на залежності від зовнішньої фінансової підтримки та потребі адаптації державної політики до кризового управління [2]. Дашко І. та Михайліченко Л. [3] вказують на дисбаланси між секторами економіки й обмеженість інвестиційних ресурсів, що вимагає переорієнтації на сектори з високою доданою вартістю. Корнєєв В., Забчук Г., Іващук О., Винник Т. і Рудан В. через аналіз банківського кредитування показують значне скорочення кредитної підтримки реального сектору, що обмежує інвестиційну активність [4]. Дослідження Паньків Н. та Чернишової А. звертають увагу на складність відновлення, що поєднує потреби відбудови інфраструктури, модернізації та підтримання фінансової стійкості в умовах тривалої залежності від зовнішніх вливань [5].

Для того, щоб сформувати концептуальні основи економічної стратегії України під час війни необхідно переосмислення економічних процесів, які відбуваються в ці важкі часи тому, що економіка України під час війни зазнала комплексних структурних змін щодо ключових макроекономічних показників. Ці зміни характеризуються поєднанням кризових явищ – падінням валового внутрішнього продукту, зростанням бюджетного дефіциту, накопиченням державного боргу – та окремими ознаками адаптації економічної системи. Аналіз макроекономічних індикаторів дає можливість виявити основні тренди та закономірності економічного розвитку в умовах війни, а також оцінити глибину структурних дисбалансів. Однією з ключових ознак функціонування української економіки в умовах війни є переважання фінансування поточних потреб над інвестиційними, що супроводжується зростанням боргового навантаження та скороченням податкових надходжень у структурі доходів бюджету. У цьому контексті важливим стає комплексний огляд

макроекономічних показників, що відображають фінансову й економічну стійкість країни під час війни та в період перехідної стабілізації.

На основі систематизації статистичних даних проведено узагальнення ключових макроекономічних індикаторів України за 2005–2024 роки, що дозволяє простежити довгострокову динаміку економічного розвитку (табл. 1.1).

Таблиця 1.1 – Динаміка макроекономічних показників України в період 2005 – 2024 рр. [6, 7, 8]

	ВВП, млрд дол	Дефіцит державного бюджету, млрд. дол. США	Державний борг, млрд дол США	Податкові надходження, млрд дол США	Індекс споживчих цін, %	Валютний курс, грн/дол США
2005	86,14	1,52	15,22	18,26	10,30	5,12
2006	107,75	0,73	15,95	23,55	11,60	5,05
2007	142,72	1,52	17,57	29,05	16,60	5,05
2008	179,99	2,68	35,96	41,41	22,30	5,27
2009	117,23	4,56	40,67	24,92	12,30	7,79
2010	136,42	8,10	54,47	27,75	9,10	7,94
2011	163,16	2,96	59,38	38,20	4,60	7,97
2012	175,78	6,69	64,51	40,13	-0,20	7,99
2013	183,31	8,10	73,08	39,56	0,50	7,99
2014	131,81	6,57	92,59	27,80	24,90	11,89
2015	90,62	2,07	71,97	21,87	43,30	21,84
2016	93,27	2,74	75,52	23,42	12,40	25,55
2017	112,15	1,80	80,52	28,09	13,70	26,60
2018	130,83	2,18	79,73	32,42	9,80	27,20
2019	153,78	3,02	77,32	32,76	4,10	25,85
2020	155,58	11,14	94,67	31,57	5,00	26,96
2021	200,09	7,25	97,92	40,57	10,00	27,29
2022	140,06	28,28	125,89	29,37	26,60	32,34
2023	181,22	36,45	150,93	32,91	5,10	36,57
2024	190,74	33,79	173,66	40,97	12,00	40,20

За даними табл. 1.1 бачимо, що спостерігається висока волатильність ВВП. Якщо у 2005 році обсяг валового внутрішнього продукту становив 86,1 млрд дол., то вже у 2008 році він зріс майже удвічі – до 180,0 млрд дол, що відображало докризове економічне зростання. Проте криза 2008–2009 років і подальші політичні події спричинили скорочення ВВП до 131,8 млрд дол у

2014 році, а війна на сході України призвела до падіння до 90,6 млрд дол у 2015 році. У 2021 році фіксується новий пік – 200,1 млрд дол, після чого у 2022 році відбувається різке падіння до 140,1 млрд дол через повномасштабне вторгнення. Відновлення у 2023–2024 роках (181,2–190,7 млрд дол) відображає радше компенсаторний ефект, ніж вихід на стійку траєкторію розвитку. Динаміка дефіциту бюджету та державного боргу свідчить про посилення залежності від боргового фінансування. Дефіцит бюджету зростав від відносно помірних значень (1,5 млрд дол у 2005 році) до рекордних 28,3 млрд дол у 2022 році та 33,8 млрд дол у 2024 році. Ця тенденція супроводжується нарощуванням державного боргу з 15,2 млрд дол (2005 рік) до 173,7 млрд дол (2024 рік), що означає зростання боргового навантаження у 11,4 рази за два десятиліття. Відношення боргу до ВВП погіршується, що вказує на поступову втрату фіскальної стійкості.

Податкові надходження демонструють дисбаланс між бюджетними потребами та реальними доходами. У 2022 році вони становили 29,4 млрд дол при дефіциті 28,3 млрд дол. Це означає, що дефіцит практично дорівнює всьому обсягу податкових надходжень. Хоча у 2024 році податкові надходження підвищилися до 41,0 млрд дол, але це все одно недостатньо для покриття обсягів видатків та обслуговування боргу.

Валютний курс та інфляція ілюструють нестабільність фінансово – економічної системи. Курс гривні зріс із 5,12 грн/дол (2005 рік) до 40,20 грн/дол у 2024 році, що відображає восьмикратну девальвацію. Це, у свою чергу, призвело до розкручування інфляційної спіралі: піковий рівень індексу споживчих цін у 2015 році (43,3%) демонструє наслідки валютної кризи. Після стабілізації у 2021 році (10,0%) інфляція знову зросла під час війни (26,6% у 2022 році), погіршуючи купівельну спроможність домогосподарств і фінансові умови бізнесу.

Отже, загальна динаміка макроекономічних показників (табл. 1.1) свідчить про структурні дисбаланси, посилені війною, а саме: зростання боргового навантаження, інфляційного тиску, валютної нестабільності,

звуження фіскального простору, що у сукупності формує критичну залежність від зовнішнього фінансування і ставить завдання пошуку внутрішніх джерел мобілізації ресурсів для фінансування відновлення.

На рис. 1.1 представлена динаміка частки банківських кредитів у ВВП України, результати аналізу свідчать про тенденцію до скорочення кредитної підтримки економіки з боку банківського сектору, що має системний і тривалий характер. Якщо у 2008 році частка банківських кредитів у ВВП досягла 77,4%, наближаючись до рівнів фінансової глибини розвинених країн, то вже у 2014 році вона знизилася до 65,1%, а у 2019 році – до 24,5%. У 2024 році цей показник знизився до 14,5%, що є мінімальним значенням за два десятиліття.

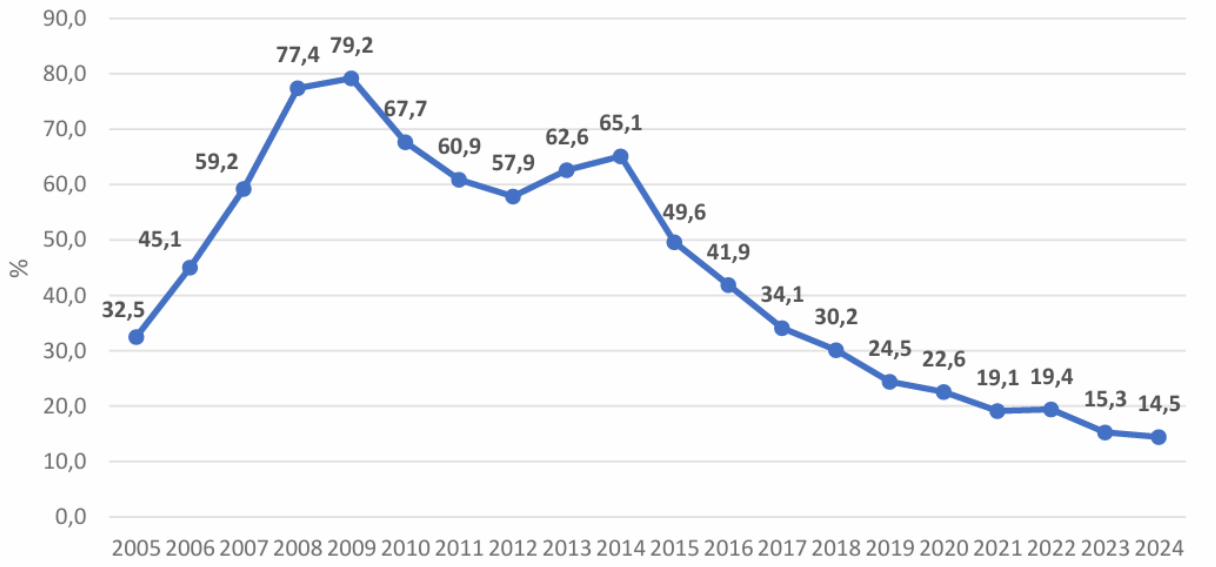

Рисунок 1.1 – Динаміка частки банківських кредитів у ВВП України, 2005–2024 рр.

Отже, скорочення частки кредитів у ВВП вказує на зниження здатності банківської системи виконувати функцію фінансового посередництва. Банківський сектор, який традиційно виступає ключовим джерелом фінансування реального сектору економіки, поступово втрачає свою роль як драйвера економічного розвитку, а це означає, що підприємства змушені

шукати альтернативні джерела капіталу або обмежувати інвестиційну активність через нестачу фінансових ресурсів. Така тенденція свідчить про підвищення системних ризиків для інвестиційної активності та оновлення основних засобів підприємств реального сектору економіки. Брак доступного фінансування обмежує можливості бізнесу щодо реалізації інвестиційних проєктів, модернізації виробництва, впровадження інновацій. У воєнний та поствоєнний період це формує додатковий бар'єр для структурної трансформації економіки, посилює залежність від зовнішніх донорів, збільшує інвестиційний розрив між секторами.

В свою чергу низька частка кредитів у ВВП сигналізує про високий рівень ризикованості кредитування, обережність банків щодо фінансування підприємств у нестабільному макроекономічному середовищі. Це відображає не лише проблеми попиту на кредити, а й обмеженість пропозиції, пов'язану з регуляторними вимогами до резервів, високим рівнем неповернених кредитів, девальваційними ризиками. Банківська система фактично орієнтується на обслуговування державного боргу, а не на кредитування економічного розвитку. Окремо слід виділити два додаткові критичні ризики, що суттєво впливають на перспективи відновлення економіки та інфраструктури України.

По-перше, хронічно високий рівень тіньової економіки, який у 2024 році сягнув 35%, залишається стійкою структурною проблемою, що обмежує податкову базу, послаблює фіскальну дисципліну та знижує прозорість фінансових потоків. Такий рівень тінізації створює загрозу недоотримання доходів державного бюджету, підвищує залежність від зовнішнього фінансування та ускладнює проведення податкових і фінансових реформ (рис. 1.2).

А по-друге, це обмеженість капітальних видатків бюджету – лише 7,6 млрд дол. у 2024 році – не відповідає масштабам потреб для повноцінної відбудови інфраструктури, модернізації виробничих потужностей та стимулювання інвестиційної активності. Незважаючи на певне зростання

порівняно з попередніми роками, капітальні видатки залишаються структурно недостатніми в умовах постконфліктного відновлення (рис. 1.2).

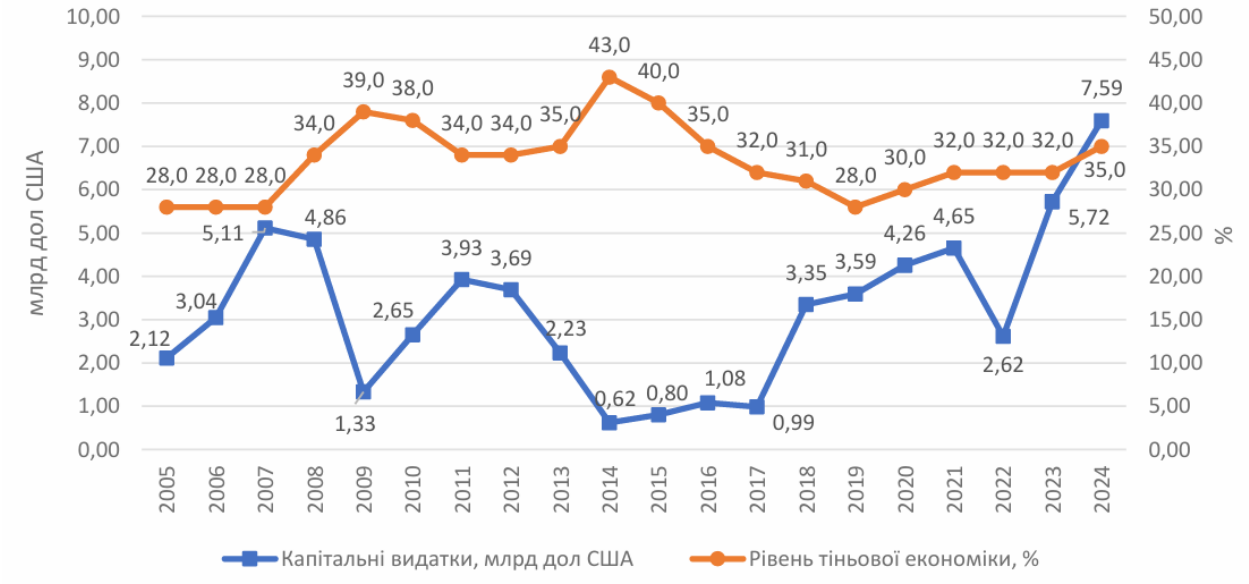

Рисунок 1.2 – Динаміка капітальних видатків державного бюджету України та рівня тіньової економіки у 2005 – 2024 рр.

За результатами проведеного дослідження макроекономічних індикаторів та аналізу функціонування банківського сектору доцільно узагальнити основні чинники, що формують економічну стійкість України під час війни. Означені чинники, ідентифіковані на основі статистичних даних і структурного аналізу, визначаються як ключові фактори впливу на траєкторію економічного розвитку за секторами економіки у воєнний і повоєнний період. Так, аграрний сектор України підтверджує високу стійкість і збереження експортного потенціалу навіть в умовах війни; IT-галузь України виявила високу адаптивність і зберегла статус одного з ключових драйверів експорту послуг; міжнародна підтримка у вигляді грантів, кредитів та фінансової допомоги стала критичним фактором макрофінансової стабільності утримання України. Малий і середній бізнес продемонстрував високу гнучкість і адаптивність в умовах війни. З початку повномасштабного вторгнення в Україні було зафіксовано 18 944 випадки релокації бізнесу з одного регіону до

іншого, що свідчить про оперативність реагування підприємств на зміну безпекового та економічного середовища. Цей процес дозволив зберегти виробничі потужності, робочі місця та підтримати економічну активність у відносно безпечних регіонах, формуючи нову регіональну карту підприємництва. Гнучкість МСП також проявилася в переорієнтації бізнес-моделей, переході на внутрішній ринок, розвитку електронної комерції та цифрових каналів збуту, що забезпечило збереження частини експортного потенціалу та внутрішнього попиту.

Енергетична система України продемонструвала здатність до адаптації через децентралізацію та розвиток відновлюваних джерел енергії (ВДЕ). У 2022 році частка ВДЕ в загальній електрогенерації сягнула 12%, що свідчить про поступовий перехід до більш стійкої, децентралізованої енергетичної моделі (IEA) [9].

Попри масштабні атаки на енергетичну інфраструктуру, вдалося зберегти функціонування енергосистеми завдяки швидкому відновленню пошкоджених об’єктів, мобілізації резервів та нарощуванню локальної генерації. Ці тенденції відкривають можливості для прискореного розвитку малої генерації, енергетичних кооперативів та інтеграції України в європейську енергосистему.

Отже, проведений комплексний аналіз макроекономічних показників, стану фінансової системи, кредитної активності банків, рівня тіньової економіки, структури державних витрат, а також ролі ключових секторів (аграрного, ІТ, енергетичного) та міжнародної підтримки дозволяє виокремити сукупність сильних і слабких сторін, можливостей та загроз для економіки України в умовах війни та у повоєнний період. Для систематизації виявлених чинників доцільним є застосування SWOT-аналізу як інструменту стратегічної оцінки внутрішнього і зовнішнього середовища економічного розвитку (рис. 1.3). SWOT-аналіз свідчить про наявність у економіки України комплексу внутрішніх сильних сторін і можливостей, що створюють підґрунтя для розвитку навіть в умовах війни.

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weaknesses)
Висока стійкість аграрного сектору (експорт 24,5 млрд дол. США у 2024 р., 59% експорту товарів)	Хронічно високий рівень тіньової економіки (35% у 2024 р.)
Збереження експортного потенціалу IT-сектору (експорт IT-послуг 7,0 млрд дол. США у 2024 р.)	Зростання боргового навантаження (державний борг 173,7 млрд дол. США у 2024 р.)
Міжнародна фінансова підтримка (41,7 млрд дол. США допомоги у 2024 р., 30% грантів)	Низька частка банківських кредитів у ВВП (14,5% у 2024 р.)
Гнучкість і адаптивність МСП (18 944 випадки релокації бізнесу)	Обмежені капітальні видатки (7,6 млрд дол. США у 2024 р.)
Децентралізація енергетики, розвиток ВДЕ (12% ВДЕ у виробництві електроенергії)	Фіскальна залежність від зовнішнього фінансування
Можливості (Opportunities)	**Загрози (Threats)**
Інтеграція в європейську економіку, участь у Rebuild Ukraine	Затягування війни, нові руйнування інфраструктури
Залучення інвестицій через держгарантії та стимули (Diia.City, WINWIN 2030)	Інфляційний і валютний тиск (курс 40,2 грн/дол., інфляція 12%)
Розвиток DefenseTech, FinTech, AI, GovTech	Зниження довіри до банків, обмеження кредитування бізнесу
Розвиток ВПК та передових військових технологій, зростання експорту продукції ВПК	Демографічні ризики: еміграція, втрата трудового потенціалу
Розширення експортних ринків аграрної та IT-продукції	Корупційні ризики, неефективність управління відновленням
Стратегування та структуризація економічної політики для стимулювання виробництва з високою доданою вартістю	

Рисунок 1.3 – SWOT-аналіз економіки України в умовах війни та відновлення [10]

До таких відносяться високий експортний потенціал аграрного та IT-секторів, гнучкість малого і середнього бізнесу, міжнародна фінансова підтримка, розвиток відновлюваних джерел енергії. Водночас система залишається вразливою через структурні слабкі сторони: високий рівень тіньової економіки, боргове навантаження, обмеженість капітальних видатків, низьку кредитну активність банківської системи. Відтак внутрішні фактори поєднуються із зовнішніми загрозами – затягуванням війни, інфляційним та валютним тиском, демографічними викликами, ризиками управлінської неефективності.

Отримані результати створюють основу для формування економічної політики і стратегії, що має поєднувати стимулювання наявних драйверів розвитку з одночасною мінімізацією системних ризиків. Така політика і

стратегія мають багатовекторний характер і поєднують фінансові, інституційні, виробничі та інноваційні інструменти, що комплексно відповідають викликам і потенціалу країни.

Одним із базових векторів є фінансова стабілізація та розширення інвестиційних можливостей. Підвищення капітальних видатків бюджету, що у 2024 році становили лише 7,6 млрд дол. США, є ключовим завданням для забезпечення відновлення інфраструктури, модернізації виробничих потужностей і стимулювання інвестиційної активності.

Важливою умовою є зміцнення податкової бази шляхом боротьби з тіньовою економікою, рівень якої у 2024 році становив 35%, через заходи деофшоризації, цифровізацію податкових процедур та підвищення податкової культури. Очікуваними результатами цих заходів є зменшення залежності бюджету від зовнішнього фінансування, збільшення частки інвестиційних видатків, активізація кредитної діяльності банківської системи та стабілізація фінансової системи загалом.

Важливим елементом економічної політики при формування економічної стратегії є стимулювання виробництва з високою доданою вартістю як ключового драйвера структурної трансформації економіки, що передбачає розроблення державної стратегії підтримки таких виробництв через пільгове оподаткування, пріоритетний доступ до фінансових ресурсів, грантові програми та стимулювання наукових досліджень. Особливий акцент має бути зроблений на розвиток експортно-орієнтованих галузей, зокрема оборонно-промислового комплексу, машинобудування, електроніки, фармацевтики та агропереробки. Очікується, що реалізація таких заходів дозволить підвищити частку продукції з високою доданою вартістю в експорті до 35–40%, збільшити експортну виручку оборонно-промислового комплексу, а також створити нові робочі місця у високотехнологічних секторах економіки.

Отже, економічна політика та формування економічної стратегії відновлення неможливі без інституційної модернізації управління

відновленням. Створення єдиного координаційного органу, відповідального за управління проєктами відновлення, впровадження публічних онлайн-платформ моніторингу та контролю використання бюджетних і донорських коштів, запровадження механізмів інституційної відповідальності за корупційні правопорушення мають забезпечити ефективність і прозорість процесів відновлення. Цифровізація управління, відкритість даних та участь громадськості у контролі за реалізацією відновлювальних проєктів є необхідними умовами для збереження довіри міжнародних партнерів і донорів. Очікується, що такі заходи дозволять скоротити корупційні ризики, підвищити прозорість і підзвітність, прискорити реалізацію проєктів відновлення та зміцнити довіру до інституційних механізмів управління. Економічна політика і стратегія відновлення України мають інтегрувати фінансову стабілізацію, розвиток секторів з високою доданою вартістю, стимулювання інноваційної діяльності, зміцнення експортного потенціалу, розвиток ВПК та інституційну модернізацію управління. Реалізація такої політики і стратегії створює підґрунтя для формування стійкої, конкурентоспроможної економіки, здатної забезпечити фінансову незалежність, економічну безпеку та довгостроковий сталий розвиток у поствоєнний період.

1.2. Побудова економіки рівних можливостей та формування стратегії економічного зростання України: проблеми та шляхи подолання

Порівняно з країнами ЄС рівень нерівності у доходах в Україні є нижчим [11]. На це вказує показник виміру нерівності доходів між громадянами однієї країни — індекс Джині, який протягом останніх 10 років становив близько 25-26% в Україні [12]. В країнах ЄС індекс Джинні в середньому вищий – близько 30% [13]. Проте, суттєво нижчий рівень життя, а також значна тінізація доходів, особливо серед заможних верств населення, може спотворювати реальну картину розподілу добробуту в Україні [14].

Найбільше від системної економічної нерівності в Україні страждають вразливі групи людей. Традиційно йдеться про вплив гендеру на економічну нерівність, адже жінки станом на 2023 рік заробляли у середньому на 18,6% менше за чоловіків [15]. Також йдеться про населення сільської місцевості, яке станом на 2021 рік 50,1% мало витрати нижче фактичного прожиткового мінімуму (тоді як серед міського населення цей показник становив 34,8%) [16]. До вразливих до бідності та її наслідків груп також відносять людей з інвалідністю, сім'ї з дітьми, осіб похилого віку.

Проте, війна поглибила економічну нерівність України, винесла на перший план проблему соціально-економічної адаптації внутрішньо переміщених осіб, яких офіційно зареєстровано 4,6 млн [17].

Згідно з дослідженням Міжнародної організації міграції (МОМ) близько 64% ВПО мають дохід нижче прожиткового мінімуму. Вони частіше ніж інші групи громадян залежать від соціальних виплат (10%) [18], не можуть вчасно оплатити оренду житла (14%), змушені були переїхати у гірше житло (12%) [19]. Водночас з березня 2024 року значна частина ВПО втратила можливість отримувати фінансову підтримку від уряду. За оцінкою МОМ, 35% ВПО, які втратили можливість отримувати соцвиплати, насправді їх досі потребують. Також відомо про випадки, коли труднощі спонукають ВПО повертатися у небезпеку на ТОТ та в зону бойових дій, хоча немає офіційних підрахунків кількості таких повернень.

Порівняно з 2020 роком у 2022 кількість середніх підприємств зменшилася на 17%, малих — на 31%. Внаслідок військових дій значна частина підприємств зазнала суттєвих збитків. Багато з них були змушені повністю припинити свою діяльність або перенести виробництво в інші регіони. Лише 36,5 % підприємств малого та середнього бізнесу в Україні продовжували працювати під час війни, а 6% були вимушені припинити діяльність більше ніж на один рік [20]. Така дестабілізація сектору малого та середнього бізнесу призвела до скорочення кількості робочих місць та зростання рівня безробіття. Попри війну та інші виклики саме МСБ

забезпечують роботою 75% українців, залишаються основним джерелом робочих місць [21].

Згідно з дослідженням 2024 року 48% українських компаній відчувають тиск з боку правоохоронних та регуляторних органів. Водночас серед ключових проблем підприємці назвали непередбачуваність розвитку ситуації в країні (54,6%), непередбачувані дії держави (53,9%), брак кваліфікованої робочої сили (52,4%), брак платоспроможного попиту (44,9%), відсутність достатнього капіталу (31,4%), зниження прибутковості на ринку (26,5%), перешкоди з боку регуляторних та фіскальних органів (22,8%) [22].

Зарегульованість багатьох галузей, монополії значні корупційні ризики, обмежений доступ до фінансування та ресурсів є ключовими проблемами для українських підприємців. Це обмежує потенціал бізнесу, зокрема малого та середнього. Сьогодні завдання полягає у розбудові механізму подолання економічної нерівності та формування економіки рівних можливостей.

Економічну нерівність сьогодні визначено загрозою світового масштабу, яка має тенденцію до зростання. Відповідно до звіту Oxfam «Виживання найбагатших» («Survival of the Richest») [23], протягом 2020–2022 рр. 63 % усіх нових багатств отримали лише 1 % найбагатших людей світу. У звіті автори привертають увагу до причини зростання економічної нерівності – випередження темпів підвищення заробітної плати зростанням інфляції щонайменше для 1,7 млрд працівників, а також наслідків цього – відчутного скорочення спроможності купувати продукти харчування та сплачувати за енергоресурси. Проблеми поглиблення економічної нерівності на сучасному етапі притаманні також і країнам Європейського Союзу. Зокрема, про різні причини зростання економічної нерівності зазначається в документах з аналізу Планів відновлення і стійкості (Analysis of the recovery and resilience plan) Болгарії, Естонії, Латвії, Литви. Наприклад, у Болгарії встановлено один із найвищих рівнів нерівності в доходах серед країн ЄС [24]; в Естонії спостерігається один із найвищих показників гендерного розриву в оплаті праці серед країн Єврозони [25]; у Латвії відзначаються погане

фінансування соціальної системи та значна нерівномірність у розподілі доходів через податки й соціальні трансферти [26]. У Планах відновлення та стійкості зазначених країн, окрім удосконалення механізму базового мінімального доходу, передбачено стимулювання безробітних та неактивного населення до самозайнятості чи мікропідприємництва.

Отже, за результатами дослідження відомого науковця В. Гейця, який тривалий час вивчає питання економічного розвитку України, з питання забезпечення економічного зростання в нинішніх умовах, висловлювався на потребі не стільки відновлення, скільки відродження за такими складовими:

– *інноваційний розвиток*: майбутнє України залежить від переходу до інноваційної економіки за рахунок стимулювання наукових досліджень, впровадження нових технологій та створення сприятливого середовища для розвитку інноваційного бізнесу у секторах. «План відновлення в першу чергу повинен орієнтуватися на використання наявних природних ресурсів, а потім на розробку і впровадження власних передових технологій, спрямованих на глибоку переробку такого характеру ресурсів, які забезпечать стабільне місце у світовому поділі праці» [27, с. 8]. Це зі свого боку спрятиме інтеграції в світову економіку завдяки активної участі України в міжнародному поділі праці та інтеграції в світові економічні процеси;

– *структурна перебудова економіки*: для забезпечення сталого зростання необхідно змінити структуру економіки, зменшивши залежність від експорту сировини та розвиваючи високотехнологічні виробництва, «спираючись при цьому, перш за все, на потенціал України у високотехнологічних сферах, а також у тих видах діяльності, що були досить високорозвинутими ... і зберегли свій рівень нині» [28, с. 9]. Йдеться про атомну енергетику; титаново-літієву і алюмінієву галузі промисловості; важке енергомашинобудування; чорну металургію; нові високоврожайні, стійкі до засухи і шкідників сорти сільськогосподарських рослин, їх поглиблена переробка і використання в подальшому для виробництва продуктів харчування; новітні нафтохімічні технології виготовлення органічних

продуктів для різних галузей економіки; синтетичне рідке паливо (бензин, дизельне паливо тощо) [28, с. 14];

– *покращення соціальної якості життя населення* [29] *та забезпечення його соціально-економічної безпеки*: «Зусилля держави мають бути спрямованими на оптимальну житлову політику, розвиток ринку праці, справедливу політику оподаткування доходів, боротьбу з бідністю та диференційованістю соціальних стандартів, психологічну допомогу населенню в постконфліктних умовах. Від успішності цих важливих складових політики соціальної якості залежатиме відновлення демографічного потенціалу країни, який зазнає руйнації через міграційні хвилі» [30, с. 19];

– *посилення ролі держави*: держава повинна відігравати активну роль в економіці, створюючи сприятливі умови для розвитку бізнесу та інновацій, зокрема за рахунок «боротьби з корупцією шляхом наближення до формування в повоєнний час системи управління, спроможної дотримуватися відповідних принципів державного управління, адаптації і впровадження нормативної бази ЄС» [27, с. 13].

Реалізація цих заходів, на думку автора, дозволить Україні перейти на шлях сталого економічного розвитку, підвищити конкурентоспроможність національної економіки та поліпшити добробут населення. Їх впровадження вимагає комплексного підходу та узгоджених дій з боку держави, бізнесу та громадянського суспільства.

1.3. Національна економічна стратегія України до 2030 року: концептуальні положення

Україна має суттєві стратегічні переваги завдяки природним ресурсам, географічному положенню та якості людського капіталу, що загалом може стати основою для стрімкого економічного зростання держави. Натомість ряд перепон стоять на заваді реалізації власного потенціалу. Україна повинна

посилити свої позиції на світовій та регіональній арені, що сприятиме підвищенню рівня добробуту населення – головній меті державної політики.

Відправною точкою під час прийняття рішень щодо довгострокового розвитку держави та першим кроком у розробленні Стратегії стало проведення комплексного аудиту національної економіки. Результати аудиту дали змогу визначити рівень соціально-економічного розвитку України на сьогодні та можливості для зростання в майбутньому.

Україна є однією з найбільших за територією та кількістю населення держав Європи, але також однією з найбідніших. Попри те, що Україна посідає 56 місце у світі за розміром валового внутрішнього продукту (далі - ВВП) в абсолютному вимірі, за показником ВВП на душу населення Україна займає лише 119 позицію. За результатами аудиту Україні не вдалося реалізувати потенціал у природніх ресурсах, географічному положенні та якості людського капіталу [31].

В Україні не було створено привабливе для іноземних інвестицій та конкурентоспроможне на міжнародному ринку середовище. У 2019 році іноземні інвестиції були втричі менші, ніж в сусідній Польщі та у п’ять разів нижчі за приватні грошові перекази в Україну. Попри те, що Україна в цілому є привабливою для іноземних інвесторів, за останні майже 30 років держава накопичила значно менше інвестицій, ніж інші країни, особливо зважаючи на обсяг економіки держави.

Результати аудиту дали змогу побачити глибокі трансформації секторів економіки. Україна відставала у 90-ті роки і продовжує відставати в розвитку з точки зору продуктивності праці, енергоефективності, доданої вартості в промисловості та в сільському господарстві. Причинами такої стагнації є відсутність інвестицій, поступова зношеність та відсутність модернізації обладнання, повільні темпи запозичення та розвитку передових технологій та інновацій у виробництві.

Недостатній економічний та соціальний розвиток України ведуть до підвищення рівня трудової міграції та втрати людського потенціалу.

Переважна частина тих, хто залишає Україну, - це високоосвічені люди молодого віку. В результаті діяльності трудових мігрантів за кордоном країни отримують щонайменше 27 млрд. доларів США валової доданої вартості на рік. Основними причинами трудової міграції українців є низький рівень заробітної плати, невідповідність кваліфікації вимогам ринку праці, незадоволеність системою охорони здоров'я, а також станом безпеки. Демографічна криза в перспективі матиме негативний вплив на економічну сферу через зменшення обсягу внутрішнього ринку та чисельності робочої сили.

Причиною недостатньої реалізації зазначеного потенціалу є проведення непослідовної політики протягом багатьох років. Незавершення реформ не дало змоги Україні на відміну від інших постсоціалістичних країн перейти в ефективно функціонуючу ринкову економіку. В результаті в Україні середній темп приросту ВВП у період з 1996 до 2019 року становив лише 3,6 відсотка, тоді як в країнах Центральної Європи - 6,4 відсотка. Крім того, Україна зіштовхнулась із збройною агресією Російської Федерації, внаслідок якої тимчасово окуповано 7 відсотків території нашої держави, на якій станом на 2013 рік проживало 13 відсотків населення України та формувалося 13,7 відсотка ВВП.

Якщо зростання ВВП в Україні залишиться на нинішньому рівні, досягнення поточного показника ВВП на душу населення в Польщі займе 50 років, а в Німеччині - майже 100. Для того, щоб досягти європейського рівня добробуту, необхідно закласти такі засади розвитку економіки, які забезпечать принаймні півтора-два десятиліття прискореного зростання і дадуть змогу надолужити втрачене.

Проведення послідовної державної політики, спрямованої на європейський та євроатлантичний курс, побудова відносин з новими азійськими та близькосхідними центрами тяжіння, створення сприятливого бізнес-клімату, розвиток підприємництва та підтримка експорту, залучення інвестицій та розвиток ринків капіталу, розвиток внутрішнього споживання та

інші механізми дадуть змогу посилити позицію країни як регіонального суб'єкта та стануть чинниками зростання економіки. Забезпечення інноваційного випереджального економічного зростання сприятиме людському розвитку через відповідну якість освіти, науки, медицини, культури та навколишнього природного середовища.

Ця Стратегія визначає довгострокову економічну візію, принципи і цінності, «червоні лінії» (неприпустимі напрями руху), ключові напрями (вектори) економічного розвитку та за кожним з 20 напрямів – стратегічні цілі, шляхи їх досягнення з урахуванням наявних і потенційних викликів і бар'єрів, а також основні завдання державної економічної політики та цільові індикатори на період до 2030 року [31].

Стратегія передбачає поетапне досягнення мети щодо підвищення рівня добробуту населення. Першочерговим етапом є формування конкурентоспроможних умов для бізнесу та інвестицій, а також відновлення довіри до державних інститутів. Це дасть змогу перемогти у конкуренції за капітал на світовому ринку та як результат залучити інвестиції для модернізації секторів економіки.

Трансформовані та високопродуктивні сектори економіки зможуть ефективно конкурувати на міжнародному ринку товарів і послуг з іноземними державами, що сприятиме зростанню податкових надходжень до бюджету та доходів населення. Великий внутрішній споживчий ринок та зростання податкових надходжень сприятимуть розвитку сфери послуг та підвищенню якості життя громадян у розрізі освіти, охорони здоров'я, стану навколишнього природного середовища, національної безпеки, культури та соціального забезпечення. Це сприятиме розвитку людського потенціалу – головного і найважливішого потенціалу у XXI столітті, який Україна повинна системно розвивати [31].

Метою Стратегії є створення можливостей для українців як громадян, українців як підприємців та інвесторів [31].

Стратегія визначає такі орієнтири, принципи та цінності в економічній політиці: напрям руху («ключові орієнтири»); європейська та євроатлантична інтеграція (реалізація стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та в Організації Північноатлантичного договору); декарбонізація економіки (підвищення енергоефективності, розвиток відновлюваних джерел енергії, розвиток циркулярної економіки та синхронізація із ініціативою «Європейський зелений курс»); ефективна цифрова сервісна держава та компактні державні інститути (розвиток цифрової економіки як одного із драйверів економічного зростання України); реінтеграція тимчасово окупованих територій (пріоритетність розвитку територій Донецької та Луганської областей, на яких органи державної влади здійснюють свої повноваження в повному обсязі); гендерна рівність (гарантування дотримання принципів гендерної рівності під час здійснення державної політики); правова держава («недоторканна приватна власність»); верховенство права (дотримання верховенства права під час реалізації державної політики); захищеність прав усіх суб'єктів права власності; нетерпимість корупції (запобігання та протидія будь-яким проявам корупції); економічна свобода («підприємець основа економіки»); вільна і чесна конкуренція, рівний доступ для бізнесу; розвиток підприємництва, інновацій і талантів; безбар'єрний рух капіталу на території України; інституційна спроможність («держава, що здатна забезпечити розвиток»); прагматичність, суб'єктність у визначенні напрямів економічного розвитку; інтегральний економічний підхід, спроможність ефективного єднання ліберальних та інституційних підходів; національна безпека за рахунок партнерства та інвестицій [31].

Стратегія також визначає ряд тих неприпустимих кроків, заборонених напрямів руху, що є критичними перепонами для розвитку економіки («червоні лінії»), а саме: припинення структурних реформ; збільшення зарегульованості бізнесу; зростання податкового навантаження; невиконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським

Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі - Угода про асоціацію між Україною та ЄС); втрата незалежності Національного банку, Антимонопольного комітету, Рахункової палати, Національного антикорупційного бюро; монополізація конкурентних ринків; недобросовісне використання економічних стимулів; відступ від реформування недорозвинутих ринків; неправомірне використання бюджетних коштів; втрата кредитоспроможності та зниження кредитних рейтингів держави; критичний рівень боргового навантаження (відношення обсягу державного боргу та гарантованого державою боргу до ВВП становить більше ніж 80 відсотків); зменшення прозорості управління державною власністю; погіршення стану навколишнього середовища [31].

Очікуваним результатом виконання Стратегії є визначення та суспільна підтримка стратегічного курсу держави в економічній сфері, послідовна реалізація якого дасть змогу: сформувати конкурентоспроможні умови для бізнесу та інвестицій і відновити довіру до держави; стати конкуретоспроможною на міжнародному ринку; стимулювати розвиток інновацій і модернізацію секторів економіки для забезпечення їх конкурентоспроможності на міжнародному ринку; забезпечити розвиток людського потенціалу і виграти конкуренцію за таланти; забезпечити рівні права та можливості жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства [31].

До недоліків Стратегії можна віднести те, що фінальна редакція документу не містить низку важливих пунктів, хоча вони обговорювались при напрацюванні Стратегії та частина з них були у проміжних редакціях. Згідно з економічною теорією, підтвердженою емпіричними дослідженнями – є пряма залежність між рівнем перерозподілу ВВП через публічні фінанси та економічним зростанням, і існує оптимальне значення загальнодержавних видатків у відсотках до ВВП, за якого забезпечується найбільше економічне зростання. Хоча рівень загальнодержавних видатків за останні роки і скоротився з майже 50% від ВВП 2014-го до приблизно 40% 2019-го (і зріс у кризовий 2020-ий) — це ще вкрай далеко від оптимальних для України 33-35%

від ВВП, що рекомендовано економістами, з урахуванням рівня інституційного розвитку країни. Вбачається важливим забезпечити зменшення частки перерозподілу ВВП через публічні фінанси до оптимального показника, а також зменшення частки у ВВП найбільш шкідливих для економічного зростання прямих податків.

Останніми дослідженнями Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), було доведено, що різні податки мають неоднакові наслідки для економічного зростання. За результатами економетричного аналізу було визначено, що найбільше пригнічують економічне зростання прямі податки, далі йдуть непрямі – ПДВ та інші податки з продажу, акцизи, мита тощо. Найменш шкідливими виявилися регулярні податки на землю і нерухомість.

В Україні навантаження на заробітну плату на сьогодні становить: 22% ЄСВ + 18% ПДФО + 1,5% військовий збір = 41,5% (номінал). У перерахунку на ефективну ставку це 34% навантаження на фонд оплати праці. За цим показником ми випереджаємо значну кількість навіть розвинених країн, зокрема США (із навантаженням 31,7%), Японію (32,6%), Британію (30,9%), Канаду (30,9%), Австралію (28,6%), Південну Корею (22,6%), Ізраїль (22,1%), Швейцарію (21,8%), Мексику (20,4%), Нову Зеландію (18,1%), а також значну кількість країн, що розвиваються.

Серед країн, що схожі на Україну за рівнем соціально-економічного розвитку та якістю державного врядування, наша країна серед лідерів за розміром шкідливого навантаження на працю. Також варто зазначити, що чим більшим є податкове навантаження, то сильнішими стають стимули для уникнення оподаткування. Тож зниження навантаження на фонд оплати праці до оптимальних 20-25% є надважливим завданням для зростання економіки, детінізації та пришвидшення зростання заробітних плат українців.

На цей час в Україні склалась ситуація, коли близько 70% послуг еквайрингу надають державні банки, а в цілому їх доля на ринку банківських послуг складає більше 50%. В той же час частка карткових платіжних систем

Mastercard і Visa становить 67% та 32% операцій відповідно, вони самостійно встановлюють мінімальний розмір комісії інтерчейндж.

Українські державні банки, разом із міжнародними платіжними системами (Visa та Mastercard) – фактично є монополістами на цьому ринку і у ситуації відсутності конкуренції – утримують високі тарифи на еквайринг та суттєво обмежують можливості для декешизації економіки. Антимонопольний Комітет України багато років ігнорує цю проблему, не помічає явних ознак монополізації сектору, також численні спроби регулятора фінансового сектору – не призвели до успішного вирішення проблеми. Тож у такій ситуації – втручання регулятора (НБУ) або законодавця – вбачається припустимим та економічно доцільним, і відповідний пункт був би доцільним у Стратегії. Підсумовуючи викладене вище, можна зазначити, що незважаючи на кілька зниклих пунктів – затверджена Кабміном Стратегія є системним якісним документом, реалізація якого дасть значні позитивні результати для економіки [32].

Висновки до розділу 1

Для того, щоб сформувати концептуальні основи економічної стратегії України під час війни необхідно переосмислення економічних процесів, які відбуваються в ці важкі часи тому, що економіка України під час війни зазнала комплексних структурних змін щодо ключових макроекономічних показників. проведений комплексний аналіз макроекономічних показників, стану фінансової системи, кредитної активності банків, рівня тіньової економіки, структури державних витрат, а також ролі ключових секторів (аграрного, ІТ, енергетичного) та міжнародної підтримки дозволяє виокремити сукупність сильних і слабких сторін, можливостей та загроз для економіки України в умовах війни та у повоєнний період. Для систематизації виявлених чинників застосовано SWOT – аналіз як інструмент стратегічної оцінки внутрішнього і зовнішнього середовища економічного розвитку. SWOT-аналіз свідчить про наявність у економіки України комплексу внутрішніх сильних сторін і можливостей, що створюють підґрунтя для розвитку навіть в умовах війни.

Економічна політика та формування економічної стратегії відновлення неможливі без інституційної модернізації управління відновленням. Створення єдиного координаційного органу, відповідального за управління проєктами відновлення, впровадження публічних онлайн-платформ моніторингу та контролю використання бюджетних і донорських коштів, запровадження механізмів інституційної відповідальності за корупційні правопорушення мають забезпечити ефективність і прозорість процесів відновлення. Цифровізація управління, відкритість даних та участь громадськості у контролі за реалізацією відновлювальних проєктів є необхідними умовами для збереження довіри міжнародних партнерів і донорів. Очікується, що такі заходи дозволять скоротити корупційні ризики, підвищити прозорість і підзвітність, прискорити реалізацію проєктів відновлення та зміцнити довіру до інституційних механізмів управління. Економічна політика і стратегія відновлення України мають інтегрувати

фінансову стабілізацію, розвиток секторів з високою доданою вартістю, стимулювання інноваційної діяльності, зміцнення експортного потенціалу, розвиток ВПК та інституційну модернізацію управління. Реалізація такої політики і стратегії створює підґрунтя для формування стійкої, конкурентоспроможної економіки, здатної забезпечити фінансову незалежність, економічну безпеку та довгостроковий сталий розвиток у поствоєнний період.

Метою Національної економічної стратегії України на період до 2030 року є створення можливостей для українців як громадян, українців як підприємців та інвесторів.

Стратегія визначає такі орієнтири, принципи та цінності в економічній політиці: напрям руху («ключові орієнтири»); європейська та євроатлантична інтеграція (реалізація стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та в Організації Північноатлантичного договору); декарбонізація економіки (підвищення енергоефективності, розвиток відновлюваних джерел енергії, розвиток циркулярної економіки та синхронізація із ініціативою «Європейський зелений курс»); ефективна цифрова сервісна держава та компактні державні інститути (розвиток цифрової економіки як одного із драйверів економічного зростання України); реінтеграція тимчасово окупованих територій (пріоритетність розвитку територій Донецької та Луганської областей, на яких органи державної влади здійснюють свої повноваження в повному обсязі); гендерна рівність (гарантування дотримання принципів гендерної рівності під час здійснення державної політики); правова держава («недоторканна приватна власність»); верховенство права (дотримання верховенства права під час реалізації державної політики); захищеність прав усіх суб’єктів права власності; нетерпимість корупції (запобігання та протидія будь-яким проявам корупції); економічна свобода («підприємець основа економіки»); вільна і чесна конкуренція, рівний доступ для бізнесу; розвиток підприємництва, інновацій і талантів; безбар’єрний рух капіталу на території України; інституційна

спроможність («держава, що здатна забезпечити розвиток»); прагматичність, суб'єктність у визначенні напрямів економічного розвитку; інтегральний економічний підхід, спроможність ефективного єднання ліберальних та інституційних підходів; національна безпека за рахунок партнерства та інвестицій.

Отже, очікуваним результатом виконання Стратегії є визначення та суспільна підтримка стратегічного курсу держави в економічній сфері, послідовна реалізація якого дасть змогу: сформувати конкурентоспроможні умови для бізнесу та інвестицій і відновити довіру до держави; стати конкуретоспроможною на міжнародному ринку; стимулювати розвиток інновацій і модернізацію секторів економіки для забезпечення їх конкурентоспроможності на міжнародному ринку; забезпечити розвиток людського потенціалу і виграти конкуренцію за таланти; забезпечити рівні права та можливості жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства.

РОЗДІЛ 2
ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ТА ПЕРСПЕКТИВ ПІДПРИЄМНИЦТВА В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

2.1. Проблеми та завдання бізнесу під час війни, перспективи розвитку та відновлення

Початок повномасштабного вторгнення завдав фатального удару українській економіці та підприємництву. За підсумками 2022 року реальний ВВП скоротився на 29,1%. Підтвердженням цього є публікація Державної службою статистики України комплексної статистики ВВП за 2022 рік [33]. За всю історію України це рік, коли економіка падала найбільше. Крім того, минулого року, за даними Мінсоцполітики, кількість українців, які живуть за межею бідності, зросла приблизно до 30%, що, у свою чергу, суттєво вплинуло на платоспроможність громадян [34]. За даними НБУ, споживча інфляція в Україні минулого року склала 26,6%, що означає зростання цін у середньому на чверть [35]. Рівень інфляції зараз знижується. У результаті з 21,3% у березні 2023 року споживча інфляція в річному вимірі (р/р) знизилася до 17,9% у квітні. Такий результат став можливим перш за все дякуючи підтримці наших іноземних партнерів, завдяки антикризовим ініціативам українського уряду та НБУ, а також, певна річ, завдяки ефективним діям української армії, які не лише поклали край російському наступу, а й звільнили частину окупованої українські території.

Бізнес (у тому числі державні фірми) та приватні бізнесмени зазнали прямих збитків у розмірі 13 млрд дол. З цієї суми збитки великих і середніх компаній становлять близько 9 мільярдів доларів. Загальна сума непрямих збитків становить 33,1 млрд дол. А на ремонт підприємств потрібно 24,9 млрд дол. [36].

Більшість зруйнованих та пошкоджених підприємств знаходиться у шести областях – Київській та Донецькій (17% від загальної кількості), Запорізькій (14%), Харківській (13%), Луганській (10%) та Миколаївській (8%). Є кілька винятків із правила для підрахунку, згідно з яким регіон, у якому зареєстрована компанія, також є регіоном, у якому підприємство і зазнало прямих збитків. Але таких винятків мінімальна кількість. Аналізуючи індекс ділової активності UBI (*Ukrainian Business Index*), який дозволяє оцінити стан бізнес-середовища та демонструє, наскільки успішним є бізнес, як він може підвищити оборот і створити робочі місця, можливо дійти висновку, що негативні очікування для бізнесу від розвитку подій вказують на вкрай тяжку ситуацію. На рисунку 1 видно, що на початок 2023 року індекс становив 34,03 (із можливих 100). Індекс підвищився порівняно з регіональним максимумом, який був у вересні 2022 року (33,9), і порівняно з лютим 2023 року (30,76). Хоча кількість замовлень клієнтів стабільна, але обсяги виробництва та складські запаси зростають, що відображає корпоративне виснаження від невизначеності та бажання інтенсифікувати, а не відроджувати економіку.

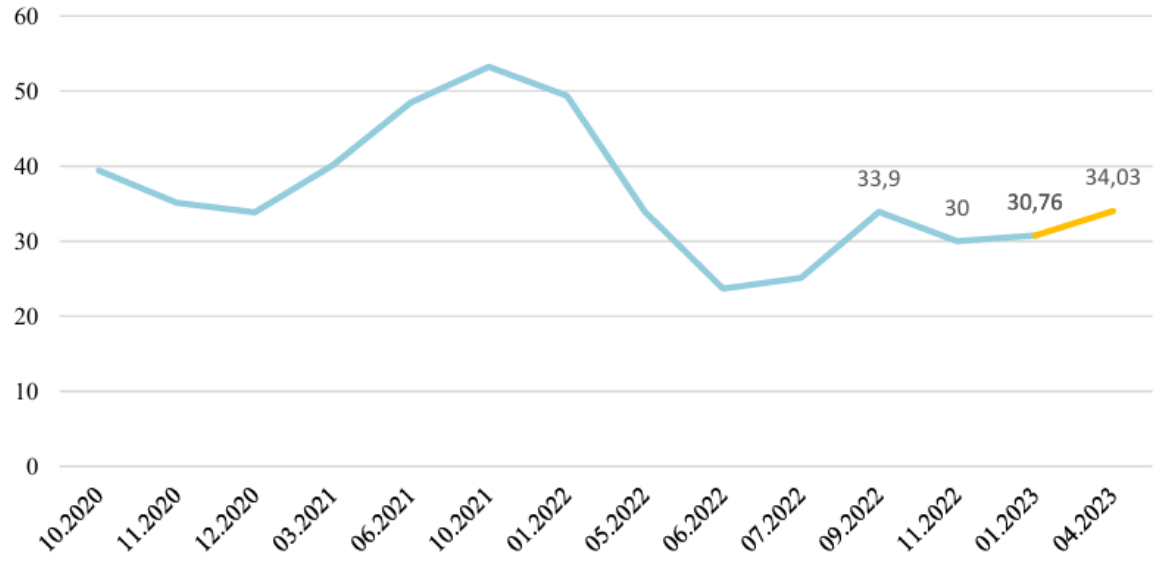

Рисунок 2.1 – Індекси активності бізнесу в Україні [37]

Результати 2022 року показують, що 31,7% підприємств повністю або майже повністю припинили діяльність. Лише 8% бізнесу змогли виконати показники 2021 року. Малий і середній бізнес в Україні загалом втратив 31,2% виручки з 2021 по 2022 роки. Очікування власників компаній (на думку 65,2% респондентів, оборот компаній буде або нижчим, або значно нижчим, ніж був у 2022 році (27,9%), або, можливо, зовсім припиниться (9,8%) свідчать про те, що, незважаючи на невелике покращення ситуації з початку війни, для багатьох жителів України, які ведуть будь-який бізнес, вона все ще залишається складною. За даними Європейської Бізнес Асоціації (ЄБА) у 2022 році 83% фірм членів мали збитки у бізнесі. Так само 29% респондентів помітили зниження на 20%, тоді як більше половини помітили зниження на 21% або більше. Лише 6% опитаних підприємств повідомили про відсутність змін, а ще 11% можуть стверджувати про зростання доходів у такому складному році. Російські обстріли призводять до перерв у робочому процесі, зменшення кількості робочих годин, проблем з плануванням, накопичення втоми співробітників, збільшення витрат через використання генераторів та інших шкідливих наслідків для оперативної роботи підприємств [38].

Так, починаючи з 24 лютого 2022 р., основними труднощами, з якими зіткнулися власники бізнесу, були падіння попиту, неплатоспроможність клієнтів, збої в ланцюзі поставок і брак капіталу. Серед інших проблем – подорожчання сировини, матеріалів та енергоресурсів, відсутність кредитних коштів, втрата компаній-партнерів і держав-партнерів, вимога перегляду стратегії продажів і маркетингу, нестача кадрових спеціалістів з причини мобілізаційних заходів, еміграції українців тощо [36].

Іншою проблемою була окупація деяких територій, яка на короткий час перешкоджала підприємствам отримувати доступ до своїх промислових об’єктів та запасів. Щоб вижити, підприємці були змушені змінити внутрішні процедури своїх компаній та звернутися до кризового мікро- та макроменеджменту. За даними ЄБА: – 37% респондентів були змушені скоротити персонал і збільшити обсяг роботи для працівників, що залишилися,

видозмінивши їх функціональні обов'язки; – 44% підприємств успішно адаптували асортимент товарів і послуг до потреб ринку; – Більшість підприємств перейшли до короткострокового стратегічного планування.

Крім того, українські бізнесмени назвали низку пріоритетних завдань, над якими вони працюють: 63% – зростання клієнтської бази та цільового ринку; 25% – адаптація стратегії та бізнес-фокусу до потреб ринку; 23% – шукають нових постачальників і канали логістики; 22% – шукають фінансування/інвестиції або нових партнерів; 21% – отримання доступу до світового ринку. Ці цифри показують, що очікування та поведінка клієнтів суттєво змінилися, і це безпосередньо впливає на те, що насправді потрібно бізнесу для повного відновлення його функціональності. Отже, більшість опитаних організацій вважають пошук нових клієнтів найважливішим обов'язком. Незважаючи на труднощі, багато підприємств змогли адаптуватися до нових обставин і продовжити працювати. На початку 2023 року кількість нових малих і середніх підприємств знову почала збільшуватися після короткого зменшення восени та початку зими, яке, швидше за все, було спричинене відключенням світла та потужним бомбардуванням росією цивільної інфраструктури (рис. 2.2).

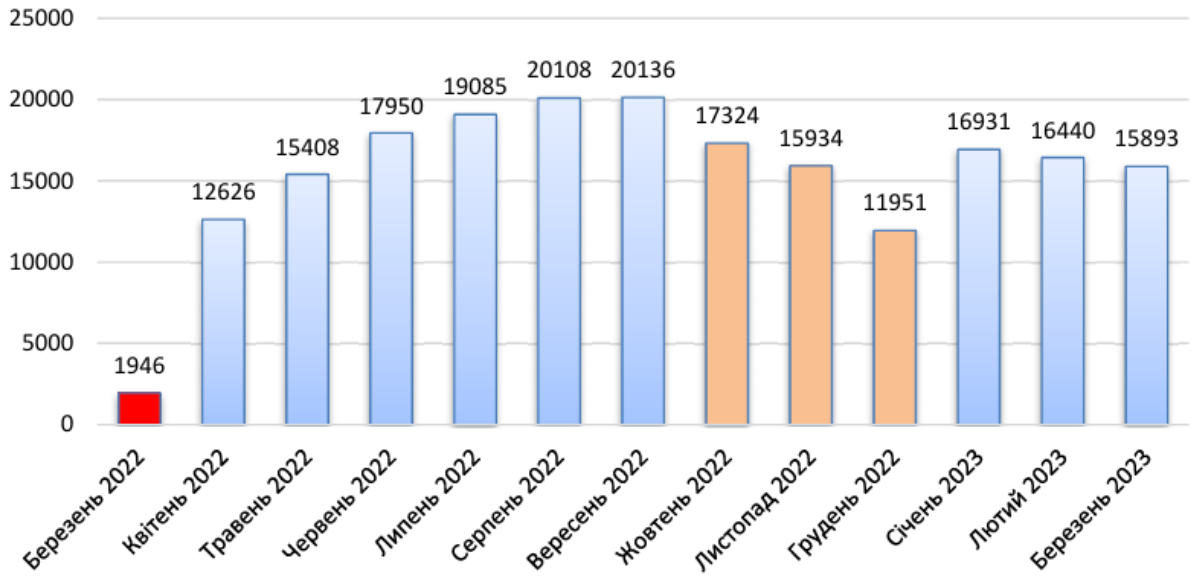

Рисунок 2.2 – Нові зареєстровані ФОП за період війни по місяцях, одиниць [33]

Отже, більшість українських бізнесів і підприємств пристосувалися до роботи в період війни, проте більшість все ще ведуть бізнес, щоб вижити. Банкіри стверджують, що малі та середні підприємства першими розпочали процес відбудови, і через свою адаптивність вони продовжували залишатися двигуном економіки протягом усієї війни. Українська влада з самого початку зрозуміла, що підприємництво паралізовано війною, і вживала заходів допомоги якнайшвидше з початку повномасштабного штурму. У березні минулого 2022 року було прийнято закон про пільгове оподаткування компаній; весь імпорт був звільнений від ПДВ і митних зборів, які, однак, пізніше були відновлені в червні; оприлюднено державну грантову програму «є Робота», яка, зокрема, надає можливість отримати кошти на власну компанію в обмін на створення нових робочих місць; за підтримки уряду через програму переміщення деякі власники бізнесу змогли перенести свою діяльність і почати нове життя в безпечніших районах.

Іншими словами, держава активно сприяє підтримці бізнесу. Однак завжди є негативні події, про які слід знати, наприклад, плани держави скасувати більшість корпоративних пільг, описаних вище. Крім того, держава не гарантувала належного затвердження переліку територій, де ведуться бойові дії, або які є тимчасово окупованими, щоб бізнес міг скористатися податковими пільгами, пов’язаними з таким переліком територій. Чимало запитань у підприємців і щодо роботи податкової та митної служб. Більшість підприємців в Україні мають усвідомлювати, що повернення до позитивного мирного стану малоймовірне, поки триває війна. Проте зараз у країні розробляється чи реалізується низка державних ініціатив, зокрема: єдиний експортний веб-портал, платформа державної підтримки аграріїв, платформа для допомоги продовольчим мережам у пошуку локальних постачальників, платформа для координації зусиль виробників і ритейлерів з військово цивільними адміністраціями та міжнародними організаціями. Незважаючи на це, багато власників бізнесу все ще вважають, що ця політика не відповідає вимогам для сприяння підприємництву та структурі економіки військового

часу. Бізнес-спільнота України очікує від уряду конкретних дій для стимулювання економіки та діяльності компаній зокрема. Для цього ми визначили наші головні робочі цілі на 2023 рік, серед яких – допомога у відновленні та відбудові України, у тому числі залучення міжнародних інвестицій. Головним пріоритетом є питання європейської інтеграції, яке охоплює широкий спектр проблем, пов'язаних із продовженням гармонізації законодавства України зі стандартами ЄС, сприяння та допомоги бізнесу у виході на європейські ринки тощо. Друге, звичайно, ефективна комунікація з влади у боротьбі з тіньовою економікою, яка в залежності від галузі становить від 25% до 70% і встановлює несправедливе регулювання ринку, що перешкоджає прозорій торгівлі. По-третє, потрібно сприяти продовженню цифровізації послуг, процесів контролю, зокрема у сферах охорони здоров'я, фітосанітарного контролю та цифровізації всіх операцій митного оформлення.

Враховуючи, що наразі в Україні існує близько 1000 державних інструментів регулювання бізнесу, вкрай важливо значно мінімізувати роль держави в сфері бізнесі та перевірити інструменти контролю та регулювання на ефективність. Марно сподіватися на суттєве відновлення економіки під час війни, і прогнози бізнесменів на найближче майбутнє досить точні. Однак слід продовжуйте займатися відродженням економіки, максимально використовуючи усі можливості. Зрештою перемога прийде, принісши з собою зцілення, покращення добробуту та нові можливості для розвитку бізнесу.

Заходом державної політики, який не викликав у підприємців жодних зауважень ані на рівні задуму, ані на рівні реалізації, стало рішення уряду про зниження регуляторного навантаження – під час дії правового режиму воєнного стану було скасовано планові заходи державного нагляду (перевірки). При цьому, в окремих випадках можуть призначатися позапланові перевірки, якщо виникають загрози для прав та інтересів громадян України та держави загалом. Більше того, Державна регуляторна служба не пропонувала плану перевірок на 2023 рік. Окрім того, було скасоване обов'язкове впровадження касових апаратів для фізичних осіб – підприємців. При цьому учасники

дослідження відзначали, що на рівні задуму вони підтримують фіскалізацію, однак на практиці виникали проблеми із її реалізацією та окремими аспектами запровадження касових апаратів.

Щоб сприяти стійкості бізнесу, органи центральної та місцевої влади ухвалювали також заходи щодо скасування орендної плати чи створення пільгових умов для оренди підприємцями майна. Цей процес вимагає рішень органів влади різних рівнів залежно від власності на те чи інше майно. Наприклад, Фонд державного майна у травні запровадив знижки на оренду державного майна у регіонах, які постраждали від війни. На жаль, і негативних чинників є багато, а це такі як зниження попиту на товари і послуги, порушення логістичних ланцюгів між підприємствами, втрата персоналу через військовий стан, інфляція та дорожчання комунальних послуг, регуляторне навантаження, оподаткування та інше (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 – Проблеми, з якими зіштовхується бізнес під час війни

	Усі	Мікро-	Малі	Середні	Великі
Зростання цін на сировину/матеріали/товари	70%	73%	70%	72%	67%
Перебої з електро-, водо- або теплопостачанням	51%	41%	41%	53%	65%
Складнощі з перевезенням сировини/товарів територією України	41%	29%	43%	42%	43%
Небезпечно працювати	33%	16%	32%	35%	37%
Зменшення попиту на продукцію/послуги	29%	43%	33%	23%	27%
Розрив ланцюжків постачання	28%	20%	22%	30%	35%
Державне регулювання курсу валют,	25%	16%	28%	24%	25%
Брак обігових коштів	23%	31%	26%	20%	19%
Брак робочої сили внаслідок призову та/або виїзду співробітників	16%	2%	14%	23%	15%
Брак палива	13%	27%	12%	9%	13%
Пошкодження майна або товару внаслідок бойових дій	6%	10%	5%	4%	7%
Корупція	1%	0%	0%	1%	2%
Не було проблем	1%	0%	1%	2%	3%

Утруднена логістика стала чи не найпоширенішою проблемою українських підприємців після початку бойових дій. Усталені партнерства між українськими підприємствами порушилися. Істотно утрудненим стало і ввезення іноземних товарів та комплектуючих в Україну. Відзначалися випадки неналежного функціонування митниці. А найпоширенішою проблемою, з якою підприємці стикалися як у перші місяці після вторгнення,

так і нині, є інфляція та ефекти, спричинені нею: дорожчання сировини/комплектуючих/ витратних матеріалів та зниження купівельної спроможності населення. Через знецінення національної валюти закупівля сировини, комплектуючих та витратних матеріалів для підприємців стає дорожчою. Це змушує підприємців підвищувати ціни на свою продукцію та послуги для споживачів. Однак при цьому підприємці повинні зважати на зниження купівельної спроможності населення та зберігати ціни на доступному для споживачів рівні, аби не позбутися залишків попиту.

Зниження прибутків через інфляцію та намагання підтримувати заробітні плати працівників призводять до того, що підприємства мають менше грошей на свій розвиток, інвестиції в обладнання, збереження коштів для непередбачуваних витрат тощо. Це загострює проблему пошуку операційних коштів для потреб підтримки та розвитку підприємств у нинішніх умовах. З інфляцією пов’язана й проблема дорожчання комунальних послуг, що також призводить до додаткових витрат для підприємств та зменшення об’ємів операційних коштів. Особливо ця проблема актуальна для галузей, що працюють з нагрівальним обладнанням, яке споживає великі обсяги електроенергії.

Щодо міжнародних джерел допомоги серед українських підприємців спостерігається низький рівень обізнаності про такі можливості. У цьому напрямі є потенціал для просвітницької роботи бізнес-асоціацій та організацій громадянського суспільства, адже необхідно не лише поширювати інформацію про можливості міжнародної допомоги між українських підприємців, але і навчати їх працювати із цими програмами, писати та адмініструвати грантові заявки тощо.

Для оцінювання негативного впливу військових дій та окупації територій України на розвиток малого бізнесу, територію країни можна умовно розділити на наступні групи:

– регіони ведення бойових дій – регіони, які частково перебувають під окупацією, в яких ведуться бойові дії; підприємницька діяльність цих регіонах дуже обмежена;

– прифронтові регіони – регіони, яким безпосередньо загрожує військове вторгнення; підприємницька діяльність в цих регіонах обмежена;

– опорні регіони – регіони, які є безпечними для підприємницької діяльності та відіграють вирішальну роль у логістиці оборонних та гуманітарних вантажів;

– безпечні регіони – регіони, які переважно безпечні для бізнесу та мають мінімальний ризик вторгнення.

Ситуація стосовно впливу війни на розвиток малого бізнесу відрізняється в залежності від галузей. Найбільш критичним є стан у регіонах, де ведуться бойові дії та прифронтових районах, де збитки малого бізнесу становлять 40–45% в галузях сільського господарства та видобувної промисловості, 35% у промисловому виробництві та 37–40% в сфері послуг. Однією з причин такого катастрофічного спаду є зниження попиту на продукцію малого бізнесу через зменшення населення на цих територіях, руйнування або знищення основних засобів, відтік робочої сили та зменшення наявності висококваліфікованих спеціалістів, обмеження можливості здійснення економічної діяльності через руйнування ланцюгів поставок компонентів, зростання вартості експорту та інші фактори [39, с. 32]. Нині в нашої держави не вистачає достатніх ресурсів для забезпечення гарантій та самостійного страхування ризиків потенційних інвесторів. У зв'язку з такою ситуацією, що була викликана впливом війни, спостерігається зниження обсягів прямих іноземних інвестицій, які сприяли розвитку українського бізнесу. Відновлення економіки України під час воєнного та післявоєнного періоду вимагає значних капіталовкладень.

Звичайно, у сучасних умовах бізнесу дуже важко забезпечити стабільний розвиток і успішне функціонування. Підприємці, які залишаються в Україні, не можуть очікувати надзвичайно позитивних перспектив. Незважаючи на

активні воєнні дії зі сторони росії, вітчизняний бізнес продовжує працювати. Незважаючи на ці заходи, стан малого бізнесу в Україні залишається складним. Війна продовжує негативно впливати на економіку країни, що ускладнює діяльність малих підприємств. Однак, незважаючи на всі труднощі, українські підприємці продовжують працювати та наближати нашу країну до перемоги. Вони створюють робочі місця, сплачують податки та забезпечують населення товарами та послугами. Уряд України надає підтримку малим підприємствам, але для повного відновлення сектору малого бізнесу необхідна мирна та стабільна ситуація в країні.

2.2. Формування національної стратегії розвитку України в контексті євроінтеграційних процесів: досвід Польщі для України

Необхідність удосконалення національної стратегії розвитку України обумовлена зміною глобальних трендів економічного розвитку та вичерпанням потенціалу традиційних чинників зростання конкурентоспроможності у національному та світовому масштабах. Така модель має базуватись на засадах розумної спеціалізації та неоіндустріалізації, ефективного використання власного соціально-економічного та геополітичного потенціалу, інклюзивності (задіяння усіх суб'єктів економіки задля досягнення результату) розвитку України, а також враховувати найкращі зразки світового досвіду щодо забезпечення ефективності структурних процесів в національній економіці. У високорозвинених країнах світу одним з визначальних чинників подолання наявних структурних диспропорцій та забезпечення стійкого економічного зростання є обґрунтована національна стратегія і структурна модернізація. Європейський досвід реалізації такої політики, особливо республіки Польща, доводить необхідність формування стратегічного бачення перспектив національного розвитку, ролі держави у регулюванні структурних процесів. Сучасна національна політика структурної модернізації передбачає відмову від патерналістських інструментів прямої

підтримки окремих видів економічної діяльності чи підприємств, використання горизонтальних інструментів, дія яких спрямована на формування ефективного середовища взаємодії між бізнесом, владою та суспільством для формування ефективної структури економіки, адекватної внутрішнім і міжнародним викликам.

На сьогоднішній день світ перебуває в умовах прискореної глобальної інтеграції. Все це характеризується створенням нових міжнародних об'єднань, розвитком міжнародного територіального поділу праці, процесом зближення національних економік і створенням спільного простору для вільного руху капіталу і робочої сили через кордони. У зв'язку з цим виникають нові актуальні проблеми для країн, а саме раціональне використання інтелектуального і робочого потенціалу для прискорення своїх соціально-економічних процесів. Уміння правильно використовувати ресурси, якими володіє країна, стає важливим завданням для уряду всіх країн. Для цього і розробляється стратегія розвитку країни. Стратегія, яка була виконана з урахуванням соціально-економічних чинників, матиме успіх і при її ефективній реалізації зможе вивести країну на кращі економічні та соціальні рейтинги. При розробці своєї національної стратегії розвитку Польща і Україна керуються рейтингами, які ставлять собі за мету поліпшення соціально-економічних показників у міжнародних рейтингах. Саме міжнародні соціально-економічні рейтинги є загальновизнаним у світі інструментом для якісного аналізу інституційного середовища, тобто для оцінки умов економічного розвитку.

З таблиці 2.2 можна спостерігати позитивну динаміку зростання глобальної конкурентоспроможності Польщі з самого її вступу до ЄС. Це є наслідком як низького рівня економічного розвитку, що вимагає наздоганяти західноєвропейські країни, так і економічної політики, що проводиться для забезпечення динамічного розвитку підприємництва. Як бачимо за даними таблиці 2.1, динаміка індексу глобальної конкурентоспроможності Польщі та України є різною.

Таблиця 2.2 – Місце Польщі та України в рейтингу глобальної конкурентоспроможності

Роки	Кількісне вираження індексу Польщі	**Місце Польщі**	Кількісне вираження індексу України	**Місце України**	Всього країн у рейтингу
2004-2005	3,98	60	3,27	86	104
2005-2006	4	51	3,30	84	117
2006-2007	4,30	48	4,03	69	125
2007-2008	4,28	51	3,97	73	131
2008-2009	4,28	53	4,08	72	134
2009-2010	4,33	46	3,95	82	133
2010-2011	4,51	39	4,00	89	139
2011-2012	4,46	41	3,99	82	142
2012-2013	4,46	41	4,13	78	140
2013-2014	4,46	42	4,05	80	148
2014-2015	4,5	43	4,10	76	144
2015-2016	4,49	41	4,03	79	140
2016-2017	4,56	36	4	85	138
2017-2018	4,59	39	4,11	81	137
2018-2019	4,82	37	4,01	85	140

Так, Польща нарощувала значення індексуз 3,98 у 2005 р. до 4,82 у 2019 р. Україна має коливання індексу в інтервалі 3,27 – 4,01, при цьому є відрізок зростання 2004 – 2011 рр. і відрізок падіння 2012 – 2015 рр. [40]. Серед колишніх соціалістичних країн один з кращих рейтингів має Україна, знаходячись постійно в інтервалі 75-85 місців.

Визначимо структурні компоненти Індексу глобальної конкурентоспроможності у розрізі 12 драйверів продуктивності (табл. 2.3). Згідно з даними дослідження, у розрізі 12 обраних драйверів продуктивності, у першій половині рейтингів Україна зайняла позиції за складовими «Кваліфікація» (46 місце), «Ємність ринку» (47), «Інфраструктура» (57), «Спроможність до інновацій» (58). Майже в кінці наша країна знаходиться за складовими «Макроекономічна стабільність» (131), «Фінансова система» (117), «Інституції» (110). За даними вищенаведеної таблиці можна порівняти результати Індексу для України та Польщі, яка займала цього року 37 позицію. Навіть за тими драйверами, якими країна демонструє найкращі результати, все одно спостерігається суттєве відставання від польських показників.

Таблиця 2.3 – Індекс глобальної конкурентоспроможності у розрізі 12 драйверів продуктивності для України і Польщі, за підсумками 2019 р.

Індекс глобальної конкурентоспроможності у розрізі 12 драйверів продуктивності	Україна (85)		Польща (37)	
	бал	місце	бал	місце
1. Інституції	46,3	110	57,1	53
2. Інфраструктура	70,1	57	79,3	27
3. Впровадження ІКТ	51,0	77	54,4	S3
4. Макроекономічна стабільність	55,9	131	100	1
15. Здоров'я	72,0	94	86,2	49
б. Кваліфікація	68,9	46	72,9	32
7. Ринок товарів	55,3	73	61,2	38
8. Ринок праці	59,5	68	59,8	62
9. Фінансова система	48,7	117	63,4	5$
10. Ємність ринку	62,7	47	73,4	22
11. Динаміка бізнесу	55,3	86	61,5	55
12. Спроможність до інновацій	39,0	58	48,7	38

Далі розглянемо Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom). Починаючи з 1995 р., експерти «The Wall Street Journal» і дослідницького центру «The Heritage Foundation» щорічно публікують дані про рівень економічної свободи в різних країнах світу. В даний час Індекс економічної свободи є одним з найбільш популярних інструментів аналізу економічної політики держав [41]. Показано, що Індекс економічної свободи щорічно розраховується для більшості країн світу, описує також інші види свободи і може використовуватися для комплексної характеристики рівня свободи в країні(табл. 2.4).

Таблиця 2.4 – Рейтинг економічної свободи у країнах Центральної та Південно-Східної Європи у 2019 р.

Країна	Кількісне вираження індексу	Позиція у світовому рейтингу	Позиція серед європейських країн
Естонія	76.6	15	7
Литва	74.2	21	12
Чехія	73.7	23	13
Латвія	70.4	35	18
Болгарія	69.1	37	19
Румунія	68.6	42	21
Польща	**67.8**	**46**	**23**
Словаччина	65.1	65	32
Україна	**52.3**	**147**	**44**

Польща майже не відрізняється від більшості країн ЄС. Її рейтинг зменшився на 0,7 балів в порівнянні з 2018 роком, але Польща входить у 25 кращих країн Європи за зазначеним індексом. Така позитивна економічна репутація Польщі була зароблена завдяки структурним реформам: лібералізації торгівлі, низьким податкам, а також сприятливим для бізнесу нормам. Україна посідає 147 місце у світі (аутсайдер) і не входить у рейтинг країн ЄС через низькі фактори економіки [40]. Так, Україна стикається з низкою проблем, таких як недоліки автомобільної та залізничної інфраструктури, жорсткий трудовий кодекс, слабка комерційна судова система, а також обтяжлива податкова система для підприємців.

Наступний індекс – це Індекс національного добробуту (Legatum Global Prosperity Index). Індекс складається на основі безлічі різних показників, об'єднаних у дев'яти категоріях, які відображають різні аспекти життя: економіка, підприємництво, управління, освіта, охорона здоров'я, безпека, особисті свободи, соціальний капітал, екологія (табл. 2.4).

Таблиця 2.5 - Рейтинг національного добробуту країн, що приєдналися до ЄС в 2004-2008 рр., та України (порівняння 2010 та 2019 рр.)

Країна	Позиція у світовому рейтингу у період		Кількісне вираження індексу 2019
	2010	2019	
Польща	**36**	**36**	**66,94**
Естонія	22	21	76,31
Латвія	34	35	69,94
Чехія	29	28	73,43
Литва	38	33	70,16
Україна	**86**	**96**	**54,5**

Таблиця 2.4 нам демонструє, що Польща – країна, яка перебуває на межі входження в топ-30 світових лідерів, яка за останнє десятиліття домоглася скромних успіхів у забезпеченні свого процвітання, але як і раніше посідає 36-е місце. Вона входить у світову топ-50 за всіма субіндексами, крім «Соціального капіталу». Індекс процвітання захоплює Польщу в роки після її вступу в ЄС, продовжуючи її зусилля з просування більшої економічної

свободи і подальшої демократизації. За останні десять років Польща поступово обігнала сусідню Словаччину в Індексі добробуту, домігшись значного прогресу в субіндексах: «Бізнес-середовище», «Державне управління», «Безпека і захист» і «Природне середовище». Сталося також невелике поліпшення в галузі освіти та охорони здоров'я [42]. Україна, навпаки, втрачає місця, на 2019 р. це 96 місце, через погіршення субіндексів: «Державне управління», «Безпека і захист». Як і в Центральній і Східній Європі, соціальна сфера як і раніше викликає занепокоєння: Україна не продемонструвала жодних змін у цих субіндексах і демонструє результати значно нижче середнього показника Організації економічного співробітництва і розвитку [42]. Міжнародний рейтинг «Doing business» (легкості ведення бізнесу). У цьому рейтингу Польща посіла 25 місце, тоді як в попередньому рейтингу вона була на 28-му. Найвищі позиції в рейтингу Польща мала в категоріях «Міжнародна торгівля» (1 місце), «Отримання кредитів» (19). Найнижчі місця в цьому рейтингу Польща посіла в категоріях: «Оподаткування» (58), «Отримання дозволів на будівництво» (52), «Захист інтересів міноритарних інвесторів» (49), «Доступ до електромереж» (49) і «Реєстрація підприємства» (85) (табл. 2.5).

Таблиця 2.6 – Порівняння Польщі та України за позиціями у рейтингу «Doing business» у розрізі окремих складових (2015 та 2019 рр.)

Показники	DB 2015		DB 2019	
	Польща	Україна	Польща	Україна
DB Рейтинг	28	87	25	83
Реєстрація підприємства	80	70	85	30
Отримання дозволу на будівництво	49	139	52	140
Підключення до системи електропостачання	54	138	49	137
Реєстрація власності	39	64	41	61
Отримання кредитів	17	17	19	19
Захист інтересів міноритарних інвесторів	46	87	49	88
Оподаткування	96	106	58	107
Міжнародна торгівля	1	109	1	109
Забезпечення і виконання контрактів	55	98	55	98
Вирішення неплатоспроможності	31	141	32	141

Для порівняння: Україна в рейтингу «Doing business – 2019» посіла лише 83 місце (хоча й покращила свої позиції на 4 пункти). При цьому найгірші показники України за категоріями «Отримання дозволу на будівництво» (140), «Підключення до системи електропостачання» (137), «Вирішення неплатоспроможності» (141), «Міжнародна торгівля» (109), «Оподаткування» (107). Хоча зауважимо, що за простотою реєстрації підприємства Україна суттєво випередила Польщу, посівши 30 сходинку. А за простотою отримання кредитів обидві країни на одній позиції – 17 [43].

Розглянемо Індекс міжнародних інвестицій. В удосконаленні структури виробництва, її модернізації і нарощенні обсягів виробництва важливу роль відіграють прямі іноземні інвестиції, які спрямовуються у пріоритетні сфери, зокрема у промисловість і будівництво (рис. 2.3).

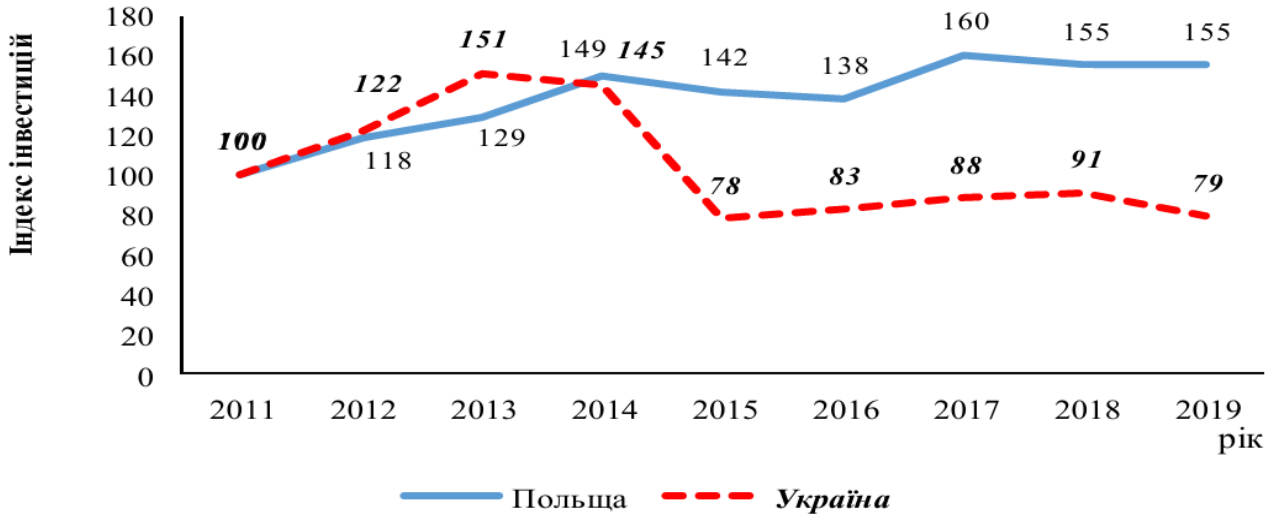

Рисунок 2.3 – Динаміка індексу прямих іноземних інвестицій у Польщі та Україні, 2011 – 2019 рр. (2011 р. Індекс=100) [42, 45]

Як видно з рисунку 2.3, на кінець 2014 р., порівняно з 2011 р., польські прямі іноземні інвестиції зросли в 1,5 рази. Завдяки цим інвестиціям Польща змогла збільшувати експорт та підтримувати зростання економіки: експорт товарів і послуг зріс на кінець 2019 р., порівняно з 2013 р., у 1,6 рази, що перевищувало збільшення імпорту (у 1,5 рази). У післякризові роки інвестиції

у Польщі скорочувались на 1-1,5% щороку (за винятком 2011 р., коли було зафіксовано зростання на 8,5%). Зниження активності приватних інвесторів було частково компенсовано державними інвестиціями: до 2008 р. частка приватних інвестицій у загальних інвестиціях становила близько 70%, а після 2008 року знизилась в середньому до 63%. Зокрема, у 2011 р. приріст інвестицій обумовлений саме реалізацією державних проектів. В Україні прямі іноземні інвестиції також швидко зростали у 2011 – 2014 рр. Однак це зростання не було сталим – після кризи 2014 – 2015 рр. відбулося суттєве скорочення – на 50%. Щобільше, кількість і якість інвестицій не була достатньою, щоб повторити успіх Польщі та нарощувати обсяги експорту. Обсяг експорту України на кінець 2019 р. був на 28% нижчим за рівень 2011 р., а обсяг імпорту майже в 1,2 рази перевищував обсяг 2011 р. [44].

Ресурсами для інвестицій є загальні кошти, заощаджені в економіці, та запозичення. У Польщі заощадження (кошти, які залишились після всіх витрат, та які можуть бути використані для інвестицій) переважно зосереджені у компаній. Частка заощаджень компаній у загальному обсязі валових заощаджень у 2019 р. у Польщі становила понад 80%, в Україні – лише 14%. В Україні понад 80% заощаджень акумульовано у домашніх господарствах, і ці кошти не перетікають у інвестиції [45]. Заощадження компаній в Україні різко скорочувались: частка заощаджень компаній у загальному обсязі заощаджень скоротилась з 38% у 2014 р. до 14% у 2019 р. Тобто вичерпувались власні ресурси компаній для інвестицій. Значною мірою це обумовлено особливостями системи оподаткування прибутків корпорацій в Україні та Польщі.

Наступний Індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП). Серед показників, що відображають рівень соціально-економічного розвитку країни в міжнародних рейтингах, особливо можна виділити Індекс розвитку людського потенціалу, який можна вважати комплексною характеристикою стану економіки і соціальних умов, що склалися в регіоні для життя людей. ІРЛП вимірюється за трьома основними напрямками досягнення країн світу:

«здоров'я і довголіття, вимірювані показником очікуваної тривалості життя при народженні, індекс довголіття; доступ до освіти, вимірюваний рівнем грамотності населення і сукупним валовим коефіцієнтом охоплення освітою, індекс освіти; гідний рівень життя, вимірюваний величиною валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення в доларах США за паритетом купівельної спроможності (ПКС), індекс доходу» [46]. Значення даного індексу представлено в таблиці 2.6.

Таблиця 2.7 – Індекс розвитку людського капіталу у країнах Центральної та Південно-Східної Європи у період 2000-2019 рр.

Роки / Країни	Україна	Польща	Естонія	Чехія
2000	0,712	0,781	0,796	0,825
2005	0,708	0,825	0,835	0,861
2010	0,735	0,844	0,862	0,882
2015	0,745	0,871	0,882	0,889
2019	0,75	0,882	0,891	0,902

У Польщі ІРЛП в 2019 році, за даними ООН, досяг рівня 0,882, що дало нам 33-тє місце в цьому відношенні у світі. Польща наростила більше «0,1» частки індексу за 20 років, що ставить Польщу в число країн з дуже високим рівнем розвитку. У порівнянні з торішнім звітом Україна залишилася на 88 місці, з показником – 0,75 (приріст індексу всього «0,04» одиниці), але поліпшила темпи соціального розвитку. Найвища позиція Польщі в цьому рейтингу поки підтверджує неухильне зростання якості життя в країні. Україна має суттєві проблеми за факторами: «рівень заробітних плат», «медицина і охорона здоров’я», «середня тривалість життя населення».

Аналіз позицій Польщі у світових рейтингах дозволяє зробити висновок про високі результати національної стратегії розвитку країни. Незважаючи на те, що в період з моменту початку її реалізації позиції Польщі багаторазово зросли, багато показників не досягнуто і знаходяться нижче рівня провідних країн ЄС, на якому можлива висока конкурентоспроможність на світовій арені,

але прогрес очевидний, особливо це видно по рейтингу глобальної конкурентоспроможності, Польща піднялася з 60 на 37 місце.

Україна має низькі та середні показники у провідних міжнародних рейтингах. За 20 років помітні зміни тільки в рейтингу «Doing business», в рейтингах глобальної конкурентоспроможності, економічної свободи, національного добробуту, Індекс розвитку людського потенціалу фактично є застій або погіршення, що свідчить про значне відставання між Польщею та Україною в соціально-економічному розвитку. Польща – країна з відносно великою і досить швидко зростаючою ринковою економікою і ємним внутрішнім ринком.

У ЄС за розміром ВВП Польща посідає шосте місце. За даними Світового банку (World Development Indicators, 2018), у 2018 р. за показником валового національного доходу (ВНП) польська економіка посідала 21 місце у світі, а в перерахунку за паритетом купівельної спроможності – 16 [47]. ВВП країни в розрахунку на одну особу населення зріс більше ніж удвічі, випереджаючи всі європейські країни постсоціалістичного табору, так приріст ВВП склав майже 105% у період з 1990 по 2019 рр. Так, вступ Польщі до ЄС у 2008 р. фактично став вирішальним у загальному розвитку країни. За показниками соціологічних досліджень, всупереч економічним проблемам, які відчув ЄС під час світової фінансово-економічної кризи, переважна частина польського населення продовжує вважати цей крок найбільш вагомим у процесі повернення Польщі до Європи [48].

Стратегічною метою національних реформ у Польщі було формування ефективної структури національного виробництва за допомогою органічного поєднання ринкових механізмів та державного регулювання. Особливо важливим було питання приватизації. Великі підприємства приватизувались у два етапи: акціонуванням з подальшим продажем акцій через фондові біржі або відкриті тендери. У приватизації 514 акціонерних підприємств взяли участь 28 млн громадян, яким були надані приватизаційні бони. Розвиток приватного підприємництва, поступове входження державних підприємств у

ринкові відносини спричинились до формування ефективних виробництв, що випускають конкурентоспроможну продукцію на світових ринках. Особливу роль у виробництві високотехнологічної, експортоорієнтованої продукції в Польщі відіграли іноземні інвестиції, обсяг яких на кінець 1999 р. перевищував 35 млрд дол. США. Понад 60% з них були спрямовані у будівництво, транспорт і зв'язок, машинобудування [49]. Більшість інвестицій надходила з високорозвинених країн: Німеччини, США і Франції.

У результаті здійснюваних реформ зростала роль приватного сектору. У 2000 р. його частка становила у ВВП 61,2%, у зайнятих – 72,1%, в інвестиційних видатках – 65,2%, у проданій промисловій продукції – 70%, в експорті – 83,6% [50].

Окрім цього, від початкової фази трансформації польська влада зосереджена на розвитку фінансового ринку і приділяє велику увагу створенню правової системи та законодавства, що ефективно працюють і виконуються усіма суб'єктами економіки. Після вступу в ЄС Польща перевела свою економіку на модель вільного ринку. Контроль над цінами був знятий, державні зарплати були обмежені, торгівля стала лібералізованою та польська валюта – злотий – стала конвертованою. Ця політика залишила мільйони населення безробітними, але створила передумови для старту оздоровлення економіки після десятиліть безгосподарності [49]. Післякризовий період розвитку Польщі характеризується переходом до сталого економічного зростання, позитивними змінами в структурі економіки, стабілізацією польської валюти – злотого, зменшенням державного боргу, зниженням інфляції тощо.

На тлі більшості інших країн-членів ЄС Польща відрізняється відносно низькою часткою сектору послуг і, відповідно, підвищеною питомою вагою реального сектору. У 2019 р., порівняно з 2000 р., знизилась частка сільського господарства (на 1%), торгівлі (на 0,6%), зросла частка промисловості (на 1,4%), наукової діяльності (0,7%), послуг у сфері нерухомості (на 0,7%). На сьогодні провідні сектори економіки Республіки Польща: машинобудування,

чорна і кольорова металургія, хімічна, нафтохімічна, коксохімічна, текстильна промисловість, виробництво фарфору, фаянсу, виробництво спортивних товарів, а також продовольства і напоїв [51]. Індекс споживчих цін в останні кілька років постійно знижується. Так, у передкризові 2010 р. та 2011 р. темп інфляції становив 1,3% та 2,6% відповідно (практично ідентичний до середнього показника по ЄС у ці роки – 2,2% та 2,4%). Вже у 2012 р. відбулося різке зростання Індексу споживчих цін як в середньому по ЄС, так і в Польщі – 3,7% та 4,2% відповідно. Якщо ж в подальші роки (2013 – 2016 рр.) відбулося незначне зниження темпів інфляції в Польщі, то в країнах-членах ЄС і країнах зони євро середньорічний темп інфляції знизився до 1% та 0,3% відповідно у 2013 р., з подальшим незначним зростанням до 3,1% та 2,7% у 2015 р. У 2017 р. ситуація нормалізувалася як у Польщі, так і країнах-членах ЄС – темп інфляції 0,8% та 1,5%. А вже у 2016-2017 рр. Індекс інфляції в Польщі був близьким до 0%. Ситуація на ринку праці у посткризовий період теж поступово покращувалась, хоча рівень безробіття (за методологією МОП) все ж залишався достатньо високим – 12 – 13%). Особливістю польського безробіття є його довгостроковий характер. У Польщі зберігається істотна диференціація регіонів за показниками безробіття.

Промисловість – важлива складова економіки. З вступом до ЄС для польської промисловості розпочався новий етап, який характеризується інтенсивним зростанням, активізацією інвестування у промислове виробництво, зміною структури в розрізі підвидів, зростанням уваги до окремих секторів промислового виробництва. Розглянемо ці тенденції докладніше. Найбільш слабкими сторонами польської економіки вважаються несприятливі умови започаткування підприємницької діяльності, складна система оподаткування, погано розвинена інфраструктура, недостатня інноваційність економіки [47]. Динаміка темпів зростання обсягів промислового виробництва в Польщі наведена на рисунку 2.4. Якщо оцінювати структуру новоутворених підприємств у розрізі видів економічної діяльності, то найбільша частка з них зареєстрована у таких сферах як

роздрібна та оптова торгівля, будівництво, промисловість, професійна, наукова і технічна діяльність.

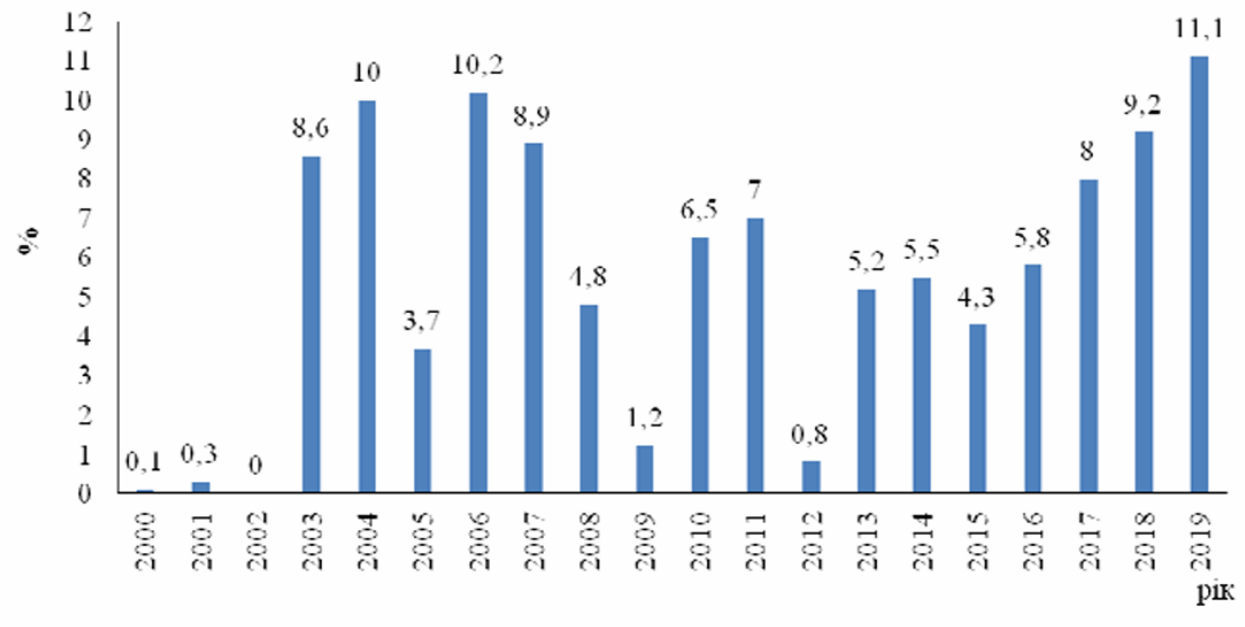

Рисунок 2.4 - Динаміка темпів зростання обсягів промислового виробництва в Польщі у період 2000-2019 рр., % [52]

Заробітки мігрантів відіграють важливу роль у підвищенні добробуту економіки Польщі. Вони мають також суттєве економічне значення, забезпечуючи приплив валюти, підвищуючи споживчий попит, використовуючись як інвестиції (табл. 2.7).

Таблиця 2.8 – Рівень місячної мінімальної заробітної плати в країнах ЄС

Країна	Державно закріплений мінімум заробітної плати, євро	
	2018	2019
Бельгія	1562,59	1593,76
Німеччина	1497,79	1557,09
Люксембург	1998,59	2071,10
Польща	**502,75**	**523,09**
Іспанія	858,55	1050
Словаччина	480	520
Словенія	842,79	886,63
Україна	**148,8**	**166,2**

Польща – одна з найшвидших за рівнем діджиталізації економік в Європі. Польща посідає четверте місце в Європі за рівнем зростання за показником цифрової економіки – використання управління взаємовідносинами з клієнтами та смартфонів у повсякденній роботі.

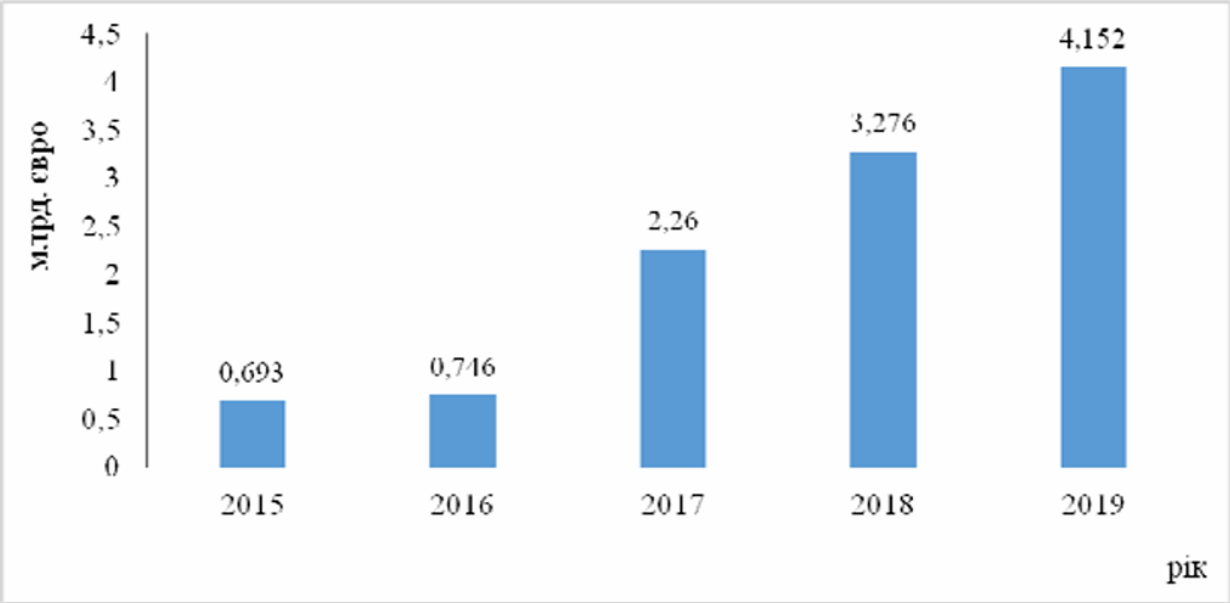

Рисунок 2.5 – Динаміка обсягу ВВП Польщі, утвореного цифровими технологіями, млрд євро, 2015 – 2019 рр. [53]

Польща в останні п’ять років наздоганяє європейських лідерів, але найбільший відсоток збільшення діджиталізації припав на Болгарію (108 % за шість років) та Румунію (101 %). Інша група країн, які швидко досягли цифрових процесів, – це Угорщина, Польща та Латвія (70-75 %), за якими йде Словаччина (понад 50 %). Серед країн Західної Європи найбільш швидкими темпами росту є Великобританія та Італія (40 %). Польща посідає шосте місце в Європі за рівнем покращення цифрової грамотності, але все ще занадто мало людей може використовувати складні комп’ютерні функції. В середньому в Європі 15 % населення знають, як здійснювати передові цифрові дії: найбільш здібними є ісландці (34 %), литовці (32 %) та шведи (26 %). Високий відсоток ефективності в цьому відношенні існує також у Данії, Естонії та Нідерландах (близько 20 %). Цікаво, що досить низький рівень компетенції виявляється в Німеччині (5 відсотків) та Ірландії (7 %) [54, 55].

Польща посідає десяте місце за покращенням бізнес-умов. Найкращими виконавцями в цьому плані є Хорватія, Румунія та Греція, за ними йдуть Латвія, Естонія та Бельгія. Польщі не вистачає політики відкритого уряду – обміну адміністративними записами та оброблюваними базами даних. У цій галузі Польща значно відстає від лідерів: Франція, Нідерланди, Іспанія, Великобританія, Фінляндія та Естонія – там, де найбільший обсяг публічної інформації доступний в режимі онлайн. Згідно з останніми дослідженнями університету Туфтса в Бостоні, Польща належить до групи країн з погано розвиненою технологічною інфраструктурою та установами, а це означає, що вона може переживати глибоку цифрову революцію або не мати проблем у економічному розвитку. Окрім фінансів, жоден інший сектор не виділяється своїм рівнем оцифрування. Це пов'язано з тим, що в Польщі малі та середні підприємства зазвичай відносно невеликі. Домінуючу роль на ринку праці в Польщі відіграють мікрофірми (до 10 працівників), в яких зайнято 37 % усіх робітників, порівняно із середнім рівнем ЄС менше 30 %. В Європі набагато більше робочих місць створюється малим бізнесом (від 10 до 50 працівників): 21 % проти лише 13 % у Польщі [48, 54].

Якщо розглядати окремо структуру видатків державного бюджету на охорону навколишнього природного середовища, показовим є те, що за останні роки в Польщі найбільший обсяг фінансування природоохоронних заходів за кошти держбюджету – близько 9,4 % від загальної суми видатків держбюджету – було виділено у 2013 р., а найменший – 3,32 % – у 2018 р. Також спостерігається суттєве скорочення у 2018 р. видатків на охорону та раціональне використання природних ресурсів на понад 58,6 %, натомість на 72,5 % збільшилась сума видатків на збереження природно-заповідного фонду та на 47,4 % – інша діяльність у сфері навколишнього природного середовища [42, 53]. Для того, щоб визначити, які методологічні засади формування державної політики розвитку «зеленої» економіки у підсумку є найбільш прийнятними в українських реаліях, принциповим є визначення таких способів фінансування, які реально здатні забезпечити необхідні обсяги коштів

для реалізації відповідних змін і реформ у ключових галузях і сферах господарства. Для досягнення цієї мети доцільно проаналізувати існуючий спосіб розподілу коштів з різних джерел фінансування на заходи, які сприяють «озелененню» національної економіки Польщі. Перш за все, слід визначити, за якими характеристиками слід оцінювати стан та перспективи розвитку «зеленої» економіки, оскільки проблемність цього питання полягає у встановленні відповідного набору критеріїв як невід'ємної складової державного стратегічного планування (рис. 2.6).

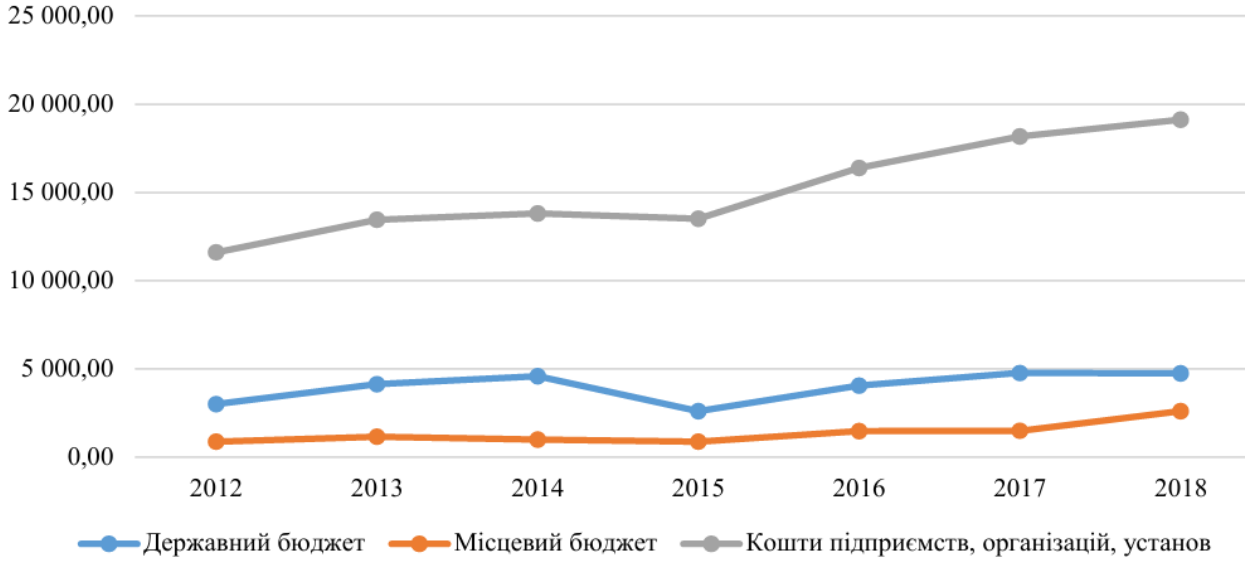

Рисунок 2.6 – Динаміка витрат на охорону навколишнього природного середовища за джерелами фінансування, млн. євро, у 2012-2018 рр. [53, 56]

Проведений порівняльний аналіз структури економіки Польщі та України засвідчують їх істотну подібність. Однак навіть за таких умов ці дві країни впродовж останніх років демонструють протилежні тенденції економічного розвитку: на сьогодні Польща є однією з найбільш динамічно зростаючих економік ЄС, а Україна залишається в стані економічної рецесії. Звичайно, слід розуміти, що після вступу до ЄС саме Польща стала країною, куди були спрямовані найбільші фінансові ресурси, що позитивно впливало на зростання економічної активності. Незаперечним об'єктивним чинником такої

ситуації в Україні є військова агресія з боку рф, що супроводжується відволіканням значного фінансового та людського ресурсу. Водночас означені економічні тенденції значною мірою обумовлені й іншими чинниками: нестабільність макроекономічного середовища, високий рівень інфляції, корумпованість органів влади, низька якість інвестиційного клімату в державі, низький рівень оплати праці тощо. Серед означених чи не найбільш вагомим чинником є суттєвий розрив, порівняно з Польщею і тим більше з іншими країнами-членами ЄС, продуктивність праці та виробництва в багатьох секторах економіки. Скорочення цього розриву матиме вирішальне значення для переходу до сталого економічного зростання в Україні [57]. Загалом економічне зростання України може бути досягнуте за умови забезпечення відповідних темпів зростання і підвищення продуктивності у всіх значимих секторах економіки. При цьому потенціал зростання і драйвери конкурентоспроможності істотно різняться для кожного сектору економіки.

По-перше, залучення великих іноземних компаній лідерів ринку відкриває доступ до нових технологій виробництва, зростання продуктивності. Водночас слід розуміти, що такі компанії спрямовані на винесення за межі власних країн трудомістких виробництв з нижчою доданою вартістю. По-друге, оптимізація ланцюгів виробництва в частині закупівель, виробництва, формування запасів і розробки продукту. Обмежуючими факторами такої оптимізації сьогодні є: брак ноу-хау та висококваліфікованих інженерів і менеджерів із знанням найкращих світових практик оптимізації виробничих процесів; низькі витрати на робочу силу і низька додана вартість не дозволяють постійно фінансувати операційні вдосконалення; переважна зосередженість виробництва на малих і середніх підприємствах, Україна сьогодні має вкрай незначний досвід у створенні компаній глобального масштабу. По-третє, досягнення ефекту масштабу за рахунок консолідації. Такі види діяльності, як текстильна, меблева промисловість, виробництво готових металевих виробів, є одними з найбільш фрагментованих галузей в Україні. В таких умовах вкрай позитивним явищем може стати консолідація виробників і

субпідрядників за ініціативою великих компаній. Це дозволить досягти ефекту масштабу, зростання витрат на технології і сучасні виробничі лінії, необхідні для подальшого розвитку. По-четверте, продукування українських брендів і експансія на зовнішні ринки. Українські виробники можуть створювати сильні бренди двома способами: або вони можуть розробляти свої власні бренди на окремих ринках або сегментах, або ж набути міжнародного бренду. Створення бренду і його просування на зовнішній ринок багато в чому залежить не лише від виробника, а й від підтримки уряду.

Однією з вагомих складових ВВП України в сучасних умовах залишається видобуток і переробка сировини. Однак саме ця сфера зараз суттєво трансформується під впливом вимушених обставин, пов'язаних з втратою з-під контролю України в 2013–2014 рр. газових родовищ Чорноморського шельфу та туристичного сегменту Криму і значної частини гірничодобувної, металургійної та хімічної промисловості Донбасу. Втрачені підприємства формували основу цілих галузей економіки. Так, Донбас, де проживає 14 % населення України, був основним промислово-енергетичним центром країни – частка цього регіону у національному ВВП складала 16 %, у тому числі 25 % промисловості і 7 % продукції сільського господарства. Він забезпечував 95 % внутрішніх потреб у вугіллі та непропорційно велику частку товарного експорту – 23,2 %. Вихід з-під контролю України АР Крим оцінюється втратою 4,3 % населення України, 1,5–1,6 % зовнішньоторговельного обігу і 4 % ВВП. За підрахунками Міністерства екології України і Мін'юсту України, загальна сума втрат з відходом цього регіону від України нині оцінюється у понад 1 трлн грн., з них сума прямих збитків становить 950 млрд грн., втрати ринкової вартості матеріально-сировинної бази Криму – 126,8 млрд грн. Динаміка зниження ВВП України в 2014 – 2015 рр. підтверджує окреслені тенденції. Значних втрат зазнали переробна, добувна та енергетична галузі промисловості [58].

Хоча масштаби видобувної промисловості в Україні в останнє десятиліття зменшилася кількість зайнятих суттєво не зменшилась. Водночас

видобувна промисловість України характеризується значно нижчою продуктивністю, порівняно з країнами-членами ЄС. Розрив у продуктивності виникає в основному за рахунок трьох основних чинників: нормативно-технічних вимог (зокрема, щодо обмежень часу роботи під землею, встановлення додаткових преференцій для шахтарів), низького рівня капітальної і експлуатаційної ефективності та складних геологічних умов. Удосконалення діяльності видобувної промисловості має відбуватись за усіма зазначеними напрямами, причому найголовнішим моментом є зміна підходів до розвитку цього сектору: відмова від принципу «гасіння пожеж» у певних точках і перехід до підвищення безпеки і продуктивності галузі загалом.

Підвищення операційної активності вимагає стандартизації процедур і зосередження уваги на таких діях [58, 59]: а) підвищення експлуатаційної готовності обладнання та ефективності за допомогою аналізу даних (інтелектуальний аналіз даних); б) підвищення продуктивності праці шляхом застосування і постійного зростання рівня автоматизації процесів видобутку (зокрема, шляхом впровадження технологій дистанційного управління); в) зниження енергоспоживання підвищення стандартів безпеки. Багато з цих заходів були успішно реалізовані в Польщі.

Інноватизація технологій добувної промисловості може відбутись за рахунок використання потужного потенціалу вітчизняної наукової сфери. Україна володіє як напрацюваннями у цих питаннях, так і підготовленими фахівцями-інженерами. Використання цього потенціалу для модернізації видобувної промисловості сприятиме підвищенню ефективності галузі і, крім цього, може дати поштовх для розвитку спеціалізованого машинобудування шахтного обладнання на основі технологій «інтелектуальної шахти». Вагомим моментом тут є налагодження партнерських відносин між різними гравцями галузі, у тому числі видобувними компаніями і виробниками шахтного обладнання. Уряд може відігравати важливу роль у цих зусиллях, підтримуючи створення галузевого кластера, інвестувавши кошти у start-up проекти, а також просуваючи українські технології на зовнішній ринок.

Зростаюча урбанізація по всій території Європи формує нові можливості для України у сфері постачання продуктів харчування. Варто наголосити на суттєвому зростанні продуктивності сільського господарства України впродовж останнього десятиліття, що робить український експорт більш конкурентоспроможним.

Серед проблем, вирішення яких дозволить і надалі підвищувати продуктивність у цьому секторі, слід назвати такі:

– велика фрагментованість господарств, що значною мірою обумовлено історичними та культурними традиціями;

– неефективне використання сільськогосподарської техніки (що обумовлено фрагментованістю господарств) та її значний рівень зношеності;

– наявність перекосу в сторону продукції з низьким рівнем переробки і, відповідно, низьким рівнем доданої вартості.

Водночас варто відзначити, що українська харчова промисловість значно просунулась у процесах технологічної модернізації зберігання та виробництва продукції. Подальшими стратегічними драйверами розвитку цього сектору мають стати:

– зростання інвестицій в інтелектуальну власність, зокрема в частині творення брендів;
– укрупнення підприємств і формування холдингів, здатних здійснювати зовнішньоекономічну експансію;
– оптимізація використання земель шляхом консолідації власників чи орендарів сільськогосподарських земель.

Водночас слід розуміти, що конкурентоспроможність української продукції на європейських ринках суттєво підривається реалізацією програм підтримки сільгоспвиробників в ЄС. Окрім цього, уже сьогодні Україна потерпає від експансії сільськогосподарської продукції Польщі та інших країн-членів ЄС на своєму ринку. Якщо оцінювати позиції України у взаємодії з іноземними партнерами, то Україні, як правило, відводиться роль місця розташування філій іноземних компаній, а в кращому випадку – постачальника

продукції низького або середнього рівня переробки для іноземних брендів. Саме це і визначає низький рівень прибутковості таких підприємств і, що не менш важливо, легкий програш власних позицій у «глобальному економічному ланцюжку» країнам із ще більш дешевою робочою силою. А це свідчить про постійну загрозу ще більш високого рівня безробіття.

Отже, стратегія розвитку України має базуватись на модернізації промислової структури. Така політика має бути заснована на створенні оптимальних умов для підприємств для підвищення їх конкурентоспроможності за допомогою різних своєчасних інструментів економічної політики. Це сприятиме переходу України на новий рівень промислової структури держави (табл. 2.8).

Таблиця 2.9 – Характеристики поточної та нової стратегічної структури промисловості України

Нинішня структура промисловості України	Перспективна структура промисловості України
Низька якісна база функціонування науково-дослідних інститутів, що спеціалізуються у сфері високих технологій	Висока якісна база функціонування науково-дослідних інститутів, що спеціалізуються у сфері розробки, патентування та комерціалізації високих технологій
Відсутність потужних українських брендів (конкурентоспроможних на світовому ринку), які продукують передові технології (йдеться про бренди, основна частина виробництва і дослідних розробок яких здійснюються в межах України, незалежно від походження власника бренду)	Кілька добре відомих і потужних «флагманів» (брендів), що продукують передові технології
Імпортер середньо- і високотехнологічної продукції	Імпортер сировини і низькотехнологічної продукції
Експортер сировини, продукції низького та середнього рівня переробки, продукції складального виробництва із імпортних деталей, на основі іноземних технологій і патентів	Експортер високотехнологічної продукції, продукції із високим рівнем переробки, передових продуктів, запатентованих і комерціалізованих в Україні

Стратегічна структура промисловості не може бути досягнута без вироблення та реалізації комплексної структурної політики як на державному, так і на регіональному рівнях, проведення ефективної фінансової політики, що забезпечить доступ підприємств до кредитного ресурсу, стабільної податкової політики і вдосконалення судової системи в державі.

В цьому контексті основними напрямами модернізації структури промисловості України мають бути такі. По-перше, слід категорично відмовитись від ідеї «невидимої руки ринку», оскільки у більшості випадків

вона перетворюється на організоване лобі інтересів зацікавлених сторін. При цьому важливо відійти від догми тотальної приватизації, особливо в секторах стратегічного або соціального значення. У деяких галузях промисловості оптимальною може бути не приватна, а кооперативна або комунальна форми власності. По-друге, прийняття рішень має підпорядковуватись цілям розвитку промисловості загалом. Точковий чи сегментарний характер підтримки спонукатиме до лобіювання інтересів певних підприємств, галузей, територій. По-третє, вагомим моментом є проведення достовірного аудиту промисловості в Україні, покликаного дати точну відповідь, у якому стані промисловість України на сучасному етапі розвитку.

Зазначимо, що наявна статистична та галузева звітність не дає відповіді на питання про стан окремих ринків промислової продукції; проведення реальних досліджень, розробку технологій, тестування або впровадження нових рішень; роль в українській економіці малих і середніх підприємств. Тільки на основі аудиту можуть бути визначені цільові показники розвитку промисловості. Перспективами подальших розвідок у даному напрямі є дослідження зарубіжного досвіду країн ЄС в формуванні ефективної національної стратегії розвитку країни.

2.3. Досвід Індії у формуванні стратегії економічного розвитку

Світовий економічний процес охоплює як держави з розвинутою економікою (США, Велика Британія, Японія тощо), так і країни з економікою, що розвивається (як правило, це бідні держави Африки, Азії та Латинської Америки). Економічними лідерами групи держав, що розвиваються, є так звані нові індустріальні країни (НІК), вони здійснюють значний вплив на розвиток сучасної міжнародної економіки. До них відносяться Сінгапур, Гонконг, Тайвань, Республіка Корея, Філіппіни, Бразилія, Мексика та деякі інші країни. Одним із стратегічних напрямів економічної політики цих держав є переорієнтування виробництва з імпортозамінного на експортоорієнтований.

Для досягнення цієї мети на початковому етапі реформування економіки широко застосовувалась модель «етатизму» – широкого втручання держави в економічні процеси, створення потужного державного сектору. Економічні ресурси опинилися в руках уряду, який постійно регулював ціни на продукцію державних підприємств, регулював курс валют, контролював зовнішню торгівлю. Крім того, уряди країн, що розвиваються, створили сприятливий інвестиційний клімат для залучення іноземних інвестицій, які спрямовувались на розвиток національних економік. Необхідність сильного державного регулювання було зумовлено надзвичайною слабкістю економіки цих країн, недостатністю кваліфікованих спеціалістів. На сучасному етапі економічного розвитку більшість країн, що розвиваються, перейшли до неоліберальної політики, яка ґрунтується на саморегулюванні економіки та принципах економічної свободи. Держава має тільки забезпечувати умови для конкуренції на ринку [60, с. 87, 220-222].

Особливе місце серед країн, що розвиваються, займає Республіка Індія. Вона є другою за чисельністю населення і сьомою за територією державою сучасного світу, має велику сировинну базу, вигідне географічне положення. Індійський народ є нащадком стародавньої цивілізації, її знань, науки, культури. Все це разом зумовлює надзвичайно великий потенціал Індії в усіх сферах соціально-економічної діяльності. Цей потенціал був реалізований завдяки розробленню і впровадженню індійським урядом ефективних стратегій економічного розвитку своєї держави. Сьогодні темпи економічного розвитку в Індії одні з найвищих серед нових індустріальних країн. Свого часу Індія входила до складу Британської колоніальної імперії і тільки у 1947 р. вона стала незалежною республікою. Отже, розвиток її економіки починався у важких умовах постколоніальної держави. Наприкінці колоніального періоду в Індії 64% всіх фабрик, 65% їх капіталу та 81% кількості фабрично заводських робочих приходилося на харчову, бавовняну і джутову промисловість. Багато галузей промисловості були практично відсутні, а попит на їхню продукцію задовольнявся за допомогою імпорту. Іноземний капітал функціонував в

основному окремо від індійського: 52% іноземних інвестицій припадали на філії закордонних компаній та 14% – на дочірні підприємства останніх, середня частка індійської участі у яких складала лише 5%. Іноземний капітал панував над індійським, що характеризувалося привласненням ним значної частки прибутку. Така модель економічного розвитку створила колоніальну соціально-економічну структуру [61, с. 41].

Взагалі ж з самого початку здобуття незалежності уряд Індії мав справу з розбалансованою й децентралізованою економікою і з пануванням у країні місцевих князів та найбільш заможних підприємців. Президент Індії Джавахарлал Неру проклав курс, названий його ім'ям, який передбачав значне підвищення ролі держави в економічній сфері. В основі економічної стратегії «курсу Неру» було спирання на внутрішні сили країни [60, с. 225].

Першорядне значення в економічній політиці Індії мав комплекс державно-ринкових заходів, що передбачав створення державного сектору з метою переборення відсталості країни та досягнення нею економічної незалежності. Для реалізації цілей була обрана модель імпортозамінної економіки з опорою на державний сектор та державне регулювання економіки [61, с. 42]. У незалежній Індії були націоналізовані усі підприємства, що належали колишній колоніальній владі. Державний сектор почав активно розвиватися. У той же час держава контролювала основну діяльність і приватного сектора. Бідність значної частини населення й безробіття, яке становило десятки мільйонів чоловік, змусили уряд значну увагу приділити розвиткові саме малого бізнесу. З перших етапів економічного реформування і до кінця 1980-х років держава проводила політику захисту внутрішнього ринку від активної іноземної конкуренції, захищаючи насамперед дрібні підприємства найбіднішої частки населення (в основному це текстильне, взуттєве, шкіряне і скляне виробництво, де дрібні підприємства складають 70 – 80%). З цією метою уряд держави уклав перелік товарів, які заборонено виробляти великим підприємствам. У цей перелік входять 800 найменувань товарів, що можуть закуповуватись у дрібних виробників за фіксованою ціною.

Це фактично гарантувало збут продукції. Разом з тим уряд Індії проводив політику «сільської індустріалізації». Це передбачало створення підприємств по переробці сільськогосподарської сировини на дрібних олійнях, рисосушках, млинах. Це дало можливість збільшити сільськогосподарську зайнятість населення і ширше використовувати місцеві ресурси. Також створювались кластери малих підприємств як центрів зростання в економічно відсталих районів. Але разом із розвитком приватного сектору економіки в Індії активізувався і державний сектор. В результаті на початку 1970-х років його частка у ВВП становила вже 26%, а на початку 1980-х років – навіть 38% [60, с. 226].

Моделі п’ятирічних планів розвитку Індії до 1991 р. були моделями виробництва та капіталовкладень і, як вже зазначалося, орієнтувалися на імпортозаміщення, залучення інвестицій, сприяння експорту та залучення іноземної допомоги. При цьому значна увага акцентувалася на політиці регулювання іноземного капіталу. Внаслідок цього закордонні підприємства, які бажали зберегти та розширити свої позиції на індійському ринку, переходили від експорту товарів до експорту капіталу та участі у створенні підприємств всередині Індії. Впроваджувалася політика обмеження іноземних капіталовкладень у сфері обігу, у зовнішній торгівлі, у традиційних галузях промисловості, вже освоєних національним капіталом, і розширення залучення іноземного капіталу у капіталоємні та технологічно складні галузі промисловості. В результаті за період з 1947/48 р. по 1991/92 р. у галузевій структурі вкладеного в Індії іноземного капіталу частка торгівлі та фінансів впала з 28% до 3%; частка плантацій, гірничодобувної, текстильної, харчової та тютюнової промисловості – з 40% до 20%. А частка хімічної, машинобудівної, металургійної та металообробної промисловості зросла з 9% до 63% [61, с. 45-46]. Але наприкінці XX ст. в Індії процес розвитку економіки ставав все менш стабільним. Зростав дефіцит платіжного балансу, а також зовнішній і внутрішній борг. У 1991 – 1992 рр. Індію спіткала фінансова криза. Дефіцит бюджету становив 8,2% від ВВП, інфляція зросла до 17%, приріст

промислової продукції не досягав навіть 1%, суттєво скоротився експорт. Розв'язання перелічених проблем потребувало нової стратегії економічного розвитку Індії. Основою нової стратегії індійського уряду стало обмеження державного регулювання, лібералізація економічної політики. Першочерговим завданням стало досягнення макрофінансової стабілізації та реструктуризації на галузевому рівні. Реформи охопили практично всі галузі економіки. У сільському господарстві ціни на сільськогосподарські продукти були наближені до реальних витрат на їх виготовлення. Зберігаються субсидії виробникам аграрного сектору. У промисловості було ліквідовано ліцензування підприємств, що сприяло залученню капіталу. Для приватного підприємництва були відкриті деякі сектори економіки, які раніше були власністю держави. У зовнішній торгівлі зняті кількісні обмеження і знижено тарифи з 71% у 1993 р. до 35% у 1998 р. Реформи дали позитивний наслідок. Збільшився обсяг національного продукту на душу населення, знизився бюджетний дефіцит, інфляція. Темпи зростання ВВП у 1990 – 1994 рр. становили в середньому 3,8%, у 1995 – 2000 рр. – вже 6,5%, у 2001 – 2003 рр. пересічно 5,9% [60, с. 227].

Принципово важливим є факт інноваційної спрямованості сучасної індійської економіки. Адже в умовах бурхливого науково-технічного прогресу конкурентоспроможною може бути лише інноваційна економіка. Стратегія інноваційного розвитку Індії заснована на програмі «Наукова, технологічна та інноваційна політика», що була прийнята національним урядом у 2010 р. У цьому документі задекларовано намір перетворити Індію у глобальну інформаційну супердержаву – лідера інформаційної революції в усьому світі. Розвиток міжнародного співробітництва у сфері інновацій визнається як одне з основних завдань зовнішньої політики країни. Інновації в Індії фінансуються здебільшого із державних джерел (75%) і лише 20% – із промислових. Урядові асигнування на НДДКР передусім сконцентровані у сфері оборони (25,6%) і космосу (18%). На НДДКР у промисловості спрямовується 6,3%, на транспорт – 1,5% відповідних бюджетних асигнувань. Характерним є також збільшення

обсягу фінансування інновацій провідними національними підприємствами (наприклад, Tata Motors, Prithvi Information Solutions, Polaris Software Lab, Bharat Heavy Electricals, Mahindra and Mahindra тощо). Крім того, щорічно майже 13 млрд. дол. витрачається на НДДКР в Індії зарубіжними компаніями, що становить приблизно 40% сукупних витрат на НДДКР індійської промисловості [62, с. 16; 63, с. 31].

У рамках інноваційного розвитку Індії, починаючи з 2010 р., по всій країні створено 14 університетів, які набули статусу університетів світового рівня як інноваційні осередки. Кожен з цих університетів зосереджує свою діяльність на одному з проблемних питань, надзвичайно важливих для розвитку Індії. Розгорнута науково дослідна інфраструктура є ще одним ключовим фактором, що робить Індію привабливою для провідних світових компаній. Із 3960 науково-дослідних інституцій, розташованих в Індії, 51% належать приватним компаніям, 21% – урядам штатів, 18% – центральному уряду країни, 7% – освітнім закладам, 3% – громадським організаціям. Ці факти є важливими, враховуючи, що сьогодні Індія знаходиться на етапі впровадження економічних реформ, спрямованих на подолання розриву в рівнях інноваційного розвитку з розвинутими країнами світу і досягнення мети – переходу до «економіки знань» та досягнення світового технологічного лідерства.

Незважаючи на серйозні кроки в напрямку інноваційного розвитку, для економіки Індії характерні певні проблеми і протиріччя. Наприклад, розширення промислового виробництва спирається переважно на розвиток галузей, що виробляють споживчі товари, тоді як виробництво засобів виробництва розвивається повільно. Крім того, частка Індії у світовому валовому продукті невпинно зростає, а частка у світовій торгівлі знижується, тому що величезний внутрішній ринок поглинає більшу частину виробленої продукції. У той же час спирання на внутрішній ринок має і певні переваги: світові кризи значно менше впливають на економіку Індії, а розширення національного ринку сприяє підвищенню рівня життя індійців. Повільні темпи

розвитку зовнішньої торгівлі Індії пояснюються недостатньою конкурентоспроможністю більшості індійських промислових товарів. А основні надії у зовнішній торгівлі пов'язані із експортом програмного забезпечення, переважна більшість якого спрямовується до США. При цьому вважається, що Індія має найбільший, після США, резерв фахівців з інформаційних технологій [60, с. 228; 64, с. 30].

Отже, світова практика свідчить:

– у рамках світової економіки сформувалась і активно функціонує група країн з економікою, що розвивається, лідерами якої є так звані нові індустріальні країни (Сінгапур, Гонконг, Тайвань, Республіка Корея, Філіппіни, Бразилія, Мексика тощо);

– Індія завдяки своєму сировинному, людському, культурному потенціалу займає особливе місце серед нових індустріальних країн;

– після виходу у 1947 р. Індії зі складу Британської колоніальної системи стратегічною метою її розвитку було переборення відсталості країни та досягнення нею економічної незалежності. Для реалізації цілей була обрана модель імпортозамінної економіки зі спиранням на внутрішні сили країни, на її державний сектор та державне регулювання економіки;

– принципово важливим в умовах сучасного науково-технічного прогресу можна вважати факт інноваційної спрямованості сучасної індійської економіки. Стратегія інноваційного розвитку Індії базується на програмі «Наукова, технологічна та інноваційна політика», що була прийнята національним урядом у 2010 р. У цьому документі задекларовано намір перетворити Індію у глобальну інформаційну супердержаву – лідера інформаційної революції в усьому світі;

– особливістю економіки Індії є її певні протиріччя (наприклад, розширення промислового виробництва спирається переважно на розвиток галузей, що виробляють споживчі товари, тоді як виробництво засобів виробництва розвивається повільно. Частка Індії у світовому валовому продукті невпинно зростає, а частка у світовій торгівлі знижується, тому що

величезний внутрішній ринок поглинає більшу частину виробленої продукції тощо);

– стратегічний курс економічного розвитку в рамках національних інтересів сучасної Індії передбачає подальший позитивний економічний розвиток країни; інтеграцію Індії у світовий економічний простір; зміцнення її авторитету в світі і отримання статусу великої держави; забезпечення безпеки країни, у тому числі економічної).

Таким чином, формування ефективних стратегій економічного розвитку економіки Індії та їх реалізація надало можливість цій державі перетворитися із однієї з колоній Великої Британії у лідера групи країн, що розвиваються, а також створює перспективи для її подальшого успішного розвитку.

Висновки до розділу 2

У сучасних умовах бізнесу дуже важко забезпечити стабільний розвиток і успішне функціонування. Підприємці, які залишаються в Україні, не можуть очікувати надзвичайно позитивних перспектив. Незважаючи на активні воєнні дії зі сторони росії, вітчизняний бізнес продовжує працювати. Незважаючи на ці заходи, стан малого бізнесу в Україні залишається складним. Війна продовжує негативно впливати на економіку країни, що ускладнює діяльність малих підприємств. Однак, незважаючи на всі труднощі, українські підприємці продовжують працювати та наближати нашу країну до перемоги. Вони створюють робочі місця, сплачують податки та забезпечують населення товарами та послугами. Уряд України надає підтримку малим підприємствам, але для повного відновлення сектору малого бізнесу необхідна мирна та стабільна ситуація в країні.

Проведений порівняльний аналіз структури економіки Польщі та України засвідчують їх істотну подібність. Однак навіть за таких умов ці дві країни впродовж останніх років демонструють протилежні тенденції економічного розвитку: на сьогодні Польща є однією з найбільш динамічно зростаючих економік ЄС, а Україна залишається в стані економічної рецесії. Звичайно, слід розуміти, що після вступу до ЄС саме Польща стала країною, куди були спрямовані найбільші фінансові ресурси, що позитивно впливало на зростання економічної активності. Незаперечним об’єктивним чинником такої ситуації в Україні є військова агресія з боку рф, що супроводжується відволіканням значного фінансового та людського ресурсу. Водночас означені економічні тенденції значною мірою обумовлені й іншими чинниками: нестабільність макроекономічного середовища, високий рівень інфляції, корумпованість органів влади, низька якість інвестиційного клімату в державі, низький рівень оплати праці тощо. Серед означених чи не найбільш вагомим чинником є суттєвий розрив, порівняно з Польщею і тим більше з іншими країнами-членами ЄС, продуктивність праці та виробництва в багатьох

секторах економіки. Скорочення цього розриву матиме вирішальне значення для переходу до сталого економічного зростання в Україні. Загалом економічне зростання України може бути досягнуте за умови забезпечення відповідних темпів зростання і підвищення продуктивності у всіх значимих секторах економіки. При цьому потенціал зростання і драйвери конкурентоспроможності істотно різняться для кожного сектору економіки.

Формування ефективних стратегій економічного розвитку економіки Індії та їх реалізація надало можливість цій державі перетворитися із однієї з колоній Великої Британії у лідера групи країн, що розвиваються, а також створює перспективи для її подальшого успішного розвитку. Цей досвід може бути використаний для України. Перспективами подальших розвідок у даному напрямі є дослідження зарубіжного досвіду країн ЄС в формуванні ефективної національної стратегії розвитку України.

РОЗДІЛ 3
УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В ПЕРІОД ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

3.1. Обгрунтування концептуальних основ повоєнної моделі економічного розвитку України

Формування концептуального бачення повоєнного економічного розвитку України є невід'ємною складовою процесу стратегічного планування відновлення та передумовою формування дієвої Стратегії повоєнної соціально-економічної реконструкції країни. Визначення стратегічних орієнтирів повоєнного відновлення можливо розкрити через формулювання ключових характеристик повоєнної моделі економічного розвитку України як цільових параметрів стратегічного планування та встановлення перспективних напрямів повоєнного економічного розвитку. Зазначення готовності держави до повоєнної відбудови України та потреба заохочення інвесторів світового рівня долучитися до цих процесів обумовили формування планів повоєнного відновлення. Але саме відсутність стратегічного бачення та концептуальна невизначеність процесу відновлення протягом 2022 – 2025 рр. зумовили розроблення декількох варіантів таких планів. Ці документи певним чином взяли на себе роль стратегічного окреслення майбутнього розвитку шляхом визначення пріоритетних та перспективних напрямів залучення інвестицій на цілі відновлення України. Але несформованість чіткої мети, відсутність стратегічних цілей процесу відновлення лише підкреслюють необхідність його концептуалізації.

Так, представлений на конференції в Лугано [65] Національний план відновлення України містить низку ключових елементів – загальну візійну спрямованість, мету, принципи, очікувані результати впровадження. План сформований як перелік Національних програм досягнення ключових

результатів за сімнадцятьма можливими напрямами післявоєнного відновлення та розвитку України, поділених на проєктній основі за окремими заходами [66]. Проте загалом викладення бачення повоєнного відновлення країни у Плані відновлення України та шляхів його досягнення є схематичним. Сформульована у документі мета – «Сильна європейська країна – магніт для іноземних інвестицій» – є вкрай всеохоплюючою та декларативною, а невизначеність завдань за певними блоками (напрямами, що визначаються національними програмами) знижує можливості її досягнення. Задекларована спрямованість Плану на прискорення стійкого економічного зростання також потребує деталізації за тими напрямами, що передбачаються документом в рамках визначеного переліку Національних програм як за цілями, так і за завданнями.

Інформацію про створення Плану швидкого відновлення України (Fast recovery plan), спрямованого на максимально швидке відновлення всієї соціальної інфраструктури на деокупованих територіях, та про опрацювання довгострокового плану відновлення України не відображено на створеній онлайн платформі щодо виконання Плану [67]. Тож незрозуміло, чи то напрацьовано окремі Плани швидкого та довгострокового відновлення, чи то частини Плану відновлення, представленого на конференції у Лугано [65], поділені згаданим вище чином залежно від періодів планування досягнення очікуваних результатів. Національною радою з відновлення України від наслідків війни розроблено проєкт Плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України. Він містить перелік пропозицій та стратегічних ініціатив за 24 розділами, реалізація яких є необхідною для ефективної роботи та відновлення України у воєнний і післявоєнний періоди. Серед найважливіших – відновлення та розбудова інфраструктури; повернення громадян, які тимчасово переміщені, зокрема за кордон та їхня інтеграції в суспільно-економічне життя держави; відновлення та розвиток економіки; пропозиції щодо будівництва, містобудування, модернізації міст та регіонів тощо.

Такий підхід недостатньо чітко окреслює кінцеві результати процесів післявоєнного відновлення країни – не містить загальних для всіх розділів

цільових орієнтирів процесу, завдань (проблем) для вирішення, принципів, механізмів дії та взаємодії у ході їх вирішення задля досягнення мети тощо [66].

Певним чином цей недолік коригується за рахунок формування розділів за проблемно-орієнтованим підходом, проте залишається незрозумілим – на який мультиплікативний ефект спрямовано вирішення зазначених проблем, чи існує потенціал їх сумісного вирішення тощо. До того ж інформація за розділами проєкту Плану не уніфікована за формою подання та структурою, що не лише ускладнює її сприйняття, а й знижує практичну цінність з точки зору формування стратегічної візії процесу відновлення, у тому числі за рахунок цілепокладання. Більш розгорнутий як за змістом, так і за обсягом викладеного матеріалу та певним чином відображає ключові стратегічні наративи процесу відбудови української економіки є План відновлення України від наслідків війни. Наприкінці березня 2023 р. він був запропонований для обговорення в експертному середовищі Міністерством економіки України [68].

Документ визначає мету та стратегічні цілі із застосуванням елементів тайм-менеджменту; містить підґрунтя відновлення економіки, викладене за напрямами ключових реформ (структурна перебудова економіки; розвиток МСБ; управління державною власністю; реформу вання ринків та правоохоронних органів), що є важливим з точки зору гармонізації економічного права ЄС – Україна; встановлює перелік базових напрямів докладання зусиль та систему основних елементів, на яких має ґрунтуватися стале економічне відновлення України. Однак, цей План не надає стратегічного бачення процесу відновлення. Цілі документа є загальними та не відповідають вимогам стратегічного планування. Для забезпечення ефективного відновлення завдання мають бути конкретизовані, що забезпечить можливість достовірного підтвердження їх досягнення, та становити чіткі орієнтири дій. Потребують уточнення, деталізації та систематизації і положення документа щодо напрямів та заходів відновлення, а також інструментарію досягнення стратегічних цілей. Проте ці недоліки документа можливо подолати саме на підставі концептуалізації бачення економічного розвитку України у повоєнний період, – встановивши ключові

характеристики майбутньої економічної моделі країни як стратегічні цілі повоєнного відновлення; а проблеми, що потребують вирішення, та можливості реалізації економічного потенціалу країни – поклавши в основу формування напрямів повоєнного відновлення економіки України від наслідків війни. Крім того, попри наявність декількох варіантів документів, спрямованих на вирішення проблем післявоєнного відновлення України, обов'язковий елемент стратегічного планування становить необхідність концептуального бачення процесу. Такий підхід дасть змогу не лише визначити способи досягнення стратегічних цілей, встановити та чітко прописати багаторівневі механізми перетворення соціально-економічної системи країни у процесі післявоєнного відновлення, а й допоможе всім потенційним стейкхолдерам процесу оцінити власні можливості та визначитися з інвестиційними позиціями. Такий документ Міністерство економіки України наразі опрацьовує за залучення провідних вітчизняних експертів паралельно із Планом відновлення України від наслідків війни. Його елементи закладатимуть підходи повоєнної відбудови України та становитимуть засади побудови Стратегії повоєнного відновлення та розвитку України, Плану відновлення економіки України, а також заходів із реалізації цих документів.

Рамковими умовами побудови повоєнної моделі економічного розвитку пропонується встановити ті, що гарантують дієвість економіки України та її спроможність конкурувати в європейському економічному просторі. Зокрема, це вимагатиме:

– та досягнення цінової стабільності, стабільності національної валюти відсоткових ставок, подолання дефіциту бюджету, зменшення державного боргу;

– забезпечення достатньої кількості людських (у т.ч. висококваліфікованих кадрів, які мають досвід та навички впровадження інновацій) і матеріальних ресурсів, інфраструктури (енергопостачання, телекомунікації, транспорт та ін.), забезпечення якості освіти та дослідницької діяльності;

– врегулювання впливу урядової політики на конкурентні позиції економічних суб'єктів шляхом надання державної допомоги;

– розвитку малого та середнього підприємництва (частка сектора у загальному обсязі ВВП 40–50%, охоплення близько 70% зайнятого населення), спроможності малих підприємств отримувати економічну вигоду від спрощеного доступу на ринки;

– структурної трансформації економіки на підставі постіндустріального розвитку, доступу до сучасних передових технологій у межах міжнародної технічної допомоги.

На формування характеристик повоєнної економічної моделі розвитку України накладатимуть обмеження та зобов'язання такі чинники, як:

необхідність імплементації Угоди про асоціацію ЄС, що передбачає здійснення відповідних кроків у таких секторах економіки, як енергетика (зокрема ядерна), транспорт, захист навколишнього середовища, промислова політика та підприємництво, сільське господарство, регіональна політика, оподаткування, надання фінансових послуг, туристична діяльність, космічні дослідження, охорона здоров'я, науково технічна співпраця, культура, освіта тощо; затверджені Указом Президента України Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року, які встановлено як беззаперечні орієнтири розроблення проєктів прогнозних і програмних документів економічної, соціальної та екологічної спрямованості; необхідність захисту національних інтересів в економічній та енергетичній сферах, що передбачає забезпечення енергетичної незалежності країни; стійкість функціонування енергетичного сектора;

імпортозаміщення мінеральної сировини енергетичного сектора;

екологічно прийнятний вплив енергетики на навколишнє природне середовище;

пріоритетність забезпечення сталого розвитку національної економіки;

недопущення енергетичної бідності населення у спосіб, що не спотворює функціонування конкурентних енергетичних ринків; економічну ефективність використання енергоресурсів;

енергоефективність національної економіки [69].

У межах формування нової повоєнної моделі економічного розвитку крани необхідним є врахування вимог європейської промислової політики для формування у галузях промисловості перспективної конкурентоспроможності [70]. До них віднесено: цифровізацію виробничих процесів, що передбачає не лише встановлення сучасного обладнання або програмного забезпечення, а й фундаментальні зміни у підходах до зовнішніх комунікацій та управління людським капіталом; зелений курс, що передбачає необхідність зменшення енергоємності та застосування екологічних обмежень у виробничих процесах; безпеку та локалізацію, що передбачає задоволення потреб виробництва сировиною та суспільних потреб, а також з урахуванням локалізації виробничої діяльності в місцях, що дають можливість скорочувати ланцюги постачання; кібербезпеку та технологічну безпеку, пов’язану з доступом до технологій, необхідних для виробництва та впровадження науково дослідних робот; суспільство високих компетенцій, де формування людського капіталу є базовою вимогою технологічного розвитку на підставі поєднання людських здібностей, їхніх фізичних можливостей та машин.

Важливим елементом ефективної економічної відбудови країни є формування політики відбудови з урахуванням регіональних особливостей та чинників продуктивної спроможності регіонів, які зазнали суттєвих змін унаслідок повномасштабної агресії рф проти України. У 2022 р. підписано важливий з точки зору встановлення загальних правил відновлення регіональних економік Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про засади державної регіональної політики», яким визначено основні підходи відбудови регіонів після війни. Зокрема, документом передбачено включення у загальний План відновлення України регіональних/місцевих Планів відновлення залежно від функціональних типів територій та запроваджено трирівневу систему планування: державна стратегія – регіональна стратегія – стратегії громад, які мають узгоджуватися між собою та логічно продовжувати одна одну. Ці положення є особливо актуальними саме для «територій відновлення» – громад, мікрорегіонів, де велися бойові дії або які були тимчасово окуповані, зазнали

руйнувань інфраструктури та житлового фонду, характеризуються різким погіршенням розвитку і значним переміщенням населення, та які до 2027 р. мають формувати стратегії відновлення, залишаючись у системі стратегічного планування відновлення економіки від наслідків війни.

Певну частку зазначених рамкових умов закладено у План відновлення України від наслідків війни [68]. Проте формування концептуальних засад потребує деталізації за чітким визначенням ключових характеристик повоєнної моделі економічного розвитку України, які одночасно можна сприймати цільовими орієнтирами майбутньої стратегії з повоєнного відновлення та реконструкції країни. Ключові характеристики повоєнної моделі економічного розвитку України пропонується згрупувати за складовими візії майбутнього. На наступних етапах стратегування такий підхід сприятиме підвищенню дієвості заходів державного управління з повоєнної економічної реконструкції країни за рахунок концентрування зусиль на вирішенні конкретних проблем, їх співвідношення з можливостями реалізації за певними, дієвими у певних соціально-економічних та політичних умовах, принципами.

Отже, бачення повоєнного економічного розвитку України пропонується структурувати та деталізувати за візійними складовими та їх ознаками таким чином (рис. 3.1).

Україна – країна зі стійкою та ефективною економікою.

Ключові характеристики моделі: структурна трансформація економіки на підставі моделі постіндустріального синтезу, доступу до сучасних передових технологій у межах міжнародної технічної допомоги; структурна лабільність та структурна адаптивність економіки; впровадження у промисловість технологій Індустрії 4.0, цифровізація виробничих процесів; зростання частки обробної промисловості у загальному обсязі доданої вартості по промисловості; формування нових наукомістких галузей економіки.

Проблеми, які потребують вирішення, та можливі ризики: руйнування виробничих фондів та систем життєзабезпечення територій у зоні бойових дій; порушення внутрішньоекономічних зв’язків; замала частка доданої вартості,

створеної в рамках національної економіки; збереження економічного розвитку відповідно до сировинної моделі; збереження технологічної відсталості промисловості, особливо вцілілих підприємств «базових» галузей; нерозвиненість інноваційних видів економічної, зокрема промислової діяльності; несформованість суспільства 5.0; незначна частка у структурі МСБ зайнятих промисловою діяльністю.

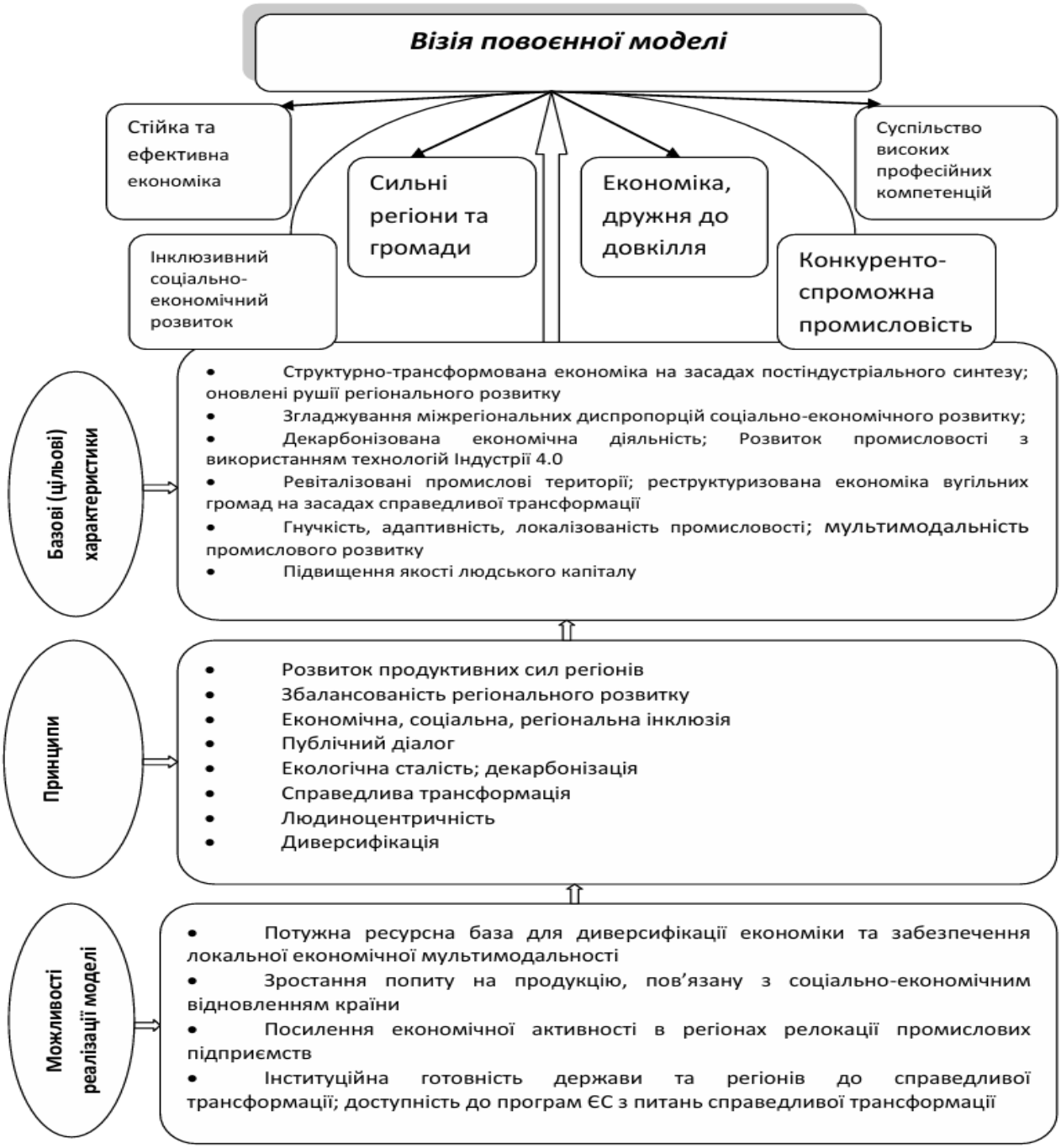

Рисунок 3.1 - Повоєнна модель економічного розвитку України

Основними принципами досягнення стійкості та ефективності економічного розвитку пропонується визначити європейські принципи регіональної та промислової політики. Можливості реалізації ключових характеристик моделі за цією візійною складовою становлять потужна ресурсна база для впровадження мультимодальної економіки та попит на продукцію, пов'язану із соціально-економічним відновленням країни.

Україна – країна сильних регіонів та громад.

Ключовими характеристиками моделі є: оновлені рушії регіонального та промислового розвитку відповідно до сучасних регіональної та промислової політики ЄС; наявність точок економічного зростання з урахуванням наявного економічного та людського потенціалу для диверсифікації локальної економіки; локалізація виробничої діяльності, задоволення потреб виробництва сировиною та суспільних потреб з урахуванням локалізації виробничої діяльності в місцях, що дозволяють скорочувати ланцюги постачання; згладжування міжрегіональних диспропорцій у рівнях концентрації виробничих потужностей; оновлення регіональної спеціалізації на засадах смарт; продуктивна спроможність регіонів до функціонування у нових економічних умовах.

Основним ризиком та одночасно проблемою, що потребує вирішення задля посилення економічної спроможності регіонів та громад, є нераціональне та неефективне використання їх природно-ресурсної бази, соціально-економічного, виробничого, інвестиційного, науково- технологічного потенціалу та невідповідність принципів його використання сучасним світовим, зокрема європейським, тенденціям.

Принципи, на яких має бути забезпечена економічна спроможність суб'єктів регіонального розвитку, повинні ґрунтуватися на базових положеннях політики регіонального розвитку Європейського Союзу, зокрема, зосереджуватися на: забезпеченні розвитку продуктивних сил; інклюзивності та забезпеченні регіональної та економічної інклюзії; інституційній спроможності; поєднанні регіональної, інноваційної та промислової політики; застосуванні широкого публічного діалогу; поетапності реформування економіки з огляду на

зміни чинників продуктивної спроможності регіонів; кроссекторальній енергоефективності; декарбонізації, смарт-спеціалізації тощо.

Можливості реалізації ключових характеристик моделі містяться у посиленні економічної активності в регіонах релокації промислових підприємств та збільшенні пропозиції праці через приплив ВПО.

Україна – країна з економікою, дружньою до довкілля.

Ключові характеристики моделі: зростання використання в економічній, зокрема у промисловій, діяльності альтернативних видів палива та ВДЕ; застосування екологічних обмежень у виробничих процесах; декарбонізація промислової діяльності; ревіталізація колишніх промислових територій; справедлива трансформація вугільних громад; розвиток нових видів діяльності монопромислових територій та громад; комплексна рекультивація земель та екологічне відновлення територій вугледобувних регіонів.

Проблеми, що потребують вирішення, та можливі ризики на шляху розбудови економіки, дружньої до довкілля: наростання екологічних проблем, пов'язаних з бойовими діями, зокрема на промислово розвинених територіях; подальше використання (наростання обсягів) викопних видів палива в економічній діяльності; збереження енергоємності виробничих процесів.

Принципи розбудови економіки, дружньої до довкілля: справедлива трансформація та включеність у загальноєвропейські процеси справедливої трансформації; забезпечення екологічної сталості.

Реалізацію ключових характеристик моделі (можливості реалізації) можливо забезпечити через: розробленість концептуальних засад державної політики зі справедливої трансформації вугільних регіонів України на період до 2030 р.; готовність регіонів впроваджувати програми справедливої трансформації та реалізацію пілотних проєктів справедливої трансформації вугільних громад; доступність до програм ЄС зі справедливої трансформації.

Конкурентоспроможна промисловість – основа інклюзивного соціально-економічного розвитку України.

Ключові характеристики моделі: зростання здатності вітчизняної промисловості до адаптації у відповідь на екзогенні зміни та виклики; зростання стійкості промисловості; посилення конкурентних позицій промислових підприємств за рахунок гнучкості та локалізованості; реконструкція промислової моделі розвитку регіонів на засадах оновлення рушіїв регіонального та промислового розвитку відповідно до промислової політики ЄС; зниження ресурсоємності, зокрема й енергоємності промисловості; забезпечення енергетичної стійкості економіки; зменшення частки добувної та зростання частки переробної промисловості у ВВП; високопродуктивна промисловість.

Проблеми, що потребують вирішення, та можливі ризики: деіндустріалізація економіки, зокрема територій, що перебувають у зоні бойових дій; низький рівень диверсифікації локальної економіки, зокрема монопромислових громад; недостатнє використання потенціалу нерозвиненість внутрішніх ринків споживання; внутрішнього ринку; збереження використання викопних видів палива в економічній, зокрема промисловій, діяльності; незадовільна адаптивність промисловості до зростання рівня зовнішніх викликів та загроз.

Основними принципами забезпечення конкурентоспроможності промисловості, що становила би основу інклюзивного соціально економічного розвитку України, є: мультимодальність промислового розвитку регіонів; євроінтеграційний вектор розвитку; справедлива трансформація; кроссекторальна енергоефективність; розвиток продуктивних сил промислових регіонів; оновлення регіональної спеціалізації на засадах смарт; ресурсна збалансованість регіонального розвитку. Можливості реалізації ключових характеристик моделі базуються на потенційній спроможності локальної економіки для диверсифікації, наявність регіональних ресурсів для забезпечення локальної економічної мультимодальності.

Українське суспільство – суспільство високих професійних компетенцій. Ключовими характеристиками моделі є: зростання вимог до кваліфікації працівників і одночасна концентрація роботодавців на їхніх потребах; зростання

якості людського капіталу, його спроможність забезпечити технологічний розвиток; збільшення продуктивної праці, зокрема в промисловості; зростання рівня продуктивної зайнятості. Основною проблемою, що потребує вирішення, є розрив між компетенціями працівників, які б забезпечували впровадження у промисловість технологій Індустрії 4.0, цифровізації виробничих процесів, та реальними компетенціями працівників, а також можливий ризик збереження незадовільних компетенцій та їх невідповідність вимогам Індустрії 4.0. Базовими принципами становлення в Україні суспільства високих компетенцій, є такі, що сприятимуть впровадженню технологічних засад Індустрії 4.0, зокрема, поєднанню людських здібностей, їхніх фізичних можливостей та технологій; людиноцентричність та інклюзія. Це можливо реалізувати на підставі зростання сфери прикладання праці у процесі повоєнного відновлення економіки з урахуванням потреб впровадження у промисловість технологій Індустрії 4.0 та цифровізації виробничих процесів.

Отже, концептуалізація процесу відновлення економіки України від наслідків війни є обов'язковим елементом стратегічного планування, що чинить безпосередній вплив на якість процесу. Незважаючи на наявність декількох варіантів проєктів Планів заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України, окреслення чіткого бачення повоєнної економічної моделі розвитку відсутнє. Залишаються невизначеними цільові економічні орієнтири відбудови та принципи, на яких вона має бути відбуватися. Відповідно процесу повоєнної відбудови економіки України під загрожують послаблена регуляція, хаотичність та неконтрольованість. Установити цільові орієнтири повоєнної відбудови економіки можливо на підставі визначення ключових характеристик майбутньої повоєнної моделі економічного розвитку України.

Рамковими умовами визначення побудови повоєнної моделі економічного розвитку України пропонується визнати ті, що гарантують дієвість економіки та забезпечують спроможність вітчизняної промисловості конкурувати в європейському економічному просторі (потребують досягнення Копенгагенських критеріїв вступу до ЄС), а також відображають необхідність

імплементації Угоди про асоціацію ЄС у відповідних сферах; потребу виконання Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року та захисту національних інтересів в економічній та енергетичній сферах.

При окресленні стратегічного бачення повоєнного економічного розвитку України запропоновано ключові характеристики моделі, які відображають засади сучасного економічного розвитку країн ЄС: стійка та ефективна економіка, дружня до довкілля; сильні самодостатні регіони та громади, спроможні до саморозвитку; конкурентоспроможна промисловість, що становитиме основу інклюзивного соціально економічного розвитку України.

Це передбачає розроблення заходів державної політики [70], що орієнтовані на характеристики Нової промислової політики та враховують: цифровізацію виробничих процесів, тенденції декарбонізації економічної діяльності, забезпечення локалізації та технологічної безпеки виробництва, розбудову суспільства високих компетенцій, зокрема й професійних. Важливим є зазначення викликів/проблем, на які має дати відповідь / вирішити їх пропонована повоєнна модель економічного розвитку та встановлення можливостей, які Україна наразі має для їх реалізації. Такий підхід допоможе визначити способи досягнення стратегічних цілей, встановити та чітко прописати багаторівневі механізми перетворення соціально-економічної системи країни у процесі післявоєнного відновлення, надати потенційним стейкхолдерам процесу відновлення економіки України інформацію для встановлення власних інвестиційних позицій.

3.2. Пошук стратегічних підходів економічного розвитку для України на підставі міжнародного досвіду

Російська агресія найбільш масштабним негативним чином за всю історію України вплинула на національну економіку та створила реальні передумови до довготривалого негативного впливу на подальший розвиток держави.

Повоєнне відновлення української економіки очікується бути ґрунтовно підтриманим міжнародними фінансовими інституціями та фондами. Тому наразі важливо продемонструвати світовій спільноті стратегічні погляди України щодо економічного відновлення та позиціонування для того, щоб й у подальшому консолідувати міжнародну допомогу національній економіці, зокрема й через створення спільних механізмів для відбудови інфраструктури, інституційної модернізації та економічної трансформації [71]. На основі історичного досвіду та з урахуванням поточних українських реалій необхідно сформувати перелік стратегічних орієнтирів повоєнного економічного відновлення для України, які б лягли в основу повоєнної моделі економічного розвитку України та гарантували б дієвість економіки та її спроможність конкурувати в європейському економічному просторі. У цьому процесі врахування історичного досвіду економічного відновлення країн, що постраждали від війни, є надзвичайно важливим.

Впродовж повоєнного періоду після 1945 року було розроблено значну кількість інструментів глобального та регіонального масштабів для перебудови та модернізації економічних процесів у країнах, що постраждали від факторів війни.

До глобальних механізмів економічного відновлення, які активно застосовувалися у той період, зокрема, можна віднести [72]:

– укладення у 1945 році серії угод, відомих як Бреттон-Вудська система, для сприяння міжнародним операціям і допомоги постраждалим країнам [72];

– створення у тому ж році Світового банку та Міжнародного валютного фонду для допомоги регіонам у повоєнний період;

– запуск у 1948 році «плану Маршалла» для допомоги європейським країнам у процесах відновлення постраждалих від війни територій;

– створення у 1948 році Європейської організації економічного співробітництва для управління кредитами.

Найбільш відомою стратегією розвитку для повоєнної відбудови є «план Маршала», який був запропонований після Другої світової війни для відновлення

Європи («Програма відновлення Європи») 1947 року, запропонований держсекретарем США Джорджем К. Маршалом, який набув чинності у квітні 1948 року. Основним бенефіціаром цієї стратегії стала Німеччина, яка скористалася доступною фінансовою допомогою для розвитку інфраструктури, промисловості та сільського господарства, відбудови житлового фонду та соціального захисту населення.

Крім фінансової допомоги, «план Маршала» запропонував Німеччині технічну підтримку у вигляді технологічних знань, консультацій та обміну експертами, що дало змогу залучати нові технології та модернізувати промисловість. Дію фінансової та технічної підтримки підсилювало застосування інструментів ринкового регулювання у вигляді митних бар'єрів та підтримка експортно-імпортних операцій сприяли розвитку зовнішньої торгівлі та залученню іноземних інвестицій [73]. «План Маршала» визначальним чином вплинув на характер внутрішніх процесів економічного відновлення Німеччини (Західної Німеччини).

За сприяння зовнішніх вищезазначених факторів у країні було здійснено такі кроки [73]:

– широкий демонтаж військової промисловості для переорієнтації обмежених фінансових та людських ресурсів на невійськові промислові галузі з акцентом на автомобілебудування та машинобудування;

– сприяння експорту товарів (паралельно з активним розвитком автомобілебудування та машинобудування) на зовнішні ринки шляхом зниження митних бар'єрів, проведення рекламних кампаній та підтримки експортних підприємств;

– активне впровадження різноманітних програм соціального захисту населення для підвищення якості трудових ресурсів;

– розбудова системи соціального партнерства між урядом, роботодавцями та профспілками;

– розвиток якісної системи освіти, орієнтованої як на виховання молодого покоління, так і на підготовку кваліфікованих працівників для промисловості;

– реформування податкової системи, яке з одного боку включало уніфікацію та спрощення податкових процедур, обліку та адміністрування, а з іншого – значне зниження податкових ставок (напр. податку на прибуток підприємств), створення системи податкових пільг та стимулів (наприклад, пільги для інвестицій у науково-дослідні розробки, енергоефективність та екологічні проєкти) та оптимізацію податкового тиску (поряд зі зменшенням ставок було введено систему ПДВ для підтримки рівня державних доходів);

– активний розвиток системи боротьби з корупцією (криміналізація корупційних дій на законодавчому рівні, створення спеціалізованих інституцій для боротьби з корупцією, підвищення кваліфікації правоохоронних органів в цій сфері) та формування у суспільстві нульової толерантності до проявів корупції.

Такі кроки дали певні позитивні системні результати для відновлення та розвитку німецької економіки. Зосередження на експорті дало змогу збільшити валютні резерви та залучати необхідні ресурси для відновлення економіки. Впровадження широкого спектра програм соціального захисту населення та впровадження системи соціального партнерства створили синергетичний ефект для встановлення стабільних трудових відносин у суспільстві, забезпечення соціального захисту працівників та підвищення якості трудових ресурсів в цілому. Реформування системи освіти в довгостроковій перспективі підвищило продуктивність та конкурентоспроможність німецької економіки. Оптимізація податкової системи створила можливості стимулювання бізнесу. Реформа податкової системи була проведена з метою спрощення та покращення ефективності системи оподаткування, що дозволило створити стимули для приватного підприємництва та інвестицій у при ватний сектор та розвитку бізнесу. Водночас впровадження ПДВ дозволило залучити ресурси відновлення та розвиток інфраструктури країни. Податкові пільги сприяли відновленню окремих найважливіших галузей еконо міки. Створені антикорупційні механізми забезпечили прозорість та підвищили рівень довіри до державних структур, що в перспективі сприяло розвитку чесної та ефективної державної системи [73].

Таким чином, «план Маршала» мав на меті мобілізувати промислові по тужності Німеччини для економічного відродження Європи, оскільки ця країна й після війни залишалася найбільшим ринком і головним експорте ром капітальних товарів на континенті [72]. Економічне відновлення Німеччини після Другої світової війни є одним з прикладів успішної реалізації ідей лібералізації економіки за збалансованої участі держави в економічному житті [74].

Ще одним успішним прикладом післявоєнної відбудови економіки після закінчення найбільш масштабної війни в історії людства є досвід Японії, яка втратила майже 70 % активів. Після нищівної поразки Японії у Другій світовій війні ця країна спромоглася в порівняно короткі терміни відновити свою економіку до довоєнного рівня, а пізніше значно перевершити його та вийти в число провідних економічних держав світу [75]. Методологічні підходи відновлення японської економіки застосовувалися і пізніше в інших країнах, таких як Киргизстан та В’єтнам. Процедури і методологія японських фахівців-чиновників для виявлення економічних проблем можуть бути використані і сьогодні [74].

Основні ідеї японських реформаторів можуть бути описані таким чином:

– аналіз зсуву глобальних тенденцій має лягти в основу економічної політики країни;

– до початку процесів економічного відновлення має бути розроблена всеохопна й конкретна стратегія відновлення, що має ґрунтуватися на індустріалізації, вдосконаленні технологій і динамічному розвитку торгівлі;

– стратегія відновлення має впроваджуватися неухильно;

– залучення інвестицій має стати основним пріоритетом, а споживання повинно бути обмежене на етапі відновлення;

– вільні ринки мають бути створені та насичені ресурсами;

– для кожної ключової галузі економіки країни на етапі відновлення не обхідно розробити програму розвитку [74].

Ці теоретичні підходи стали одним із факторів успішності японського економічного відновлення і підкріплювалися 14 принципами менеджменту американського статистика Е. Демінга, які використовувалися для відродження найбільших японських компаній [76].

Зробивши ставку на відновлення технологічно передових галузей промисловості та розширення зовнішніх торговельних зв'язків, Японії вдалося залучити необхідні ресурси для економічного відновлення. Розвиток освіти та науки паралельно із покращенням добробуту громадян сприяв підвищенню кваліфікації робочої сили та створенню інноваційних продуктів. Введення податку на споживання забезпечило додаткові фінансові ресурси для фінансування програм відновлення. Водночас збільшення податкового навантаження на громадян та підприємства загалом за одночасного контролю використання коштів виправдало введення нових податків та збільшення ставок існуючих. При цьому введення податкових пільг для високо технологічних галузей промисловості сприяли розвитку інноваційних галузей та заохочували інвестиції у важкі промислові галузі та інфраструктуру. Створення спеціальних економічних зон допомогло залучити іноземних інвесторів, технології та підтримати нові промислові проєкти [73]. У контексті повоєнної реконструкції економіки Японія посідає особливе місце, оскільки ця країна за достатньо короткий історичний період спромоглася перетворитися на другу економіку у світі та протягом тривалого часу залишилася такою [75].

Досвід Сінгапуру в ефективному управлінні, розвитку інфраструктури, привабливості для іноземних інвестицій та підтримці підприємництва може бути надзвичайно корисним уроком для обґрунтування стратегії повоєнної відбудови України. У цій країні в повоєнний період була реалізована низка унікальних стратегічних напрямів.

Корисним для України буде також і засвоєння досвіду економічного відновлення країн, які перенесли військові виклики порівняно нещодавно. Зокрема досвід відновлення Боснії і Герцеговини у період після 1990-х років може бути цінним у контексті розвитку сфер національного примирення,

відновлення соціальних зв’язків, врегулювання конфлікту та відновлення спільного життя.

Для відновлення після війни у цій країні було використано різні напрями та стратегії [73]:

– зосередження уваги на національному примиренні та врегулюванні конфлікту; – реконструкція постраждалої інфраструктури (дороги, школи, лікарні, житловий фонд);

– запуск масштабних проєктів відновлення життя та економіки;

– створення сприятливого підприємницького середовища, спрощення бізнес-процедур, приватизація державних підприємств та залучення іноземних інвестицій;

– залучення значних обсягів міжнародної допомоги та співпраця з між народними організаціями (ООН, Європейський Союз, Всесвітній банк) для реалізації різного роду програм розвитку країни;

– розвиток туризму на основі наявних рекреаційних ресурсів, просу вання туристичного потенціалу країни;

– внесення змін до системи оподаткування з акцентом на стимулювання економічного зростання та привабливості для бізнесу та іноземних інвести цій (уніфікація податкових ставок та процедур, модернізація системи збору податків, впровадження електронних систем декларування, спрощення процедур подання податкових звітів, запровадження стимулів для інвестицій, запровадження ПДВ, гармонізація системи оподаткування з міжнародними стандартами та рекомендаціями);

– запровадження ряду антикорупційних кроків.

Поряд з діями уряду були чинники, які сприяли відновленню економіки та зростанню ВВП Боснії та Герцеговини у короткотривалому періоді: активна фінансова допомога світової спільноти переважно у формі грантового фінансування, орієнтація на першочергове відновлення інфраструктури (до ріг, електро- та водопостачання), активне долучення зовнішніх експертів (в т. ч. Лондонської школи економіки та Віденського інституту міжнародних

економічних досліджень). Проте в довгостроковій перспективі з'явився і ряд викликів, які обмежили позитивний вплив наведених вище чинників. Через відсутність інституційних рішень, брак злагоджених дій місцевої влади та іноземних донорів подекуди спостерігалось неефективне використання зовнішньої допомоги [75].

Прикладом економічного відновлення та розвитку країни в умовах перманентних територіальних суперечок є досвід Ізраїлю, який сьогодні має розвинене господарство, в основу якого покладено інновації, наука та технології. В умовах існуючих викликів влада Ізраїлю обрала шлях впровадження вагомих змін консервативного характеру у банківському секторі, на ринку праці з орієнтацією на внутрішній попит. В Ізраїлі ставки державних позик у 1986–1989 роках становили 2,5 % рі чних при зростанні реального ВВП у середньому на 3,7 % у рік. Це було одним з факторів для впровадження дієвих реформ, зростання бізнесу за рахунок сприяння наданню пільгових кредитів на стратегічно важливі галузі економіки, але при цьому країна зберігає боргову стійкість державних фінансів. Роблячи ставку на прогресивну систему оподаткування, політику державного протекціонізму на користь власного виробництва в промисловому та сільськогосподарському секторах, а також податкове стимулювання для інвесторів країні вдається стимулювати до участі на ринку праці низько кваліфікованих і висококваліфікованих працівників, створювати умови внутрішньої конкуренції для підприємств ефективно використовувати трудові ресурси і впроваджувати інновації у виробництві [75].

Отже, закордонний досвід повоєнного економічного відновлення є дуже актуальним для України та має бути розсудливо врахований з метою реалізації шансу на розбудову потужної економіки на сучасній інноваційно-технологічній основі. Компаративний аналіз зарубіжних практик повоєнної відбудови дає підстави стверджувати, що для забезпечення сталого процесу відновлення Україні, з одного боку, слід звернути увагу на дії, що вчинялися більшістю країн у процесі відновлення економіки, а з іншого – необхідно використовувати можливості економічного зростання, характерні саме для України. Попри те, що

в найближчій перспективі ще не можна говорити про завершення бойових дії в Україні, проте вже на цьому етапі слід розробляти майбутні сценарії відновлення та розвитку економіки та проводити роботу з формування планувальних і стратегічних документів щодо відновлення країни. Формування концептуального бачення повоєнного економічного розвитку України є невід'ємною складовою процесу стратегічного планування відновлення та передумовою формування дієвої стратегії повоєнної соціально-економічної реконструкції країни [77].

На основі розглянутого досвіду та з урахуванням поточних українських реалій пропонується наступний перелік стратегічних орієнтирів повоєнного економічного відновлення для України:

1. Визначення та розвиток пріоритетних галузей економіки з акцентом на розвиток інновацій та високотехнологічних галузей. У процесі повоєнної економічної розбудови для більшості країн завжди поставало питання ви значення ключових галузей, які відіграватимуть вирішальну роль для подальшого розвитку національного господарства та завоювання власних пози цій на світових ринках. Практика показує, що підтримка власної науково дослідної та активізація наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності разом із забезпеченням трансферу технологій до країни значно підвищує шанси не тільки до швидкого нарощення доданої вартості у національному господарстві, а й забезпечує високу конкурентоспроможність в рамках глобальної економіки. При цьому держава має відігравати значну роль у стимулюванні інноваційної діяльності та створенні мотивації до фінансової підтримки малого і середнього інноваційного бізнесу. До прикладу, у Німеччині та Японії результативною для повоєнного відновлення та модернізації економіки стала активна державна підтримка ключових високотехнологічних галузей [77]. Україна вже у період до повномасштабного вторгнення створювала передумови до розвитку високотехнологічного сектору: широка підтримка інновацій та стартапів з боку Міністерства цифрової трансформації України, підтримка IT-сектору, стрімка цифровізація державних послуг (створення порталу «Дія»).

Крім того, розвиток військових та оборонних технологій під час повномасштабного вторгнення та наявність досвіду у сек торах авіабудування, ракетно-космічного машинобудування можуть стати базою для розроблення комплексного плану підтримки наукових досліджень і розробок у галузях та на підприємствах. Слід зазначити, що ключові галузі економіки мають бути визначені вже на етапах стратегування та планування.

2. Експортна орієнтованість національної економіки. Активне сприяння розвитку експорту (насамперед продукції ключових галузей економіки) є і буде вкрай важливим завданням для Української економіки у повоєнний період, враховуючи процеси імплементації економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, що тривають наразі, а також старт переговорного процесу про вступ України до Євросоюзу [78]. При цьому головною передумовою для зміцнення експортних позицій є підтримка пріоритетних та конкурентоспроможних галузей економіки (з високою доданою вартістю). Досвід європейських країн у повоєнний період по казав, що відновлення промислового виробництва сприяло їх залученню до економічних інтеграційних процесів та лібералізації зовнішньоторговельної політики через зниження митно-тарифних бар'єрів, укладання багатосторонніх торговельних угод, підписання договорів про режими найбільшого сприяння. Цьому, безперечно, сприяв План Маршалла як механізм залучення Європи до міжнародних інтеграційних процесів [77].

3. Забезпечення сталої інвестиційної привабливості. Відновлення української економіки після руйнувань, яких завдало повномасштабне російське вторгнення, потребуватиме, крім зовнішньої фінансової допомоги, залучення значного обсягу приватних коштів внутрішніх і зовнішніх інвесторів. Досвід різних країн показує важливість іноземних інвестицій для повоєнної відбудови і трансформації структури економіки. Євроінтеграційні перспективи для України у вигляді надання статусу кандидата у члени ЄС та початок переговорів про вступ України до Євросоюзу сприятимуть надходженню інвестицій для відбудови економіки після завершення війни. Проте для пришвидшення

відновлення економіки та здійснення її ефективної реструктуризації слід визначити залучення інвестицій одним із пріоритетів повоєнного економічного відновлення на довгострокову перспективу. Враховуючи досвід інших країн, пріоритетними сферами для залучення прямих іноземних інвестицій слід обрати потенційно вигідні для посилення національного ек спорту інноваційні та високотехнологічні галузі, які традиційно є привабливими для іноземних інвесторів за умови належного інвестиційного клімату та наявності відповідних реформ (у випадку України: створення спеціальних економічних зон, узгодження національного законодавства з європейським, унеможливлення корупції в органах державного управління, створення системи страхування воєнно-політичних ризиків та ін.).

4. Створення сприятливого підприємницького середовища. Даний стратегічний пріоритет має передбачати всебічне спрощення умов для створення та ведення бізнесу з акцентом на малі та середні підприємства, функціонування яких є головною передумовою для формування та розвитку серед нього класу у суспільстві як фактору забезпечення соціально-економічного балансу та політичної стабільності. Важливу роль у даному процесі відіграє вдосконалення податкової системи через спрощення системи адміністрування податків, оптимізації податкового навантаження, впровадження систем податкових пільг для ключових галузей економіки та інвесторів. Підтримка підприємців дозволить полегшити довгострокові процеси повоєнного відновлення та запустити інноваційну модернізацію національної еконо міки, зокрема за рахунок раціонального залучення для відбудови значних обсягів прямих інвестицій та міжнародної технічної допомоги. Прозорі механізми взаємодії влади і бізнесу відіграватимуть не останню роль в рамках реалізації даного стратегічного пріоритету.

5. Невідкладне відновлення та постійний розвиток інфраструктури національного господарства. Відновлення, реконструкція та розбудова об’єктів економічної, соціальної, транспортної та житлової інфраструктури має стати одним із пріоритетів відновлення української економіки, оскільки це суттєво

полегшить процеси залучення фінансування від міжнародних донорів та інвесторів, а також створить передумови до заохочення громадян України повернутися із-за кордону, у тому числі і для подальшої відбудови своїх громад. Відновлення інфраструктури національного господарства має відбуватися за принципом «краще, ніж було» із застосуванням сучасних під ходів просторового планування, використання новітніх технологій та енергоощадних матеріалів, прокладанням нових інженерних і транспортних мереж [77]. Важливу роль у цьому процесі має відігравати розробка якісних планувальних документів на регіональному та місцевому рівнях (програм комплексного відновлення, планів відновлення та розвитку).

6. Створення ефективної системи підготовки висококваліфікованих кадрів. Реалізація даного пріоритету набуває неабиякої важливості для процесів розвитку галузей економіки із високою доданою вартістю, які вимагають залучення добре підготовленого людського капіталу, знань та нових технологій. Україна має можливості для швидкого відновлення, зростання продуктивності праці та розвитку економіки, заснованої на знаннях. Проте у короткостроковій та довгостроковій перспективах держава має сприяти здійсненню інвестицій у навчання та наукові дослідження, реалізації довго строкових програм у сферах початкового навчання, вищої освіти та навчання протягом життя (різноманітних програм підвищення компетентностей). Визначальну роль для розвитку науково-технічних галузей мають також відігравати такі інструменти, як укладення угод між університетами, науково-дослідними установами та бізнесом з метою широкого впровадження інновацій, сучасних технологій і новітніх розробок у сферу виробництва [77]. Розгляд історичного досвіду повоєнного відновлення економік країн тільки підтверджує важливість даного стратегічного пріоритету.

Отже, зарубіжний досвід повоєнного економічного відновлення є вкрай актуальним для України та має бути розсудливо врахований з метою реалізації шансу на розбудову потужної економіки на сучасній інноваційно-технологічній основі. Компаративний аналіз зарубіжних практик повоєнної відбудови дає підстави стверджувати, що для забезпечення сталого процесу відновлення

Україні, з одного боку, слід звернути увагу на дії, що вчинялися більшістю країн у процесі відновлення економіки, а з іншого – необхідно використовувати можливості економічного зростання, характерні саме для України.

Висновки до 3 розділу

При окресленні стратегічного бачення повоєнного економічного розвитку України запропоновано ключові характеристики моделі, які відображають засади сучасного економічного розвитку країн ЄС: стійка та ефективна економіка, дружня до довкілля; сильні самодостатні регіони та громади, спроможні до саморозвитку; конкурентоспроможна промисловість, що становитиме основу інклюзивного соціально економічного розвитку України.

Це передбачає розроблення заходів державної політики, що орієнтовані на характеристики Нової промислової політики та враховують: цифровізацію виробничих процесів, тенденції декарбонізації економічної діяльності, забезпечення локалізації та технологічної безпеки виробництва, розбудову суспільства високих компетенцій, зокрема й професійних. Важливим є зазначення викликів/проблем, на які має дати відповідь / вирішити їх пропонована повоєнна модель економічного розвитку та встановлення можливостей, які Україна наразі має для їх реалізації. Такий підхід допоможе визначити способи досягнення стратегічних цілей, встановити та чітко прописати багаторівневі механізми перетворення соціально-економічної системи країни у процесі післявоєнного відновлення, надати потенційним стейкхолдерам процесу відновлення економіки України інформацію для встановлення власних інвестиційних позицій.

Зарубіжний досвід повоєнного економічного відновлення є вкрай актуальним для України та має бути розсудливо врахований з метою реалізації шансу на розбудову потужної економіки на сучасній інноваційно-технологічній основі. Компаративний аналіз зарубіжних практик повоєнної відбудови дає підстави стверджувати, що для забезпечення сталого процесу відновлення Україні, з одного боку, слід звернути увагу на дії, що вчинялися більшістю країн у процесі відновлення економіки, а з іншого – необхідно використовувати можливості економічного зростання, характерні саме для України.

ВИСНОВКИ

Для того, щоб сформувати концептуальні основи економічної стратегії України під час війни необхідно переосмислення економічних процесів, які відбуваються в ці важкі часи тому, що економіка України під час війни зазнала комплексних структурних змін щодо ключових макроекономічних показників. проведений комплексний аналіз макроекономічних показників, стану фінансової системи, кредитної активності банків, рівня тіньової економіки, структури державних витрат, а також ролі ключових секторів (аграрного, ІТ, енергетичного) та міжнародної підтримки дозволяє виокремити сукупність сильних і слабких сторін, можливостей та загроз для економіки України в умовах війни та у повоєнний період. Для систематизації виявлених чинників застосовано SWOT – аналіз як інструмент стратегічної оцінки внутрішнього і зовнішнього середовища економічного розвитку. SWOT-аналіз свідчить про наявність у економіки України комплексу внутрішніх сильних сторін і можливостей, що створюють підґрунтя для розвитку навіть в умовах війни.

Економічна політика та формування економічної стратегії відновлення неможливі без інституційної модернізації управління відновленням. Створення єдиного координаційного органу, відповідального за управління проєктами відновлення, впровадження публічних онлайн-платформ моніторингу та контролю використання бюджетних і донорських коштів, запровадження механізмів інституційної відповідальності за корупційні правопорушення мають забезпечити ефективність і прозорість процесів відновлення. Цифровізація управління, відкритість даних та участь громадськості у контролі за реалізацією відновлювальних проєктів є необхідними умовами для збереження довіри міжнародних партнерів і донорів. Очікується, що такі заходи дозволять скоротити корупційні ризики, підвищити прозорість і підзвітність, прискорити реалізацію проєктів відновлення та зміцнити довіру до інституційних механізмів управління. Економічна політика і стратегія відновлення України мають інтегрувати

фінансову стабілізацію, розвиток секторів з високою доданою вартістю, стимулювання інноваційної діяльності, зміцнення експортного потенціалу, розвиток ВПК та інституційну модернізацію управління. Реалізація такої політики і стратегії створює підґрунтя для формування стійкої, конкурентоспроможної економіки, здатної забезпечити фінансову незалежність, економічну безпеку та довгостроковий сталий розвиток у поствоєнний період.

Метою Національної економічної стратегії України на період до 2030 року є створення можливостей для українців як громадян, українців як підприємців та інвесторів.

Стратегія визначає такі орієнтири, принципи та цінності в економічній політиці: напрям руху («ключові орієнтири»); європейська та євроатлантична інтеграція (реалізація стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та в Організації Північноатлантичного договору); декарбонізація економіки (підвищення енергоефективності, розвиток відновлюваних джерел енергії, розвиток циркулярної економіки та синхронізація із ініціативою «Європейський зелений курс»); ефективна цифрова сервісна держава та компактні державні інститути (розвиток цифрової економіки як одного із драйверів економічного зростання України); реінтеграція тимчасово окупованих територій (пріоритетність розвитку територій Донецької та Луганської областей, на яких органи державної влади здійснюють свої повноваження в повному обсязі); гендерна рівність (гарантування дотримання принципів гендерної рівності під час здійснення державної політики); правова держава («недоторканна приватна власність»); верховенство права (дотримання верховенства права під час реалізації державної політики); захищеність прав усіх суб’єктів права власності; нетерпимість корупції (запобігання та протидія будь-яким проявам корупції); економічна свобода («підприємець основа економіки»); вільна і чесна конкуренція, рівний доступ для бізнесу; розвиток підприємництва, інновацій і талантів; безбар’єрний рух капіталу на території України; інституційна

спроможність («держава, що здатна забезпечити розвиток»); прагматичність, суб'єктність у визначенні напрямів економічного розвитку; інтегральний економічний підхід, спроможність ефективного єднання ліберальних та інституційних підходів; національна безпека за рахунок партнерства та інвестицій.

Отже, очікуваним результатом виконання Стратегії є визначення та суспільна підтримка стратегічного курсу держави в економічній сфері, послідовна реалізація якого дасть змогу: сформувати конкурентоспроможні умови для бізнесу та інвестицій і відновити довіру до держави; стати конкуретоспроможною на міжнародному ринку; стимулювати розвиток інновацій і модернізацію секторів економіки для забезпечення їх конкурентоспроможності на міжнародному ринку; забезпечити розвиток людського потенціалу і виграти конкуренцію за таланти; забезпечити рівні права та можливості жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства.

У сучасних умовах бізнесу дуже важко забезпечити стабільний розвиток і успішне функціонування. Підприємці, які залишаються в Україні, не можуть очікувати надзвичайно позитивних перспектив. Незважаючи на активні воєнні дії зі сторони росії, вітчизняний бізнес продовжує працювати. Незважаючи на ці заходи, стан малого бізнесу в Україні залишається складним. Війна продовжує негативно впливати на економіку країни, що ускладнює діяльність малих підприємств. Однак, незважаючи на всі труднощі, українські підприємці продовжують працювати та наближати нашу країну до перемоги. Вони створюють робочі місця, сплачують податки та забезпечують населення товарами та послугами. Уряд України надає підтримку малим підприємствам, але для повного відновлення сектору малого бізнесу необхідна мирна та стабільна ситуація в країні.

Проведений порівняльний аналіз структури економіки Польщі та України засвідчують їх істотну подібність. Однак навіть за таких умов ці дві країни впродовж останніх років демонструють протилежні тенденції економічного розвитку: на сьогодні Польща є однією з найбільш динамічно

зростаючих економік ЄС, а Україна залишається в стані економічної рецесії. Звичайно, слід розуміти, що після вступу до ЄС саме Польща стала країною, куди були спрямовані найбільші фінансові ресурси, що позитивно впливало на зростання економічної активності. Незаперечним об'єктивним чинником такої ситуації в Україні є військова агресія з боку рф, що супроводжується відволіканням значного фінансового та людського ресурсу. Водночас означені економічні тенденції значною мірою обумовлені й іншими чинниками: нестабільність макроекономічного середовища, високий рівень інфляції, корумпованість органів влади, низька якість інвестиційного клімату в державі, низький рівень оплати праці тощо. Серед означених чи не найбільш вагомим чинником є суттєвий розрив, порівняно з Польщею і тим більше з іншими країнами-членами ЄС, продуктивність праці та виробництва в багатьох секторах економіки. Скорочення цього розриву матиме вирішальне значення для переходу до сталого економічного зростання в Україні. Загалом економічне зростання України може бути досягнуте за умови забезпечення відповідних темпів зростання і підвищення продуктивності у всіх значимих секторах економіки. При цьому потенціал зростання і драйвери конкурентоспроможності істотно різняться для кожного сектору економіки.

Формування ефективних стратегій економічного розвитку економіки Індії та їх реалізація надало можливість цій державі перетворитися із однієї з колоній Великої Британії у лідера групи країн, що розвиваються, а також створює перспективи для її подальшого успішного розвитку. Цей досвід може бути використаний для України. Перспективами подальших розвідок у даному напрямі є дослідження зарубіжного досвіду країн ЄС в формуванні ефективної національної стратегії розвитку України.

При окресленні стратегічного бачення повоєнного економічного розвитку України запропоновано ключові характеристики моделі, які відображають засади сучасного економічного розвитку країн ЄС: стійка та ефективна економіка, дружня до довкілля; сильні самодостатні регіони та громади, спроможні до саморозвитку; конкурентоспроможна промисловість,

що становитиме основу інклюзивного соціально економічного розвитку України.

Це передбачає розроблення заходів державної політики, що орієнтовані на характеристики Нової промислової політики та враховують: цифровізацію виробничих процесів, тенденції декарбонізації економічної діяльності, забезпечення локалізації та технологічної безпеки виробництва, розбудову суспільства високих компетенцій, зокрема й професійних. Важливим є зазначення викликів/проблем, на які має дати відповідь / вирішити їх пропонована повоєнна модель економічного розвитку та встановлення можливостей, які Україна наразі має для їх реалізації. Такий підхід допоможе визначити способи досягнення стратегічних цілей, встановити та чітко прописати багаторівневі механізми перетворення соціально-економічної системи країни у процесі післявоєнного відновлення, надати потенційним стейкхолдерам процесу відновлення економіки України інформацію для встановлення власних інвестиційних позицій.

Зарубіжний досвід повоєнного економічного відновлення є вкрай актуальним для України та має бути розсудливо врахований з метою реалізації шансу на розбудову потужної економіки на сучасній інноваційно-технологічній основі. Компаративний аналіз зарубіжних практик повоєнної відбудови дає підстави стверджувати, що для забезпечення сталого процесу відновлення Україні, з одного боку, слід звернути увагу на дії, що вчинялися більшістю країн у процесі відновлення економіки, а з іншого – необхідно використовувати можливості економічного зростання, характерні саме для України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біла І., Ілюхіна В. Економіка війни в Україні: наслідки та можливі конкурентні переваги в повоєнний період. Економіка суспільство, 2024. №59. та URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024 59-160

2. Григорук А. А., Литвин Л. М. Розвиток економіки України в умовах воєнного стану. Наукові перспективи (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія»). Київ, 2023. Вип. 4 (34). С. 215-222. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-4(34)-215-222. URL: https://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/4387/4411 (дата звернення: 10.09.2025).

3. Дашко І., Михайліченко Л. Розвиток економіки України під час війни. Молодий вчений, 2024. №4 (128), С. 198-202. https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-4-128-32 URL: https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/6177 (дата звернення: 12.09.2025).

4. Корнєєв В., Забчук Г., Іващук О., Винник Т., Рудан В. Компаративний аналіз банківського кредитування підприємств України в умовах війни. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice, 2024. №6(59), С. 11–23. https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/4533 (дата звернення: 12.09.2025).

5. Паньків Н., Чернишова А. проблеми та перспективи відновлення України під час та після завершення російсько-української війни. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic №314(1), Sciences, С. 2023. 67-79. DOI: https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-314-1-9

6. Валовий внутрішній продукт. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/.

7. Державний Веб-портал для громадян. URL: https://openbudget.gov.ua/. (дата звернення: 12.09.2025).

8. Макроекономічні показники. Національний банк України. Офіційний сайт. URL: https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators#4 (дата звернення: 12.09.2025).

9. Empowering Ukraine Through a Decentralised Electricity System. Paris : International Energy Agency, 2024. URL: https://iea.blob.core.windows.net/assets/4701a071-bbec-48ee-a396-35cd96bc1eec/EmpoweringUkrainethroughaDecentralisedElectricitySystem_Ukrainian.pdf (дата звернення: 15.09.2025).

10. Економіка україни під час війни: виклики, можливості та драйвери відновлення. DOI: https://doi.org/10.35774/econa2025.01.553. URL: https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/6327/6565657614 (дата звернення: 26.10.2025).

11. Ukraine Report 2023. European Commission. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en

12. Gini index in Ukraine from 2013 to 2028. URL: https://www.statista.com/forecasts/1165120/gini-index-forecast-in-ukraine

13. Gini coefficient of equivalised disposable income – EU-SILC survey. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_di12/default/table?lang=en

14. Прояви економічної нерівності населення в Україні в контексті забезпечення стійкості, Національний інститут стратегічних досліджень URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/proyavy-ekonomichnoyi-nerivnosti-naselennya-v-ukrayini-v-konteksti (дата звернення: 12.10.2025).

15. За даними Державної служби статистики URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3762621-v-ukraini-gendernij-rozriv-v-oplati-praci-stanovit-186-lubinec.html (дата звернення: 12.10.2025).

16. Прогнозна оцінка рівня бідності в Україні у 2022 році, Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи. URL: https://idss.org.ua/arhiv/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D0%BD%D0%

BE%D0%B7%20%D0%B1%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%202022%20.pdf (дата звернення: 12.10.2025).

17. Інформаційно-обчислюваний центр Міністерства соціальної політики. URL: https://www.ioc.gov.ua/analytics/2 (дата звернення: 12.10.2025).

18. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам. Постанова КМУ від 20 березня 2022 р. № 332. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 12.10.2025).

19. Ukraine – Income, Social Protection and Coping Strategies in Ukraine – November 2024, IOM. URL: https://dtm.iom.int/reports/ukraine-income-social-protection-and-coping-strategies-ukraine-november-2024?close=true

20. Дослідження стану та бізнесу в Україні. URL: https://business.diia.gov.ua/analytics/research/stan-ta-potreby-biznesu-v-umovakh-viiny-rezultaty-doslidzhennia-v-sichni-2024 (дата звернення: 12.10.2025).

21. Проблеми розвитку малого та середнього бізнесу в Україні як основного джерела робочих місць, Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/problemy-rozvytku-maloho-ta-serednoho-biznesu-v-ukrayini-yak (дата звернення: 15.10.2025).

22. Дослідження проблем малого та середнього бізнесу на третьому році війни, Advanter Group. URL: https://epravda.com.ua/columns/2024/09/09/719100/ (дата звернення: 12.10.2025).

23. Survival of the Richest. Oxfam. URL: https://www.oxfam.org/en/research/survival-richest

24. Commission Staff Working Document: Analysis of the recovery and resilience plan of Bulgaria. European Commission. URL: https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022SC0106&qid=1666943354251

25. Commission Staff Working Document Analysis of the recovery and resilience plan of Estonia Accompanying the document Proposal for a Council Implementing Decision on the approval of the assessment of the recovery and resilience plan for Estonia. European Commission. URL: https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021SC0285&qid=1651141305548

26. Commission Staff Working Document: Analysis of the recovery and resilience plan of Latvia. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/system/files/2023 11/SWD_2023_375_1_EN_autre_document_travail_service_part1_v4.pdf

27. Геєць В.М. Формування профілю стратегічно важливих видів промислової діяльності в Україні (погляд на перспективу). Економіка України. 2023. No 9. С. 03–29.

28. Геєць В.М.Суперечності та перспективи економічного зростання на інноваційній основі в Україні. Економіка України. 2024. No 67. 11(756). С. 03–28.

29. Геєць В.М. До питання теорії і практики політики соціальної якості в повоєнній Україні. Економіка України. 2023. No 4. С. 03–22.

30. Геєць В.М., Близнюк В.В., Никифорук О.І. Актуальні аспекти політики соціальної якості в постконфліктній економіці України. Економіка України. 2022. No 6. С. 03–22.

31. Постанова КМУ «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року» від 3 березня 2021 р. № 179. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text (дата звернення: 10.09.2025).

32. Національна економічна стратегія 2030 – переваги та недоліки документу. URL: https://epravda.com.ua/columns/2021/03/18/672064/ (дата звернення: 12.10.2025).

33. Сайт державної служби статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/. (дата звернення: 10.10.2025).

34. Сайт міністерства соціальної політики. https://www.msp.gov.ua/ (дата звернення: 12.10.2025).

35. Сайт національного банку України. URL: https://bank.gov.ua/. (дата звернення: 12.10.2025).

36. Сайт київської школи економіки. URL: https://kse.ua/ua/. (дата звернення: 12.10.2025).

37. Дослідження стану та потреб бізнесу за рік повномасштабної війни. URL: https://business.diia.gov.ua/analytics/research/doslidzhennia-stanu-ta-potreb-biznesu-za-rik-povnomasshtabnoi-viiny (дата звернення: 12.10.2025).

38. Сайт Європейської Бізнес Асоціації. URL: https://eba.com.ua/. (дата звернення: 10.09.2025).

39. Черничко Т. В., Грицько В. В., Мигович А. О. Сучасні тенденції, роль та перспективи розвитку підприємств малого бізнесу // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка». 2022., вип. 55 Т. 27. С. 29-34. DOI: 10.25264/2311-5149-2022-27(55)-29-34

40. Schwab Klaus. The Global Competitiveness Report. World Economic Forum. Cologny/Geneva. Switzerland. 2019. 648 c. URL: https://www.weforum.org/reports/how-to-end-a-decade-of-lost productivity-growth (дата звернення: 10.09.2025).

41. 2020 Index of Economic Freedom. Promoting Economic Opportunity. URL: https://www.heritage.org/index/ (дата звернення: 11.09.2025).

42. Офіційний сайт Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД). 2020. URL: https://unctad.org/en/Pages/statistics.aspx (дата звернення: 07.09.2025).

43. Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО). 2020. URL: https://www.unido.org/ (дата звернення: 10.09.2025).

44. Офіційний сайт Світового банку. 2019. URL: https://data.worldbank.org/country/PL (дата звернення: 12.09.2025).

45. Офійний сайт Державного комітета статистики України. 2020. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення: 04.09.2025).

46. Human Development Index (HDI). Human Development Report. 2020. URL: http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi (дата звернення: 10.09.2025).

47. Dutta S., Lanvin B., and Wunsch-Vincent S. The Global Innovation Index 2019: Creating Healthy Lives— The Future of Medical Innovation. 12th ed. Cornell University, INSEAD, and the World Intellectual Property Organization. Geneva, Switzerland. 2019. 451 p. URL: https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/gii-full-report-2019.pdf

48. Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО). 2019. URL: https://www.unido.org/ (дата звернення: 10.09.2025).

49. Офіційний сайт Світового банку. 2020. URL: https://data.worldbank.org/ (дата звернення: 12.09.2025).

50. Офіційний сайт Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД). 2019. URL: https://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_referer=&sCS_ChosenLang=en https://unctad.org/en/Pages/statistics.aspx (дата звернення: 15.09.2025).

51. Poland – macroeconomic indicators. Statistics Poland. 2020. URL: https://stat.gov.pl/en/poland macroeconomic-indicators/ (дата звернення: 14.09.2025).

52. Description of economic indicators announced by the President of the Statistics Poland. Statistics Poland. 2020. URL: https://stat.gov.pl/en/metainformations/description-of-economicindicators/description-ofeconomic-indicators-cso/ (дата звернення: 14.09.2025).

53. The Legatum Prosperity Index™. Creating the Pathways from Poverty to Prosperity. Legatum Institute. 2019. URL: https://www.prosperity.com/ (дата звернення: 08.09.2025).

54. Poland Economic Outlook. FocusEconomic. September 8, 2020. URL: https://www.focuseconomics.com/countries/poland (дата звернення: 09.09.2025).

55. Poland – Economic Indicators. Trading economics. 2020. URL: https://tradingeconomics.com/poland/indicators (дата звернення: 10.09.2025).

56. Офіційний сайт Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). 2020. URL: https://data.oecd.org/poland.htm (дата звернення: 06.09.2025).

57. Згуровський М.З. Форсайт економіки України: середньостроковий (2015–2020 роки) і довгостроковий (2020–2030 роки) часові горизонти. Київ: НТУУ «КПІ», 2015. 136 с. URL: http://ied.kpi.ua/wp-content/uploads/2015/10/Foresight-2015.pdf (дата звернення: 14.09.2025).

58. Перспективи розвитку науково–технічного і виробничого співробітництва України з країнами ЄС. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. 2015. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/perspektivi-rozvitku-naukovotekhnichnogo-i-virobnichogospivrobitnictva (дата звернення: 08.09.2025).

59. Ситник Т. Що вдалося Польщі і не вдалося Україні? Європейська правда. 27 лютого 2015. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/02/27/7031364/ (дата звернення: 15.09.2025).

60. Козак Ю.Г. Міжнародні стратегії економічного розвитку / Ю.Г. Козак, Ю.І. Єхануров, В.В. Ковалевський. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. – 353 с.

61. Малванов И. Модели социально-экономического развития Индии/ И. Малванов // Проблемы теории и практики управления. – 2009. – № 5. – С. 40 – 49.

62. Марценюк З.Р. Механізм побудови конкурентоспроможних національних інноваційних систем Китаю та Індії / З.Р. Марценюк // Економічний часопис – XXI. – 2012. – № 1/2. – С. 15 – 18.

63. Кучер Г.В. Трансформація ролі держави як джерела фінансування суспільного розвитку в умовах глобалізації / Г.В. Кучер // Економіка та держава. – 2017. – № 8. – С. 27 – 31.

64. Орел В.М. Вплив глобалізації на економічні системи національної економіки АПК в умовах конкурентоспроможності / В.М. Орел, О.В. Корнієцький, А.М. Орел // Економіка. Фінанси. Право. – 2017. – № 1. – С. 27 – 30.

65. 4-5 липня 2022 року Швейцарія спільно з Україною прийняла Міжнародну конференцію з питань відновлення України (URC 2022) у м. Лугано. URL: https://ua.urc-international.com/past-conferences/urc22/ukraine-recovery-conference-2022-mizhnarodna-konferenciya-z-pitan-vidnovlennya-ukrayini (дата звернення: 12.09.2025).

66. Відновлення України (2022). План відновлення України. URL: https://recovery.gov.ua/ (дата звернення: 15.09.2025).

67. Панченко О. Україна підготувала Fast Recovery план для швидкої відбудови. Що він передбачає. The Village. URL: https://www.village.com.ua/village/city/city-news/328077-ukrayina-pidgotuvala-fast-recovery-plan-dlya-shvidkoyi-vidbudovi-scho-vin-peredbachae (дата звернення: 24.09.2025).

68. План відновлення України. План відновлення України від наслідків війни. URL: http://www.golos.com.ua/article/369447 (дата звернення: 12.09.2025).

69. Снігова О. Як організувати відновлення України з прицілом на ЄС. Економічна правда. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2022/05/3/686566/ (дата звернення: 12.09.2025).

70. European industrial strategy (2021). Updating the 2020 New Industrial Strategy: Building a stronger Single Market for Europe's recovery. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/european-industrial%20strategy_en (дата звернення: 12.09.2025).

71. Бородіна О. А. Повоєнне відновлення економіки: світовий досвід та спроба його адаптації для України / О. А. Бородіна, В. І. Ляшенко // Вісник економічної науки Укра їни. – 2022. – № 1. – С. 121–134.

72. Серьогіна Д. Світовий досвід повоєнного економічного відновлення територій [Електронний ресурс] / Д. Серьогіна, Г. Базецька, Г. Жовтяк // Економіка та суспільство. 2023. № 48. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/ view/2224/2147 (дата звернення: 16.09.2025)

73. Дука А. П. Світовий досвід повоєнного відновлення економіки: уроки для України [Електронний ресурс] / А. П. Дука, Г. В. Старченко // Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління. – 2022. – № 6. URL: https://reicst.com.ua/ pmt/article/view/2022-6-03-06/2022-6-03-06 (дата звернення: 16.09.2025).

74. Іванов С. В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України / С. В. Іванов // Економіка України. – 2019. – № 1. – С. 75–89.

75. Міжнародний історичний досвід повоєнної реконструкції економіки: уроки для України : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 27 квітня 2023 р.) / ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», Інститут вищої освіти НАПН України. – Київ, 2023. – 125 с.

76. Демахіна Т. Як «Made in Japan» стало символом якості: 14 принципів Демінга [Електронний ресурс] / Т. Демахіна // Laba. – Режим доступу: https://laba.ua/blog/3214kak-made-in-japan-stalo-simvolom-kachestva-14-principov-deminga (дата звернення: 14.09.2025).

77. Відбудова для розвитку: зарубіжний досвід та українські перспективи: міжнаро дна колективна монографія / редкол.: В. В. Небрат та ін.

– Київ : НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2023. – 571 с.

78. Рада ЄС підтвердила початок переговорів про вступ до Євросоюзу з Україною і Молдовою [Електронний ресурс] // Суспільне новини. – Режим доступу: https://suspilne.media/773563-rada-es-pidtverdila-pocatok-peregovoriv-pro-vstup-doevrosouzu-z-ukrainou-i-moldovou/ (дата звернення: 26.09.2025).

ДОДАТКИ